

Ibab: → Jób.

i betű: → jóta.

ibisz: A rejtélyes tuhot szón (Jób 38,36), amely a → kakással áll párhuzamban, így valamilyen madárra vonatkozhat, É. Dhorme az egyiptomi Thoth istenség szent madarát, az ~t (Ibis aethiopica) érti; ugyanígy vélekedik G. Hölscher és G. Fohrer is. A régiek az ~t bölcsnek tartották, elsősorban bizonyára azért, mert megjelenésekor számítani lehetett a Nílus vízmagasságának emelkedésére. Memphisz mellett, Szakkarában, ahol Thoth kultuszának a központja volt, egy temetőben százezrével találtak mumifikált ~t (1966).

Ibszán: Izrael bírása. Betlehemből származott és 7 éven át állt Izr. élén. 30 fiát és 30 leányát idegenekkel házasította össze (Bír 12,8–10).

Iddó: több bibliai személy neve. A legfontosabb a látóember volt, aki megírta Rechabeám (2Kron 12,15) és Abija (13,22) krónikáját. Vs. azonos a 9,29 említette ~val.

idegen: Az ÓSz különbséget tesz a család, a nemzetség, a törzs keretein, ill. a nép körén kívül, az ország határain túl élő ~ (héb. zar), az átmenetileg Izr. földjén tartózkodó ~ (héb. nokri), valamint az országban letelepült ~ (héb. ger) között. A zar eleve ellenség, vagyis a → pogányok közé tartozik; a nokrinak nincsenek jogai, teljesen a vendégszeretetre (= a jótékonyásra) van utalva; a ger v. tosab bekerülhet Izr. közösségébe. A legrégebbi törv.-kv., a → Szövetség könyve csak egy figyelmeztetést tartalmaz, hogy Izr. fiai ne nyomják el a gert (Kiv 22,20; 23,9). A deuteronomikus törv. az özvegyekkel, árvákkal együtt segítségre szorulóknak tekinti és a felebaráti szeretet körébe vonja a gert, megismétli a Szövetség kv.-e figyelmeztetését és megkísérli jogi helyzetük meghatározását (pl. MTörv 14,29). A papi törv. szintén kiterjeszti rájuk a felebaráti szeretet parancsát (Lev 19,33 kk.), de már több jogot biztosít nekik (19,10; 23,22; Szám 9,14; 15,14 kk.; 35,15), ugyanakkor különféle vallási és kultikus kötelezettségeket is előír számukra (Lev 16,29; 17,8 kk.; 20,2; 22,18 kk.; 24,14 kk.; Szám 19,10). Vallási szempontból egyre inkább beolvadtak Izr. közösségébe, így a ger idővel mintegy fölvetta a → prozelita jelentését. Eredetüket illetően J. van der Ploeg arra gondol, hogy az egykori É-i országrészből menekültekből, elszegényedett júdeaiakból és az egykori kánaáni őslakosok maradékából tevődtek össze. Csak a → körülmételéssel váltak az ~ek Izr. közösségének teljes jogú tagjaivá. Az ~ek némely csoportjai mindvégig kívül rekedtek Izr. közösségén (MTörv 23,2–9).

ideogramma: írásjel, amely nem hangot v. szótagot, hanem egész szót jelöl. A → hieroglifákban és az ékírásos feliratokban (→ ékírás) fordul elő.

idő: A K-i ember elképzelése szerint olyan egyenes vonal, amelyre az események egymás után, mintegy elkülönítve felfűzhetők. Az adott ~pontból (a mostból v. a mából) kiindulva jövőnek számított az előtte álló, hátralevő ~ és múltnak az, ami már mögötte volt, elmúlt. A vonalat mindkét irányban korlátlanul meg lehetett hosszabbítani. Ezt az ~ fogalmat a gör.-ben, különösen a filozófiai nyelvben a kronosz szóval jelölik. – Az ÓSz-ben az ~ fogalmát a leggyakrabban (297-szer) a het szó jelöli; ezt sok kutató a 'válaszolni, valamivel foglalatostkodni' értelmű hanah töre vezeti vissza, mások a jahad tóból eredeztetik, amely a. m. 'találkozás időpontjában megegyezni'. Hogy a het a gör. kronosz elvont jelentését nem hordozza, már abból is kikövetkeztethető, hogy a LXX csak 3-szor v. 4-szer fordítja a kronosz szóval (Jer 30,2; 37,7; 38,1 és Eszt 5,13), ezzel szemben a kairoz szóval 162, a hora szóval pedig 26 alkalommal adja vissza, egyébként még különféle időhatározószókkal v. időre utaló melléknevekkel él. Neh 2,6; Eszt 9,27.31; Sir 43,7 és az ÓSz arám részeiben az arám eredetű zeman kifejezés szerepel. A hosszabb ~ tartamra, az élettartamra, a nemzedékre v. a tört.-i korszakra a dor szóval (Ter 6,9; 7,1; 15,16; Kiv 3,15; MTörv 32,7 stb.) utaltak, de az 'x

napjai' értelmű kifejezéssel is gyakran éltek (Ter 5,4 kk. 8.11.14.17.20; Józs 4,14; 24,31; Rut 1,1 stb.). Az ÚSz-ben (eredeti nyelven) szintén gyakori a „...napjaiban” fordulat (Mt 2,1; 11,22; 23,30; 24,37; Lk 1,5; 4,25; ApCsel 5,37; 7,45–46 stb.), a kairosz 'kedvező időpont' v. 'jó alkalom' és a kronosz azonban szintén előfordul, de az utóbbi nem elvont értelemben, ahogy a gör.-ben egyébként használatos (Jel 10,6–7: itt sem arról van szó, hogy az ~ mint olyan megszűnik, hanem, hogy a vég van közel). → éón, → év, → hónap, → nap, → örökkévalóság. – Míg Ny-on az ~ fogalom mennyiségi jellegű, addig a K-i gondolkodásban a minőségi jelleg domborodik ki. Az izr.-k, miként a gör.-ök is, a naphoz és a holdhoz igazodva mérték az ~t. De míg a gör.-ök a nap és a hold mozgását vették alapul (innen érthető módon égitesteket emlegettek), addig az izr.-k az általuk kibocsátott fényhez szabták az ~t (ezért világítóknak nevezték őket: Ter 1,14.16; Zsolt 136,7). Ebből következően az izr.-k érzékileg megtapasztalhatónak, megfoghatónak, a gör.-ök viszont matematikailag levezethetőnek tekintették az ~t. Így érthető, hogy Izr. fiai azonosították a világosságot a nappalal, a sötétséget pedig az éjszakával (Ter 1,5). De megnyilatkozott az ~vel kapcsolatos konkrét szemléletmódjuk a napszakok meghatározásában is (18,1: a meleg napszakban; 1Sám 11,9.11: mire a nap melegen süt; 2Sám 4,5: a déli hőség idején; Neh 7,3: míg a nap melegen nem tűz; Ter 3,8: a nappali szellőben, értsd: amikor Palesztinában a Ny-ról érkező, hűvös szél fúj; 15,12.17: amikor a nap lenyugodott). – Más természeti jelenségeket is alapul vettek az ~ jellemzéséhez és meghatározásához: az esőt (Lev 26,4; MTörv 11,14; 28,12; Jer 5,24; Ez 34,26; Zak 10,1; Ezd 10,13) és a kiszáradt patakokat (Jób 6,17). Így ha nem volt is eszközük az ~ méréséhez, teljesen világos volt számukra a holdnap ebben az időben kifejezés (Kiv 9,18; Józs 11,6; 1Sám 9,16; 20,12; 1Kir 19,2; 20,6; 2Kir 7,1; 10,6), hiszen a konkrétan átélt pillanat szolgált mértékül az események ~beli rögzítéséhez. Az izr.-k az év v. a napok végére is konkrét ~ szemléletet tükröző módon utaltak: a termés betakarításának idejével kapcsolták egybe (Kiv 34,22) v. a csépléssel (23,16). A tavasz ugyanakkor a természet fölébredésével (= az esztendő visszatérésével) volt számukra egyértelmű (2Sám 11,1; 1Kir 20,22.26; 2Kron 36,10: az eredetiben) – közben az évet halottnak tekintették. Hogy az izr.-k nem mennyiségi oldalról ragadták meg az ~t, azt az is mutatja, hogy a → napot nagyon későn osztották órákra. – A héb. ~ fogalom konkrét jellegéből következően nem kerülhet bármikor sor a cselekvésre, valaminek a bekövetkeztére, megtörténésére; ehelyett megvan mindennek a maga ideje (vö. Préd 3,1–8), s ez a felfogás a Ny-i nyelvhasználatban is tükröződik. – Az ~ ad életritmust a teremtett világnak. Megvan a kellő ideje a gyümölcsstermésnek (Zsolt 1,3; Mk 11,13), az ellésnek (Jób 39,1 kk.), a madarak költözésének (Jer 8,7), a hold fölkelésének, a csillagok feljöttének (Jób 38,32), az aratásnak, a betakarításnak (Jud 8,2; Jób 5,26; Jer 50,16; Oz 2,11), a cséplésnek (Jer 51,33), a metszésnek (Én 2,12; vö. gézeri naptár: a metszés hava; más fordításban: az éneklés ideje), a jószág beterelésének (Ter 29,7), az evésnek (Rut 2,14; Zsolt 104,27; 145,15; Préd 10,17), a hadba szállásnak (2Sám 11,1; 1Kron 20,1). Eszt 1,13 alapján föltehető, hogy voltak bölcsek, akik értették az ~ket és tanácsot tudtak adni az embereknek. Ha egy ~ nem felel meg a rendeltetésének, nem olyan, amilyennek lennie kellene, törlik a naptárból (Jób 3,3–6; vö. Jer 20,14), visszatér a → káosz (Jo 2,2; Ám 8,9) v. a tört.-i ~t fölváltja az üdvösség ideje (Iz 60,20; Zak 14,7). – Az ember életének is megvan a maga ritmusa (Préd 3,2–8; vö. Ter 38,27; Oz 13,13: a születés ideje; Ez 16,8: a szerelem ideje; Lev 15,25: a havibaj ideje; 1Kir 11,4; 15,23; Zsolt 71,9: öregség; Jób 22,16; Préd 7,17; 9,12: a halál ideje). Ha új erőre kap, akkor az ember megfiatalodik, visszatér ifjúkora napjaihoz (Jób 33,25; vö. Zsolt 103,5; Iz 40,31). Az ember napjainak a felelősségteljes életmód (vö. Jób 27,6) és Isten éber őrködése, gondviselése (Zsolt 31,16; 37,18; vö. 33,18 kk.) adja meg a jellegét. – Istennek is megvan a maga ideje: kegyelmének (69,14; Iz 49,8; 2Kor 6,2), haragjának (Zsolt 21,10; Jer 18,23), látogatásának, büntetésének (6,15; 8,12; 10,15; 46,21; 49,8; 50,27; 51,18), bosszújának (51,6; vö. MTörv 32,35), gyógyításának (Jer 8,15; 14,19), de elsősorban az → Úr napja az Ő ideje. Néha úgy látszik, mintha az ember sorsa (szó szerint

ideje) elkerülné Isten figyelmét, mert az ember hiába várja a napokat, amikor Isten megmenti az igazat (Jób 24,1); ennek ellenére az ember bízvást ráhagyatkozhat Istenre (Iz 33,6). Az az ~, amikor Isten belenyúl a tört.-be, természetesen elsősorban annak az ideje, akit ez érint (9,3: Midián; 13,22: Babel; Zsolt 137,7; Ez 7,7 kk.; 22,3: Jeruzsálem; 21,30: Cidkija; 21,33 kk.: Ammon; 30,3 kk.: a pogány népek ideje, hogy bevonuljanak Egyiptomba; vö. Lk 21,24; Préd 8,5 kk.: az ember). – Üdvösségtört.-i szempontból nézve: a Biblia szerint Istennek a világban való működése meghatározza az ~ struktúráját és ezzel az emberiség sorsát, így az ApCsel 17,27 állíthatja, hogy Isten előre meghatározta a népek „itt lakásának” idejét, ill. sorsát a földön. Az ~ben valósul meg Isten gondviselése (vö. MTörv 2; 7; 8; 11; Bár [szír] 48,2; 4Ezd 13,57 kk. CD 2,8; 6,2). Isten üdvözítő terve is szükségszerűen az ~ben és az ~ folyamán valósul meg, így az ~ üdvösségtörténeté válik. Ez két végpont, a teremtés (Ter 1,1 kk.; Bölcs 2,23 kk.; Mt 19,4.8; Mk 10,6; Jn 1; 8,44 stb.) és a vég v. a kiteljesedés (Mt 13,39 kk.; 24,3; 28,20; Zsid 9,26; → eszkatológia) közt zajlik, amely a kozmosz (→ világ) megújulásával fog bekövetkezni az Úr napján, a maga idejében, amikor is elérkezik az igazak számára az aratás (Gal 6,9). Hogy ez mikor lesz, azt ember nem tudhatja (Mt 24,36; ApCsel 1,7; 1Tesz 5,1 kk.; 1Pét 1,11; 2Pét 3,10). Dán 8,17.19; 11,35.40; 12,4.9 a kiteljesedést közvetlenül megelőző ~t végső időnek mondja (→ eszkatológia). A kettő közé esik az Isten Fiának emberré levése egy olyan ~pontban, amelyet a Gal 4,4; Ef 1,10 és Mk 1,15 az idők teljességének mond. Ez az apokaliptikus fordulat (vö. Tób 14,5; Dán 11,35; Bár [szír] 40,3; 4Ezd 4,36 kk.; 5,50 kk.; 6,18 kk.; 9,5; 11,40) föltételezi, hogy az ~khöz, vagyis a tört. menetéhez Istentől megszabott tér tartozik, amelynek be kell telnie, mielőtt az üdvösség elérkezne (vö. Dán 2; 7; 8; 11), de arról sehol nincs szó, hogy ez milyen tört.-i keretek közt valósul meg. Jézus élete egy olyan végpont, olyan csúcs felé tartott, amely egészen az ő ideje, az ő → órája volt (Mt 26,18; Jn 2,4; 7,6.8; 8,20; 12,23; 13,1; 17,1). Azóta megtapasztalhatja az ember, ellentétben a megelőző ~vel, a „tudatlanság” idejével (ApCsel 17,30), hogy most van az a meghatározott ~, amikor Isten szavát hirdetik (1Tim 2,6; Tit 1,3). Az üdvösségnek Isten ajándékozta ideje követelményeket támaszt az emberrel szemben: az embernek az üdvösség idejét mint olyat el kell ismernie (Róm 13,11), és bölcs életvitel formájában okosan, jól kell vele gazdálkodnia (Ef 5,16; Kol 4,5); aki nem ismeri fel Isten látogatása idejét (Lk 19,44), az Isten ítéletét vonja magára (1Pét 4,17).

időszámítás: → naptár.

Idrimi: Alalah királya (ur. kb. Kr. e. 1510–1480). Az → Alalahban végzett ásatások során felszínre került agyagtáblákon több pecsét őrizi nevét. Szobrának főirata önéletrajz-szerűen tudósít élete főbb eseményeiről.

Idumea: → Edom gör.–lat. neve; talán már egy aradi → osztrakonon is szerepel. ~ területe nem azonos az → edomiták hajdani hazájával, mert ~ Júdea D-i részét, Hebron vidékét is magában foglalja, amely vsz. csak Kr. e. 586 után került az edomiták kezére (vö. Ám 1,11; Abd 1; Ez 25,12; 35,5.10–15; Siral 4,21; Zsolt 137,7), az eredeti edomita területet viszont az arab → nabateusok szállták meg (vö. Iz 34,5; Jer 49,7; Mal 1,2–5). A szír uralom idején ~ eparchia v. satrapaság volt, és stratégia kormányozta (vö. 2Mak 12,32–37). Ekkor a → Sefela egy része is hozzátartozott. A róm. időben Júdea toparchiája (kerülete), de területe nagyon kicsi volt. Nagy Heródes ~ből származott, így ~ D-en a nabateusok ellen fontos hátvédül szolgált Heródesnek, aki egy sor erőddel még meg is erősítette. A zsidó állam megszűnésével ~ is eltűnt a tört.-ből.

iga, járom: az ÓSz-ben a kocsirúd végén keresztben elhelyezett fa, amelyet az ~vonó állatoknak, a 2 ökörnek (1Sám 11,7; Jób 1,3 stb.) v. ritkábban a tehéneknek, ill. harci szekér esetében a lovaknak a nyakára helyeztek és alul megkötötték. A képes beszédben, ahol olykor vas~ is előfordult (MTörv 28,48; Jer 28,13), jelenthet függőséget, kierőszakolt meghódolást

(Sir 33,27) v. fenytéket (Siral 3,27), a legtöbbször mégis leigázottságra, elnyomásra utal. Az elnyomó lehet saját uralkodó (2Krón 10,4) v. más népből való hatalmasság (Ter 27,40: Ézsau; MTörv 28,48: általánosságban; Iz 47,6; Jer 28,11; Siral 5,5: Babilónia). Az üdvösségre vonatkozó jövendölésben állandóan visszatérő elem az ~ alóli szabadulás (pl. Iz 9,3). ~ az emberi fáradozás is (Sir 40,1), de a bölcsesség ~ja jótétemény az ember számára (51,26). A népek Isten ~ját hordozzák, ha odaadón szolgálgják (vö. Szof 3,9); ebből következően a bűnösök összetörrik az Úr ~ját (Jer 2,20; 5,5). – Az ÚSz-ben az ~ csak átvitt értelemben szerepel, ugyanabban a jelentésben, mint az ÓSz-ben (vagyis függőségre utalásul). Az alávetettség olykor tényleges (1Tim 6,1: rabszolgaság), máskor vallási értelemben vett (ApCsel 15,10; Gal 5,1: a zsidó törv.-nek a szolgasága). Jézus ~ja (Mt 11,29 kk.) nyilvánvalóan szemben áll a zsidó törv. ~jával, amelyet az emberek nyakára tesznek (23,4). 2Kor 6,14: Pál az ósz-i tilalomra (Lev 19,19), a kétféle állat (pl. ökör és szamar, MTörv 22,10) egy ~ba fogására céloz. → területmérték.

igaz ember: → vallásosság.

igazság: Az ÓSz fordításakor újra meg újra nehézséget okoz, hogy a mi fogalmaink nem felelnek meg az egykori héb. gondolkodásmódnak; különösen áll ez az ~ = emet esetében, amelyet a LXX rendszerint az alétheiával ad vissza, s amely egész általánosan azt jelöli, amiben meg lehet bízni, ami érvényes, tehát amire az ember ráhagyatkozhat, amihez igazodhat, sőt kell is igazodnia. Az, hogy „igaz, egyenes, megbízható,” mondható dolgokról (Ter 24,48; Józs 2,12; 1Sám 12,23; vö. 1Kir 10,6; 2Krón 9,5), tényekről (különösen a jogi nyelvben; MTörv 13,15; 17,4; 22,20; Zak 8,16 stb.) és személyekről (pl. Kiv 18,21; Józs 24,14); személyekre vonatkozóan az emet adott esetben utalhat a hűségnek maradásra és az őszinteségre is. Figyelmet érdemel, hogy valamely dolognak v. személynek az igaz voltát viselkedése alapján állítják úgy, ahogy az megtapasztalható (vö. 1Kir 17,24; Zsolt 45,5). Az ember ~a tehát azonos az általa tanúsított hűséggel, megbízhatósággal, amire számítani lehet, amit el lehet várni (vö. 1Kir 2,4; Iz 10,20; Jer 23,28; Oz 4,2; Zak 7,9); az ember beszéde sem csak azért igaz, mert megfelel a tényeknek, hanem mert az illető ember megbízható, hűséges, szavai pedig hitelt érdemlők, így építeni lehet rájuk (vö. Ter 42,16; MTörv 22,20; Péld 8,7; Jer 23,28). Innen érthető, hogy az ember igaz voltát nemegyszer a szeretet igazolja (vö. Ter 24,49; 47,29; Péld 20,28; Oz 4,2). – Az emet Isten egyik tulajdonsága (2Krón 15,3; Jer 10,10); Jahve igaz Isten, mert a többi istennel (= a bálványokkal) szemben Izr. meggyőződhetett hatalmáról (Iz 41,21–29; vö. 1Kir 18,24.37–38), és mert a szövetségnek megfelelően, amelyet Izr.-lél kötött, újra meg újra tanújelét adja ~ának, hűségének (vö. Zsolt 57,11; 61,8; Mik 7,20). Épp az Ő magatartása tanúsítja, hogy az ~ valójában hűség (Ter 32,11; Kiv 34,6; Zsolt 25,10; 40,11 kk.; Mik 7,20), és hogy a szavak ~a a megbízhatóságban, a másik iránti hűségben gyökerezik (Zsolt 19,10; 132,11; vö. 1Kir 17,24 stb.). Így az ~ egyértelmű volt Isten → Törvényével, ebből következően az ~ megismerésének forrásául is elsősorban Isten Törv.-e szolgált az ember számára (Zsolt 11,8; 119,160; vö. 25,5; 119,41–48; 2Sám 7,28). – A korai zsidóság szóhasználatában Isten Törv.-e (vö. még Neh 9,13; 1QS I,12) ~, vagyis: amit Isten mond, az mindig megbízható és hitelt érdemlő, ezért az ~nak nem pusztán értelmi fölfogására törekszenek, hanem annak megtételére, amit Isten mond (Tób 4,6; 13,6; 1QS I,5; VIII,2; vö. Jn 3,21; 1Jn 1,6). – Isten ~át természetesen csak a jámborok ismerhetik (1QH X,27; vö. X,20.29), akiket maga Isten vezet be az ~ba (1QH X,26; XII,11–13; vö. 1QS II,3); a bűnösök elől az ~ el van rejtve (vö. 1QH V,26; IX,24). Innen érthető pl., hogy a kumráni közösség az ~ házának tekintette magát (1QS V,6; VIII,9; vö. 1QS II,24.26; V,6), és minden belépőnek köteleességévé tette az ~ tanítását (1QS IX,17–20; vö. I; II; V,10; VI,15). Az ~ tettekre váltásán kívül azt is kiemelték, hogy a kumráni szekta tagjai mint az igazság fiai szembeállíthatók a hazugság fiaival, a gonosztevőkkel (vö. 1QpHab VII,10 kk.; 1QH IX,35; XIV,14). Ugyanakkor a kumráni jámbor azt is tudta, hogy az ~ot csak Isten

kegyelmével válthatja tettekre (vö. 1QS III,20–24; 1QH IV,30–33; 1QM XIII,10). – Az ítéletkor különleges módon is megnyilvánul Isten ~a, azaz hűsége és segítségre kész megbízhatósága (1QS X,17; vö. 1QS I,19.30; XI,4 kk.), mert a jámboroknak megadja a → megigazulást (1QS XI,13 kk.), minden tettüket megtisztítja (1QS IV,20 kk.; vö. III,6 kk.). Isten ~a mint az ÓSz-ben, ebben a későbbi fölfogásban is a szeretetben nyilvánul meg (1QH VI,9; XI,29 kk. 34). Végül az egész világ dicsőíteni fogja Istent ~áért (1QH VI,12). – Az ÚSz-ben az ~ot az alétheia szó jelöli. Jelentéstartalma az emethez képest gazdagabbá vált a 'valódi, leplezetlen valóság' jelentésével. – Az alétheia ui., mint az emet, jelenti valakinek igaz, megbízható, őszinte voltát. Az Isten igaz (= megbízható, hűséges), mert megtartja ígéreteit és segít (Róm 3,3–7; 15,8). Isten ~ával Pál szerint a zsidó a Törv.-ben találkozik (vö. 2,8.21), a pogány a valóság tényeiben (1,18 kk.), a keresztény pedig az ev.-ban (vö. Gal 2,5.14). Az így értelmezett alétheia ellentéte az adikia, a 'gonoszság' (Róm 1,18.29; 2,8; 1Kor 13,6). – Emellett az alétheia egy állítás igaz voltát is jelenti, s így a pszeudosz, a 'hamisság' ellentéte (pl. Mt 22,16; Lk 4,24; vö. Mk 5,33; Róm 9,1; Jak 3,14). Az igazság szava az ev., mert maga az Igazság ölt benne formát (vö. 2Kor 4,2; Gal 5,7; Ef 1,13; Kol 1,5; 2Tesz 2,10 kk.; Jak 1,18). Idővel a szó jelentése „megkopott”, s így csupán 'igaz tanítás' értelmű lett (1Pét 1,22; 2Pét 1,12; vö. 1Tim 6,5). Az ~ ismeretére eljutni egyértelmű azzal, hogy kereszténnyé lenni (2,4; 2Tim 2,25; 3,7; Zsid 10,26); akit tévtanok vonzanak, az szembeszegül az ~gal és eltévelyedik (1Tim 6,5; 2Tim 2,18; 3,8; Jak 5,19). A → pasztorális levelekben az Egyh. az igazság oszlopa és biztos alapja (1Tim 3,15). – János ap. írásaiban az alétheia semmiképp nem választható el Jézustól, aki az ~ot kinyilatkoztatta (Jn 1,14–17). Nemcsak azért, mert Jézus csak az ~ot hirdette, semmi mást (8,40 kk.; 16,7; vö. 18,23.37), hanem azért sem, mert Ő az ~, s mert nélküle nem lehet eljutni az ~ra (vö. 14,5–6). Minthogy az Atya Jézusban nyilatkoztatta ki magát (1,18), a Jézus kinyilatkoztatta ~ magának Istennek az ~a (8,40; 18,37), amelyet az ember kegyelemből a megtestesült Igében ajándékkul kapott (vö. 1,9; 6,32; 15,1). Ezért az ~ hittel fogadása üdvösséget jelent, elutasítása viszont kárhozatot von maga után (3,21; 8,32; vö. 1Jn 1,6 kk.).

igazságosság: I. Isten ~a. Az ÓSz-ben azáltal bizonyul Isten igazságosnak (saddik), hogy azokhoz a normákhoz és követelményekhez igazodik, amelyek lényét meghatározzák. Isten lényét nem szabad elvontan érteni, ellenkezőleg: Ő egész konkrétan nyilvánult meg abban a szövetségi viszonyban, amelyet választott népével létrehozott. Isten azért igazságos, mert a → szövetség Isteneként megfelel népe elvárásainak: az egész föld bírja nem járhat el igazságtalanul (Ter 18,25). „Amit csak tesz, tökéletes, mert igazság minden útja. Hűséges Isten, ment minden álnokságtól, igaz és egyenes” (MTörv 32,4). Az Isten ~ának (sedakah) kettős aspektusa van. Egyfelől, kivált a régebbi szövegekben, büntet, amikor is Izr. ellenségei (33,21) v. a szövetség népén belül a bűnösök (Zsolt 50,6; Iz 5,16; 10,22; 28,17; Bár 1,15; 2,6; Dán 9,7; Ám 5,18 kk.) fölött ítélkezik. Büntető mivoltában Jahve igazságos (2Kron 12,6; Ezd 9,15; Neh 9,32 kk.; Tób 3,2; Eszt 4,17n; Jób 34,10; Zsolt 7,12; 51,6; vö. 97,2; Péld 21,12; Siral 1,18; Dán 9,7); soha nem üldözi a bűnöst öncélúan, hanem csak addig, míg konkrét céljával, Izr. népének üdvösségével szembeszegül. Épp azért, mert Jahve inkább védelmezője Izr.-nek, semmint büntető bírja, az ~ fogalma az ÓSz-ben más színezetet kap, s a jog, az igazság érvényre juttatásává módosul. Azok a győzelmek, amelyek révén Izr. megszerzi és érvényesíti jogait a legrégebbi szövegekben úgy szerepelnek, mint Izr. Istenének igazságos tettei (Bír 5,11; 1Sám 12,6 kk.; Iz 41,2; Oz 2,21; Mik 6,5). Mivel Jahve népe körében is érvényt szerez a jognak, az ~nak, ezzel népe javát mozdítja elő: „Én vagyok az Úr, és én kegyelemben, igazságban és hűségben kormányozom a földet” (Jer 9,24; vö. Jób 36,2; Jer 23,6; Zak 8,8). Isten igazságos, mert megvédi a szegények jogait (MTörv 10,17–18; Zsolt 71,1–2; 143,1; 31,2; 35,24–28; 116,5; 119,40.123). Később Isten ~ának fogalma még tágabb lett; Isten szabadító, üdvözítő tettet jelenti (Tób 13,6; Zsolt 36,7; 22,32; 71,15; 145,17; Iz 46,12; 56,1; 61,10). Mivel Isten üdvözítő munkája a szövetséghez való hűségére vezethető

vissza, az ~ fogalma egyszersmind a hűséget is magában foglalja (Neh 9,7 kk.; 2Mak 1,24–25; vö. Iz 42,21). Ebben az értelemben a megváltás, amelyet a Messiás hoz, Isten ~ának főiragygása lesz (9,6; 11,3–9; 60,17; 61,3.10 kk.; 62,2; Jer 23,6), az elnyomottak és szükségét szenvedők vágyainak beteljesedése (Zsolt 147,6; Iz 61,1–3; vö. Mt 5,6; Lk 1,51 kk.). – Az ÚSz-ben Jézus nagyon ritkán említi kifejezetten Isten ~át (Mt 5,6.10 nem Isten eszkatologikus ~ának megnyilvánulására utal), de azért találunk igehirdetésében utalásokat Isten ~ára. Az a kitétel, hogy „az → Isten országa közel van” rokon egy másik megfogalmazással, amely Iz-ban található: „Közel hozom győzelmemet (Vg: ~omat), már nincs is messze, nem késik szabadításom” (46,13). Mt 6,33: az Isten országához hozzátartozik az Isten ~a. Ugyanakkor nem egészen világos, vajon a „keresztény tökéletességre törekvés”-t akarja-e jelenteni v. Isten jóságát és kegyelmét (vö. Iz 51,1: „hallgassatok rám, ti akik igazságosságra törekuszték”) kell-e inkább rajta érteni. – Pálnál gyakorlatilag csak a Róm-ban találkozunk az ~ fogalmával, mert a 2Kor 5,21 egyértelműen átvitt értelemben tartalmazza. Ennek a rabbiknál nem szereplő kifejezésnek az értelmét erősen vitatják. Általános vélemény szerint az az ~, amelynek Isten a szerzője (genitivus auctoris) és az ember részesedik benne, akár úgy, ahogy sok protestáns teológus gondolja, ti., hogy Isten csupán beszámítja megigazulásul, akár úgy, ahogy a katolikus teológusok tanítják: Isten ténylegesen megszenteli az embert. Ez utóbbi nézetet már a konstantinápolyi Gennadiosz és Photiosz képviselte. Mások szerint Pál arra az ~ra gondolt, amelyet Isten birtokol (genitivus subiectivus), de amely nem azonos a megtorló ~gal (justitia vindicativával), Isten büntető és bosszúálló ~ával (Luther teljesen alaptalanul azt gondolta, hogy öelötte a Róm 1,17-nek ez volt az általános értelmezése); Pál nem arra az ~ra gondolt, amellyel Isten kinek-kinek megfizet tettei szerint, megjutalmazva v. megbüntetve az embert, hanem arra az ~ra, amelynek folytán, ill. birtokában Isten igazságos, azaz hűséges az üdvösségre vonatkozó ígéreteihez, másokat pedig megigazulttá tesz (3,26; vö. 10,3); más szóval: Isten tulajdonsága, amelyet bizonyos mértékig megoszt az emberrel. Végül: némelyek megkísérelték, hogy a kétféle értelmezést összhangba hozzák. H. Lietzmann a Róm-hoz írt magyarázataiban mintha kettős értelmet tulajdonított volna a kifejezésnek. Az összefüggésből kiindulva néhol Isten tulajdonságaként értelmezte (Isten üdvözítő akarata, az üdvösség felajánlott javai), máskor viszont Isten ajándékának tekintette (Isten üdvözítő akarata és az üdvösség javai jelenvalók a megkeresztelt hívőkben). W. Sanday–A. C. Headlam és A. Descamps hasonlóképpen foglalt állást. Bizonyos, hogy a fentebbi föltevések közül a másodikat kell előnyben részesíteni. Először is: a kifejezés elsősorban nem az ember valamilyen állapotára v. egyik tulajdonságára irányítja rá a figyelmet; másfelől viszont Pál az Isten ~át minden más helyen isteni tulajdonságként értelmezi. Az 1,18 említi – apokaliptikus kifejezést használva (vö. 4Ezd 8,36; Hénoch 39,5; 48,1) – Isten haragjának megnyilvánulása mellett Isten ~ának a megnyilvánulását. Isten haragja egyértelműen az, amit Isten büntető ~ának lehetne nevezni. De az ~ (Róm 1,17) is isteni tulajdonság, amely a megváltás munkájában érvényesül. A 3,5 egészen biztosan isteni tulajdonságra utal, de általánosabb értelemben. Hogy a 3,25 szintén így értelmezendő, ahhoz nem fér kétség, tehát néhány verssel előbb a 3,21-et sem lehet másként értelmezni, amely egyébként az 1,17-tel is szembeötlő egyezést mutat. Az ev. mint az üdvösség jó híre megkívánja a Krisztus megváltást szerző kereszthalálában való hitet, így Isten ~ának a kinyilatkoztatása és tanúsítója. A 10,3 mindkét értelmezést megengedi. A Fil 3,9, amelyet szívesen emlegetnek az 1. föltevés döntő bizonyítékaként, azért nem jön számításba, mert itt olyan kifejezés szerepel, amely teljesen kizárja a kettős értelmezést: az ~, amely Istentől származik. Általában nehézséget okoz, hogy amit jóságában tesz az Isten a bűnös emberért, azt mi nem ~nak nevezzük. Erre az a magyarázat, hogy Pál szóhasználatát (→ megigazulás) itt is az ÓSz (mindenekelőtt Iz és a Zsolt hat rá, ahol Isten ~a a szövetséghez való hűségét jelenti, v. arra utal, hogy Isten atyai, ill. jegyesi viszonyban van népével; vö. Iz 46,1.13; 51,5; Zsolt 98,2; 85,4.6) és a judaistákkal folytatott viták határozzák meg. – János evangélista

írásaiban csak szórványos utalások találhatók az ~ot illetően; pl. 1Jn 1,9: „Ha megvalljuk bűneinket, akkor mivel jó és igazságos, megbocsátja bűneinket és minden gonoszságtól megszabadít minket.” Isten irgalma és hűsége révén bizonyul igazságosnak (vö. 2Pét 1,1). Ugyanakkor Isten ~a az alapja az emberi ~nak és az istengyermekség kegyelmének (1Jn 2,29). – II. Az ember ~a. Az ÓSz-ben az ~ fogalma nagy szerepet játszott és többet foglalt magában mint az arisztotelészi meghatározás, ti. hogy add meg mindenkinek azt, ami megilleti (ezt egyébként a törv. is hangsúlyozza; vö. Kiv 23,6–8; Lev 19,15; MTörv 1,16; 16,20; 25,15; Zsolt 58,2; Péld 16,13; 25,5), v. amit a polgári törv.-ek megkívánnak (ezt a bölcsességi irodalom, pl. a Péld is mutatja, ahol az igazságos, a megfontolt és tekintélyes bölcs lesz). Az ~ ósz-i fogalmához akkor kerülünk könnyebben közel, ha beleértjük azt, amit mi a szentségen, az egyenességen és a becsületességen értünk. Dávid igazságos, mert Sault megkíméli (1Sám 24,18). Másokat elnyomni a. m. az ~ot lábbal tiporni (Iz 28,2; Ám 5,7). Az ~ már az ÓSz-ben szemben áll az igazságtalansággal, a bűnnel és a gonoszsággal, így tkp. egyenértékű a büntelenséggel (pl. Zsolt 15,2). Az minősül igazságosnak, aki megfelel az Istentől szabott rendnek, a törv.-nek, tehát megbízható, becsületes, igaz, büntelen (Ter 18,23; 2Sám 4,11; 1Kir 8,32; Jób 12,4; 17,9). Ennek a magatartásnak vallási alapja van. Az ~ mindenekelőtt az az összhang, amely a tettek és Isten akarata közt van (vö. Ter 6,3; 7,1; Ez 14,20; 18,5). Minthogy az ember tetteinek az igazságos Isten a bírója, az ~ fogalma a jogi nyelvben is föllelhető: igaz az, akit Jahve az igazságtalan üldözők vádjai alól fölment (Zsolt 24,3–5; 26,1; 35,23 kk. stb.). Az emberi cselekvések legfőbb normája Isten akarata, törv.-e „az Úr útja”. Az igaz Isten tetszésére él (Ter 6,9; 7,1), teljesíti Isten törv.-ét (Iz 3,10; Ez 3,20), hűséges, jámbor izr. (Zsolt 1,6; 11,3; Oz 14,10; Hab 1,4; Mal 3,18 stb.). Innen érthető az ~nak kapcsolatba hozása a Messiással (Iz 9,6; 11,5; 16,5; Jer 23,5; 33,15). Ez az alapvető beállítottság az élet minden terén érvényesül, de különösen a nép tagjaihoz való viszonyban, a mi fogalmaink szerinti ~ban (vö. MTörv 24,13), a bíráskodásban (Jer 22,13.15; Ám 6,12). Egész világosan a Zsolt 15,2–5 tükrözi. – A fogság után a mózesi törv. szem előtt tartása egyre fontosabbá vált. Ezt fontos tudni az ~ fogalmának megértéséhez, mert a törv. a zsidó nép életének egészét meghatározta (vö. Péld 11,5; 13,6; 15,9; 16,31). Mégis, a törv. még oly nagy tisztelőjének magatartása is alapvetően különbözik a rabbinista fölfogás szerinti igaztól, mint amilyen a Zsolt 119 szerzője volt. A 119 valójában egyetlen imádság a kegyelemért, a világosságért és az erőért, hogy az ember a fölbecsülhetetlen értékű törv.-eket megtarthassa; a későbbi rabbinista zsidóság ugyanakkor csaknem mindent a maga szabad akaratának erejétől várt (ezzel szemben vö. MTörv 9,4–5; Neh 9,5; Dán 9,18). – Az ÚSz-ben tovább él az ósz-i fölfogás (vö. Mt 21,32: az igazságosság útja; 10,41; 13,43; Mk 6,20; ApCsel 10,35; Tit 2,12): a pátriárkák (Mt 23,29; Zsid 11,4), az ósz-i jámborok (2Pét 2,7), a prof.-k (Mt 13,17; 23,29) úgy szerepelnek mint igazak. A gyermekségtört.-ben Zakariásról és Erzsébetről (Lk 1,6), valamint Simeonról (2,25; vö. Mt 1,19) olvasható, hogy igaz. Ugyanakkor egy magasabb rendű, új ~ is megjelenik (Ef 2,24; 6,14; Fil 1,11; 2Tim 3,16), az amelyiknek felül kell múlnia a farizeusokét (Mt 5,20), és amely inkább érzületet, belső magatartást jelent (6,1) Isten ajándékeként (5,6). A megkeresztelkedéssel Jézus minden ~ot be akart teljesíteni (vö. 3,13–17). Keresztény értelemben az ~ követelményeihez igazodás (tenni az igazságot) az Istentől való újjászületés gyümölcse (1Jn 2,29), és szorosan összefügg a tevékeny testvéri szeretettel (Mt 25,37.46; 1Jn 3,10). – Pál és Jakab ap. fölfogására nézve: → megigazulás.

igazságszolgáltatás: Mivel az ~ az ősidőkben nem különült el a kormányzástól (→ bírák), nagyon nehéz az ósz-i ~ról pontos képet alkotni. Király által kinevezett bíróval a szó valódi értelmében először Jehosafát uralma alatt találkozunk (2Krón 19,5–7), aki Jeruzsálemben bíróságot is szervezett (19,8–11). Ez a bíróság papokból, levitákból és laikusokból tevődött össze (MTörv 17,9), ha megnyilvánult is bizonyos törekvés a laikusok kikapcsolására. 1Krón 23,4; 26,29; Ez 44,24: az ~ világi föladat. Az ~ terén a legfőbb fórum a király volt, akinek a bíróság közvetítése nélkül is elő lehetett adni a panaszt (2Sám 14,1–11; 15,2–4; 1Kir 3,16–

28), és akinek kegyelmi joga volt; később ezt a jogot a róm. helytartó magának tartotta fenn (Mt 27,15). Egyebekben az ~ a törzsek, nemzetségek és családok fejeinek v. az Isten embereinek (Kiv 18,13) a kezében volt, akik ezért állandóan járták az országot (1Sám 7,16), de a maguk választotta döntőbírók is hozhattak ítéletet. A Kiv 18,21–22; MTörv 1,15–16 gyakorlatát, ti. hogy az ezres, százas, tízes csoportok élén állók ítélkeztek volna, nem lehet kimutatni. Ha a törzsi szervezetbe a helyi hatóságok beékelődtek, akkor a város vénei (→ vének) voltak azok, akik bírászkodtak (MTörv 21,18–21; 22,13–19; 25,1–10; Ezd 10,14). Ott, ahol a bíró mellett írnok is szerepel, módszeres bírói eljárásra lehet gondolni (MTörv 16,18). Ítélethozatalkor a nép szava is számított (Jer 26,7–24). → istenítélet. – A bíróság nyilvánosan rendszerint a helyi szentély előtt (az ügyet „Jahve elé” kellett vinni: Kiv 22,7 kk.; Bír 4,5; 1Sám 7,16) hozta meg az ítéletet. A királyok palotájuk tróntermében szolgáltatnak igazságot (1Kir 7,7); egyébként a falu v. a város piaca, ill. a város kapuja szolgált az ítélkezés színhelyéül, ahol a nyilvános, ill. üzleti élet zajlott (MTörv 21,19; Ám 5,10). – Az ítélkezés menetéről, a voltaképpeni bírói eljárásról keveset tudunk. A panaszos (Iz 41,11; Zak 3,1; Mt 5,25) a bíróság elé idézte a vádlottat (MTörv 25,8), panaszát v. szóban adta elő v. fölolvasta (Jób 31,35 kk.), amire a vádlott válaszolt (9,14 kk.; 13,22). Mind a panaszos, mind a vádlott vitt magának tanúkat, legkevesebb 2-t v. 3-t (Szám 35,30; MTörv 17,6; 19,15); mivel a tanúk sokszor nem voltak elég megbízhatók (1Kir 21,13; Péld 6,19; 12,17; Dán 13,43; Mt 26,60 stb.), a hamis tanúkra szigorú büntetést kellett kiróni (Kiv 20,16; MTörv 19,16–19). Arról, hogy a tanúkat megeskették-e, nem tudunk. Ettől függetlenül fontos szerepe lehetett az ~ban az eskünek. A tanúk meghallgatása után vsz. mindjárt meghozták az ítéletet és rögtön végre is hajtották. – Míg az ősi Izr.-ben nem volt kodifikált jog és a joggyakorlat is fejletlen volt, addig nehéz volt érvényt szerezni az igazságnak (Bír 17,6). A későbbi időből is maradtak ránk törv.-sértésről, ezzel kapcsolatos panaszokról szóló beszámolók: 1Sám 22,6–19; 2Sám 12,7–12; 1Kir 20,7–16 stb. Panaszt főleg a prof.-knál találunk: Iz 1,23; 5,23; Ám 5,12 stb.; vö. Lk 18,2–8).

ige: → Isten igéje.

igehirdetés, kérés, prédikáció: bibliai-teológiai értelemben Isten üzenetének közvetítése a kinyilatkoztató Isten megbízásából. A következők az ÚSz kv.-eire épülnek, az ÓSz-re vonatkozóan → próféta. – Az ÚSz az ~ fogalmának jelölésére különféle igéket és főneveket használ; ezek közül a legfontosabbak: kérés (alapjelentése 'kikiált, kihirdet a hírnök kötelességszerűen'), euangelizomai ('jó hírt közölni') és több angellóval ('jelenteni, kihirdetni') összetett ige. A kérés Máténál 9-szer, Márknál 19-szer, Lukácsnál 9-szer, az ApCsel-ben 8-szor, Pálnál 19-szer, az 1Pét-ben és a Jel-ben 1-szer fordul elő; a kérés az egész ÚSz-ben 8-szor szerepel; a kérés szót ('az igehirdető') 1Tim 2,7; 2Tim 1,11 (Pál ap.-ra vonatkozóan) és 2Pét 2,5 (Noéra vonatkozóan) tartalmazza. Jánosnál (a leveleket is ide értve) szembeötlő a fenti kifejezések hiánya. Egyébként ez a két ige szinonimaként használható (Lk 4,43 kk.; vö. Mk 1,38; Lk 8,1; ApCsel 8,4 kk.). A kérés szóban bibliai-teol.-i terminusként a 'hangosan kiált' jelentés csaknem teljesen elhomályosult (de vö. Mt 10,27; Lk 12,3). – Az igehirdetők: Keresztelő János (Mk 1,4.7; Mt 3,1; Lk 3,18; ApCsel 10,37; 13,24), Jézus (Mk 1,14 kk. 38 kk.; 4,23; 12,18; Lk 4,43 kk.; 8,1; Zsid 2,3; 1Pét 3,19; Krisztusról halála után; vö. 4,6), a tizenkettő és a tanítványok Jézus életében (Mk 3,14; 6,12; 10,7; Lk 9,2.6; 10,1), az ap.-ok és a tanítványok az Úr mennybemenetele után (Mk 16,15; ApCsel 5,42; 8,4.5.12; 9,20; 10,42; 14,7.15.21; 1Tesz 2,9; Gal 2,2; 1Kor 1,23; 15,1.2.11; Róm 10,8; Ef 3,8; Kol 1,28; 2Tim 4,2; 1Jn 1,3.5 stb.). Az ~ olyan fontos az ÚSz üdvrendje szempontjából, hogy Keresztelő János (Mk 1,2 kk.; 3,3; Jn 1,23), Jézus (Mk 1,38–39) és az ap.-ok (3,14; ApCsel 6,2.4; 1Kor 1,17; 9,16; vö. Lk 6,13) nyilvános működésének a célját jelenti. Az ~ → küldetést tételez föl (Róm 10,15). Keresztelő Jánost Isten küldte (Jn 1,6.33). Jézusnak az a küldetése, hogy hirdesse az Isten országát (Mk 1,38; Mt 12,18). Elsősorban Jn nevezi Jézust küldöttnek,

ezzel utal a megtestesülés és a megváltás titkára; saját küldetése is tárgya ~ének és a hitnek (Jn 3,17.34; 5,36–38; 7,28 kk.; 10,36; 17,3.8.21 stb.). Jézus küldi az ap.-okat és a tanítványokat, hogy hirdessék az Isten országát (Mk 3,14; 6,7; 16,15; Mt 10,5.7; 28,18–20; Lk 10,2 kk.; 22,35; ApCsel 10,42; vö. Jn 4,38); azt a küldetést adta át nekik, amelyet Ő kapott az Atyától (17,18; 20,21). Az ap.-ok ~e tehát Jézus, végső fokon pedig a mennyei Atya tekintélyén alapszik (Lk 10,16; 2Kor 5,20; Tit 1,3; vö. Zsid 1,2); szavukban az Úr szava cseng vissza (vö. Róm 10,14; ApCsel 26,23). Az ap.-ok és segítőtársaik szolgák (diakonoik), Istené (1Tesz 3,2; 2Kor 6,4), ill. Jézus Krisztusé (1Kor 4,1; 2Kor 11,23; Kol 1,7; 1Tim 4,6; Róm 15,16: leiturgosz). – Az ~ tárgya az Isten által Jézus Krisztusban megvalósítandó v. megvalósított üdvösség; az ~sel Isten az üdvösséget munkálja (Mk 1,15; Mt 11,5; Lk 4,16–21; 10,9; 17,21). Tartalma lényegében mindig ugyanaz, ha más-más módon értelmezik is. A szinoptikus hagyomány szerint Keresztelő János Isten országának és a Messiásnak hamarosan bekövetkező elérkezését hirdette és a megtérést (metanoia) sürgette a bűnök bocsánatára (Mk 1,4 kk.; Mt 3,1; ApCsel 10,37; 13,24). Jn szerint Keresztelő János ~e elsősorban tanúságtétel a Messiás személyét és küldetését illetően (1,7 kk. 15.19–27.29–34; 5,33–35; vö. Mk 1,7 kk.; Mt 3,11 kk.; ApCsel 13,25). Jézus is hirdette az Isten országa elérkezését, de abban az értelemben, hogy az Ő eljövételével elérkezett az idők teljessége; Ő is sürgette a megtérést, de egyszersmind hitet is kívánt az üdvösség örömhírében (Mk 1,14 kk.). Hirdette az → Isten országát, az → evangéliumot, Isten ev.-át és Isten országának ev.-át (1,14; 13,10; 14,9; Mt 4,23; Lk 4,43; 8,1), az ígét, az Isten szavát (Mk 2,2; 4,33) és rámutatott, hogy az ÓSz ígéretei beteljesedtek (Lk 4,16–21; Mt 11,4 kk. 10–15; Lk 24,25–27.44–47; Jn 5,39.45–47). A tizenkettő és a tanítványok ~ének is ez volt Jézus életében a tartalma (Mk 6,12; Mt 10,7; Lk 9,2; 10,9.11). Általában az volt a feladatuk, hogy amit a Mester hirdetett, azt továbbadják (Mt 10,27). Az Úr mennybemenetele után hirdették az Isten országát (ApCsel 20,25; 28,31), az ev.-ot (Mk 16,15; Gal 1,11; 1Kor 15,1; Kol 1,23; vö. ApCsel 15,7), Isten ev.-át (1Tesz 2,9; 2Kor 11,7), az Úr szavát (ApCsel 15,35 kk.), Isten szavát (13,5.46; Fil 1,14; Zsid 13,7), Isten misztériumát (1Kor 2,1), a hitet (Gal 1,23). Magukat az ev. (Ef 3,7; Kol 1,23), az isteni szó (Lk 1,2), az új szövetség (2Kor 3,6) szolgáinak tekintették; ~ük, mint Jézusé, egyszersmind fölszólítás a megtérésre (ApCsel 2,38; 3,19; 14,15; Zsid 6,1). Az ap.-ok ~ének középpontjában természetesen Jézus személye és üdvözítő műve (ApCsel 8,12; 28,31) állt. A názáreti Jézust hirdették (2,22; 8,35), mint Krisztust (2,36; 5,42; 8,5 stb.; Jn 20,31), Urat (ApCsel 2,36; 10,36; 11,20; 2Kor 4,5) és az Isten Fiát (ApCsel 9,20; 2Kor 1,19; Jn 20,31). Az Úr szava tehát egyszersmind az Úrról szóló tanítás is (vö. ApCsel 10,36–41). Különösen Jézus halálát, feltámadását és megdicsőülését hirdetik az ap.-ok (2,22–36; 3,12–18; 13,23–37 stb.; 1Kor 1,18.23; 15,1–8.11; 1Tim 3,16; 1Pét 1,11), és ezzel kapcsolatban a bűnök bocsánatát, ill. az üdvösséget (Lk 24,47; ApCsel 2,38; 3,19.26; 13,38 kk. stb.; 2Kor 5,19 kk.; Róm 1,16), a halottak feltámadását (ApCsel 4,2; 23,6; 26,8; 1Kor 15,12–19) és Krisztus újraeljövését (ApCsel 3,20 kk.; 10,42; 17,31; 2Tim 4,1; 2Pét 1,16). Jézus halálát és feltámadását üdvtört.-i jelentőségű tényként hirdették. Pál azt a titkot közölte, amely öröktől fogva el volt rejtve, s valójában nem más, mint maga Krisztus, aki az üdvösség forrása minden ember számára (Róm 16,25 kk.; Ef 3,2–9; Kol 1,26 kk.). Az ap.-ok ~ét az is jellemzi, hogy ők szemtanúi voltak Jézus életének, halálának, feltámadásának és megdicsőülésének (Lk 1,2; 24,46–48; Jn 1,14; 15,27; 19,35; ApCsel 1,8.21 kk.; 2,32; 10,41 kk.; 13,31 stb.; 1Pét 5,1; 2Pét 1,16–18; 1Jn 1,1–3; 4,14; 1Kor 15,1–8; az öregebb ap.-ok és Pál; Pálra nézve lásd még: ApCsel 23,11; 26,16; 1Kor 9,1; vö. Zsid 2,4). – Állandóan visszatérő témája az ap.-i ~nek az is, hogy az ósz-i ígérek Jézusban, az Ő művében, különösen halálában és feltámadásában teljesedtek be, főleg akkor, ha zsidó hallgatóság előtt hangzott el a beszéd (ApCsel 2,16–36; 3,21–26; 8,32–35; 10,43; 13,16–41 stb.; 1Kor 15,3 kk.; Róm 1,1–4; 16,26; 1Pét 1,10–12). – Az ~ gyakran úgy szerepel, mint tanítás. Jézus a zsinagógákban és a Templomban is tanított (Mk 1,21 kk.; 4,1 kk.; Mt 4,23; 5,2; Lk 4,31; Jn 6,59; 7,14; 18,20 stb.). Az ap.-ok és a

tanítványok szintén tanítottak a feltámadás előtt is, után is (Mk 6,30; Mt 28,20; ApCsel 4,2; 5,42; 18,11.25; 28,31; 2Tesz 2,15; Ef 4,21; Kol 1,27; Zsid 5,12). E tanítás tárgya mindig az Isten országa v. Jézus Krisztus személye és üdvözítő műve. A didaszkó ('tanít') kifejezésből olykor alaposabb kateketikai oktatásra lehet következtetni a Szentírás alapján (Mk 6,2; vö. Lk 4,16–21; ApCsel 18,24 kk.), de ugyanígy az Isten országa erkölcsi követelményeinek részletes fejtegetése is föltehető (Mt 5,2 kk.; Ef 4,21–24; 1Tim 4,11; 6,2: pasztorális értelemben). Más igék is utalnak részletes kifejtésre, a Szentírásban található bizonyítékok fősorakoztatására (ApCsel 17,2 kk.; 18,4.19; 19,8 kk.; 20,7.9). Némely helyen a katekheo áll az üdvösségre való tanítás helyett általában (Lk 1,4; ApCsel 18,25) v. az egyh.-i közösség oktatásának kifejezésére (Gal 6,6; 1Kor 14,19). – Az ~ célja, hogy hallják, meghallják (Mk 4,9; Lk 10,16; ApCsel 16,14; 28,28; Kol 1,23; 2Tim 4,17) és így elfogadják és elhiggyék (ApCsel 4,4; 8,14; 15,7; 17,4.12; 1Tesz 1,6; 2,13; Róm 16,26; Jak 1,21; különösen: Róm 10,14). Ezért a hit tanítását (10,8) hallani kell (vö. 1Tesz 2,13; Zsid 4,2). A tanítás válaszfalat emel a hívők és nem hívők között (Mk 16,16; ApCsel 13,46; 14,2.4; 17,4; 28,24; 1Kor 1,18); a hívőket Krisztus tanítványaivá, Isten gyermekeivé teszi (Mt 28,19; Jak 1,18; 1Pét 1,23) és megmenti, üdvözíti őket (Mk 16,16; ApCsel 28,28; 1Kor 1,21; 15,2; Jak 1,21). Jézus életében az ~ csak Izr.-nek szólt (Mt 10,5 kk.; 15,24), de a feltámadása utáni időre az ap.-ok egyetemes megbízást kaptak az ~re (Mk 13,10; 16,15; Mt 28,19; Lk 24,47; Jn 10,16; ApCsel 1,8; 22,21; Gal 1,16), és az ev. néhány éven belül eljutott a szamariaiakhoz (ApCsel 8,4–25) és a pogányokhoz is (10; 11,19–26), majd az egész pogány világra kiterjedt az ~ (13–20; Róm 15,19–21; Kol 1,23; 1Tim 3,16; 2Tim 4,17). A zsidók bizonyos értelemben megtartották kivételes helyzetüket: először nekik hirdették az ev.-ot (ApCsel 13,14.46; 14,1; 17,1–3; 18,4; 19,8; Róm 1,16). – Az ~ Isten erejének megnyilvánulása a → csodák révén, amelyek kísérték. Keresztelő János működéséhez nem kapcsolódott csoda (vö. Jn 10,41), de Jézus működését kezdettől fogva csodák kísérték (Mk 1,27.32–34.39; Mt 4,23; 11,5; Jn 5,36; 10,37 kk.; 14,10 kk.; ApCsel 2,22; 10,38). Az ap.-ok és a tanítványok mellett is csodák tanúskodtak már Jézus életében is (Mk 3,15; 6,13; Mt 10,8; Lk 9,1.6; 10,17–20), de különösen mennybemenetele után (Mk 16,20; Jn 14,12; ApCsel 2,43; 5,12–16; 6,8; 8,6–8.13; 14,3.8–10 stb.; Róm 15,18 kk.; Zsid 2,4). A csodák, jelek, amelyek elvezetnek a hitre (Jn 2,11.23; 10,37 kk.; 12,37; 20,31; ApCsel 8,6; 14,3; Róm 15,19), és amelyek jelei Jézus messiási küldetésének (Mt 11,2–5), ill. az apostolságnak (2Kor 12,12), az Istennek a „művei” (Jn 10,37; ApCsel 2,22; Róm 15,18), s Isten uralmának részleges megvalósulását tanúsítják (Mt 12,28). Az ev. hirdetőinek egész föllépése, eredményes működése Isten erejének megnyilvánulása, a Szentlélek műve (ApCsel 1,8; 4,33; 1Tesz 1,5; 1Kor 2,3–5; 4,19 kk.; 2Kor 6,7; 13,3 kk.; Róm 15,19; Ef 3,7; Kol 1,29; 1Pét 1,12), amely az emberi bölcsességet csúffá teszi (1Kor 1,18–25).

ígéret: A Bibliában nem ritkák az Isten által ünnepélyes formában tett ~ek. Ezek teljesítése tanúsítja Isten igaz voltát és hűségét. Isten természetszerűleg jót ígér, nem fenyeget és nem büntetést helyez kilátásba. Más szóval az ~ nem azonos a különféle események megjövendölésével. Ugyanakkor az Istentől kiinduló jövendölést sem szabad a mindennapi dolgokra vonatkozó, embertől kiinduló egyszerű jóslással összetéveszteni. Az ÓSz-ben az ~ (és teljese) lényeges eleme az isteni kinyilatkoztatásnak, mert általa válik láthatóvá, hogy a tört. folyamán hogyan valósul meg az üdvösség (nem a mítosz) lépésről lépésre, az Isten személyes műveként. A kiválasztás és a szövetség gondolata a szövetségre utaló formulával („Én a ti Istenetek vagyok, ti az én népem vagytok”), valamint Isten korlátlan uralmának céljával – ezek jelentik az ÓSz és az ÚSz ~einek teol.-i alapjait. Innen kiindulva lehet megkísérelni annak földterítését, hogy az ÓSz adott helyzethez kapcsolódó különféle ~ei jelenthetnek-e valamit a ma élő keresztények számára. Ugyanakkor az ~ek tények, amelyeket ez a kérdés nem érint. – Mózes 5 kv.-ének szerzője, valamint a deuteronomikus szerzők szerint, akik visszatekintettek a múltba, s úgy adták elő tárgyukat, Ábrahám és utódai fontos ~eket kaptak: övék lesz az ország, annyi lesz utódaik száma, mint az égen a csillag, áldással

lesznek minden nép számára (Ter 12,1–3: J; 17,1–8: P; 22,17 kk.: E stb.). Ezek az ~ek materiálisan az Egyiptomból való kivonulás után teljesedésbe is mentek a honfoglalással (Kiv 3,8; 13,5; MTörv 6,3; 11,8 kk.; 26,8 kk.; Józs 5,6 kk.; 21,43 kk.; 23,14 kk.). A Sínai-hegyen kötött szövetség (Kiv 24,3–8; 34,10–35) és a MTörv azt emeli ki, hogy az ~ek attól függenek, hogy a nép hűségesen megtartja-e a szövetséget. Ezáltal az ~ek üdvös bizonytalanságba kerülnek: újra meg újra föl kell őket fogni. – Júda és Jeruzsálem számára roppant fontos volt az az ~, amelyet Dávid kapott, ti. hogy Isten örökre megszilárdítja trónját (2Sám 7). Valóban megállapítható: az ország pusztulásáig (Kr. e. 587) szilárdan állt Dávid trónja, később pedig megváltozott értelemben, magasabb szinten valósult meg az ~: Dávid ivadéka, a Messiás örök királyságában (vö. Lk 1,32 kk.), ahogy már a próf.-k is megjövendölték az üdvösségnek a fogság után elérkező idejére az ~eknek vallási és erkölcsi tartalmát, a pusztán materiális vonatkozásain túl. A tört. Urának eljövetele és a tört.-be való beleavatkozása az idők végéig tart, így az isteni ~ek részleges teljesedése után a végső teljesedés mindig hátra van. Ebből következően az üdvösség tört.-ének előrehaladásával számolni kell az Isten szabadságával; azzal, hogy régi ~eit Isten nem betű szerinti értelemben teljesíti, de épp így kell láthatóvá válnia az ~ és teljesedése közt a kapcsolatnak és a megfelelésnek (nem az azonosságnak). – Krisztusban az ósz-i ~ek, mint valami gyújtópontban mind összefutnak, de fellépésével még nem mennek végleg teljesedésbe. Megjelenése inkább csak a középpont a régi ~ek és saját ~ei közt, amelyek az eszkatologikus jövőbe nyúlnak bele (vö. a Hegyi beszéd ~eit). Ezért az ÚSz népe is átéli a feszültséget ~ és teljesedése között és az ~ek teljesedésének várásában él (Róm 8,18–25; Zsid 11,1; 1Pét 1,3–5). Ugyanakkor az ÓSz ~eit – Pállal szemben – nem szabad olyan borúlátóan kezelni, mintha az ÓSz csak a „zátonyrafutás története” lehetne az (eszkatológiai) ~hez (R. Bultmann).

Ígéret földje: az a terület, amelyre vonatkozóan Ábrahám meghívásakor ezt az ígéretet kapta az Úrtól: „ezt a földet utódaidnak adom” (Ter 12,7). Ez a föld a tejjel-mézzel folyó → Kánaán (→ föld, → honfoglalás, → Józsue, → Palesztina).

íj: a vadász (pl. Ter 27,3; Iz 7,24), a harcos (pl. Oz 2,20; Zak 9,13; 10,4) fegyvere és Jahve tulajdona (pl. 2Sám 22,35). A legrégebb időkben csak az előkelő embereknek volt ~uk, asszír hatásra azonban általánossá vált, úgyhogy Júdában a Kr. e. 8. sz.-ban ~jal fölszerelt csapatot szerveztek (2Krón 26,14; vö. 1Krón 5,18; Zsolt 78,9). Az arámoknak voltak íjásaik (1Kir 22,34), az É-ről betörő ellenségnek a Kr. e. 7. sz.-ban szintén (Jer 4,29; 6,23). Az ~ fából készült, de húrokkal és belső szaruberakásokkal megerősítették; hogy bronzból készítettek-e ~at (2Sám 22,35; Jób 20,24; Zsolt 18,35), az kérdéses. B. Couroyer szerint egy olyan különlegesen kidolgozott ~ fajtáról lehet inkább szó, amelyet bronz hegyű nyilak kilövésére használtak. Az ~at kézzel feszítették meg, esetleg lábukkal rátaposva (2Kir 13,16; Iz 21,15: héb. eredeti). A húr megfeszítésére egy karika szolgált. Az ellenség ~ának összetörése harci ereje megtörését, megsemmisítését jelentette (Jer 49,35; Oz 1,5). A képes szóhasználatban az ~ a hatalomra és erőre utal (Ter 49,24; Jób 29,20; Zsolt 78,57; Oz 7,16). A → nyíl az ~ fia (Jób 49,20) v. a villáma (Zsolt 76,4). → szivárvány.

84. Asszír harcosok, középen egy íjász

Ikabod: Pinchász fia. A bibliai népetimológia 'oda van Izr. becsülete'-ként értelmezi a nevet, mert anyja akkor szülte, amikor hírére vette, hogy a → láda (Izr. dicsősége) elveszett: ellenség kezére került (1Sám 4,19–22). Minthogy a dicsőség héb. megfelelője nem használatos névelővel, Jahvéra (→ Isten dicsősége) is lehet gondolni. Ezért rendszerint 'becsület nélküli'-nek értelmezik.

Ikónium: fontos kisázsiai kereskedőváros Galácia róm. tartományban, ahol egy kis zsidó kolónia is élt. Ma Konya. Pál meglátogatta 1. missz. útján a várost (ApCsel 13,51; 14,21) és, bár szembeszegüléssel találkozott (14,1–6.19; 2Tim 3,11), keresztény egyh.-at alapított ~ban (ApCsel 16,2).

illatáldozat: eredetileg tömjén égetése kiegészítő → áldozatként az → ételáldozathoz (Lev 2,2.15 kk.; 6,7 kk.). Mint az ~ oltárán bemutatott önálló áldozat csak későbbi időből adatolható; csak Áron fiainak volt szabad bemutatniuk (Kiv 30,1–10; Lev 10,1–5; Szám 17,1–5; Lk 1,9); a tömjénhez áldozatként még háromféle illatos anyagot (balzsamot, galbanumot és masztixot, ill. mások szerint storaxot, azaz zsidótömjént) használtak. Hogy jobban égjen, sőt is keverték hozzá. A receptet profán célra halálbüntetés terhe mellett tilos volt fölhasználni.

illatáldozati oltár: illatáldozat bemutatására szolgáló → oltár, amely Heródes (Lk 1,11), Zerubbábel (1Mak 1,21; 4,49) és Salomon templomából (1Kir 6,21; 7,48; 1Kron 28,18; 2Kron 26,16–20), valamint a szt. → sátorból (Kiv 30,1–10; 40,26 kk.; Szám 4,11: az aranyoltár) adatolható, de régészetileg Közel-K-en egyébként is kimutatható; → Tanach. 1Kir 6,21: cédrusfából készült és bevonták arannyal; a Kiv leírása másodlagos. 2 ~ Aradban is állt a Jahve-templomban a szentek szentje bejáratánál. Egy házi használatra készült, fölirattal (Jakino) és díszítéssel ellátott ~ újabban került felszínre. Zsid 9,4: a thümiaterion (Vg: thuribulum) helye a → szentek szentjében volt; ez szemben áll a Biblia egyéb adataival, akkor is, ha 'arany tartály'-ként értelmezzük; a megoldást többféleképpen keresik.

85. Illatáldozati oltár Megiddóból, sarkain szarvak

illatos nád: → kálmos.

Illés (héb. Élia, 'Jahve isten'): próféta, az É-i országrészben a Jahve-kultusz könyörtelen harcosa és megmentője, → Acháb király és főleg felesége, → Izebel ellenében, aki → Baal kultuszát szorgalmazta. Népszerűségét legendás elemekkel átszótt tört.-ek sora tanúsítja; ezeket, valamint csodáinak tört.-ét a Kir őrizte meg (1Kir 17,1–19,21; 21,17–29; 2Kir 1,3–2,12). 4 csodáját az ÚSz is említi az eső elmaradása (1Kir 17,1; vö. Lk 4,25; Jak 5,17 kk.; Jel 11,6 kk.), a careftai özvegy szakajtója és korsója (1Kir 17,9 kk.; vö. Lk 4,25), az átok (1Kir 19,1–18; vö. Róm 11,2–4) és az istenítélet (2Kir 1,10.12; vö. Lk 9,54; Jel 11,5). 2Krón 21,12–15: a rég meghalt ~nek egy levele, amelyet Jorámhoz, Júda királyához írt. – ~ működéséről főleg azért nem tudunk hiteles képet alkotni, mert az Elizeus-ciklusban részben ugyanazok az események szerepelnek. Az tény, hogy nagy hatással volt a későbbi korokra is (vö. pl. Sir 48,1–12), elsősorban titokzatos → mennybevitele révén (2Kir 2,11; Sir 48,9.12) és mert Malakiás az elragadott próf. újraeljövetelét jövendölte (Mal 3,1: angyal = Illés; 3,23 kk.). A próf. újraeljövetelének várását Sir 48,10–12 is tükrözi; a zsidók körében még az úsz-i időben is élt ~ újraeljövetelének hiedelme (vö. Mt 16,14; 17,10–13; 27,47–49; Lk 9,8; Jn 1,21.25). Csaknem messiási alaknak tekintik (rá ruházzák az → Isten szolgájára váró feladatok egyikét; vö. Iz 49,6 és Sir 48,10), az ítéletre érkező Isten → előfutárának, majd a Messiás előhírnökének; Mal jövendölését Keresztelő Jánosban látták beteljesedni (Mk 1,2; 9,13; Mt 11,10.14; Lk 1,16 kk. 76). Mk 9,4; Mt 17,3; Lk 9,30: ~ Mózeszel tanúja Jézus → színváltozásának. A korai zsidóság tovább fejlesztette az ~hez kapcsolódó csodás tört.-eket; élénken vitatkoztak eredetéről, elragadtatásából büntelenségére következtettek, az → angyalok közé sorolták és népe bajban lévő fiainak segítőjét (Mk 15,35 kk.; Mt 27,47.49), ill.

a végső idők főpapját látták benne. Érthető tehát, hogy 3 ~-apokalipszis maradt fenn: a) egy töredékes a Pál előtti időből, amelyből az ap. a 1Kor 2,9 tartalmazta apokrifont idézte; – b) egy a Kr. u. 3 sz.-ből; – c) egy eredetileg zsidó, de később a keresztények által átdolgozott (4. sz.), kopt nyelvű.

Illíria: az illírek által lakott vidék Makedóniától ÉNy-ra. Kr. e. 35–33: róm. fennhatóság alá került, később Dalmácia, Pannónia és Moesia provinciára osztották. Róm 15,19: Pál ap. missz. tevékenységének Ny-i határa.

ima, imádság: I. Az ÓSz-ben. 1. Szóhasználat. Az ~ jelölésére a hitpallel és az atar ige szolgált. A hitpallelből képezték a tefillah főnevet, amely mondott és énekelt, liturgikus és magán ~t egyformán jelentett (Zsolt 17, 86, 90, 102 és 142 felirata; vö. 72,20; Hab 3). Az atar igéből képzett főnevet a régi fordítások 'áldozati illat'-tal adták vissza (Ez 8,11). Ezt a két igét csak ritkán használták a szt. szerzők, sokkal szívesebben írták körül az ~t. Így a kérő ~ helyett a szólni, száját megnyitni, hívni, kiáltani, sírni, szívet-lelket Isten elé önteni; a hála~ helyett a magasztalni (→ hallel, melynek továbbképzéséből lett a tefillah az egész Zsolt felirata), dicsőíteni, áldani, ujjongani; az éneklés és hangszeres kíséret miatt az énekelni, játszani igék mind az ~t fejezik ki. Ugyanígy az ~ testtartása, a leborulás (proszkүнézisz), továbbá a térdel, áll, kezét kitarja és az Isten arcát keresi szintén az ~ kifejezései lettek. – 2. Az ~ alapja. Izr. fiainak az ő egyetlen Istenükhöz, Jahvéhoz kell imádkozniuk, bár lehet, hogy valamiképpen más istenségek is léteznek, de segíteni semmiképp nem tudnak v. eleve, v. azért, mert hatalmuk Izr.-re nem terjed ki. Jahve azonban állandóan készen áll Izr. fiainak megsegítésére. Az első dolog tehát, ami Izr. fiainak ~ját meghatározza: Isten közelsége, jelenléte, elsősorban a szentélyben, de azon kívül is (Zsolt 16,7 kk.; 139,7–10; 145,18). Jahve meghallgatja Izr. fiait, mert → szövetséget kötött velük, amelyben Jahvénak nemcsak bölcsessége és hatalma nyilatkozik meg, tehát hogy képes is, tud is, akar is segíteni, hanem erkölcsi követelményei és tulajdonságai is megmutatkoznak: igazságossága, hűsége és jósága (héb. hesed; → kegyelem). Az ~ 1. jogcíme tehát Izr. fiai számára az Isten népéhez tartozás. Később az is indítékul szolgálhatott az ~ra, hogy Jahve teremtette és tartja fenn a világot. Ezeknek a dolgoknak a mérlegeléséből adódott az a bizalom, amely Izr. fiainak ~ját jellemezte. Ami Izr. fiainak vallásosságában elsősorban megragad, az épp ez a kinyilatkoztatáson alapuló Istenbe vetett bizalom (23,4; 27,10; 46,2–4; 91 stb.). Jahve tisztelőit ez a bizalom csaknem minden pogánytól megkülönböztette, azok ui. úgy vélték, hogy isteneiket mágikus eszközökkel (formulák, nevek) mintegy rákényszeríthetik a segítésre. Jahve és népe között a kapcsolat erkölcsi jellegű. Jahvéba vetett bizalmukat elsősorban az a gyakran kifejezett bizonyosság tanúsítja, hogy Jahve meghallgatja őket (13,6; 22,25 kk.; vö. 18). Ugyanakkor nem ritka az sem, hogy ugyanabban az ~ban megnyilvánul az imádkozó aggodalma is: hátha nem talál meghallgatásra. Ennek az olykor követelőzésben, sőt kétkedésben v. Jahvéval való küzdelemben is megnyilatkozó aggodalomnak az ő istenképük az alapja: az Istent élőnek, személyesnek tartották, de sokszor antropomorf módon képzeltek el. Nagyon eleven és mélyen emberi istenfélelmük is ennek felelt meg. – 3. Az ~ tartalmát tekintve az egész életet átfogja, de a szellemi javakért való ~ra sokkal kevesebb a példa, mint az anyagiakért, ideigvaló jókért való ~ra. Igaz, imádkoztak az üdvösségért, bűneik bocsánatáért (32; 51; 103; 130), az Istennel való közösségért, s főleg az Isten arcának látásáért v. az igaz úton járásért, a törv.-nek, az igazságnak megfelelő életért (25; 43), a ránk maradt ~k zömének látszólag evilági javak a tárgyai: betegségből gyógyulás, halálveszedelemből kiszabadulás, az ellenség bűnhődése, a népet fenyegető veszedelmek elmúlása. Ez elsősorban azzal függ össze, hogy a túlvilágra vonatkozó képzeitek még kevésbé voltak kifejlődve, így a jót inkább evilági módon képzeltek el; másfelől viszont a büntetés és jutalmazás ósz-i gondolata is szerepet játszott benne, amelynek értelmében a földi gondokat-bajokat csak a bűn büntetéseként tudták értelmezni, így a baj megszűnte számukra egyértelmű volt azzal, hogy az embert Isten

visszafogadta jóindulatába. Az ÓSz általában nagyon érzékeny az emberi test és lélek egységben látására, ezért pozitíven értékeli a földi javakat. A róluk való aszketikus lemondás teljesen idegen gondolat számukra. Ezt a lemondást és a szenvedés értékelését csak Krisztus hozza el az ő keresztyével. Hasonlóképpen ismeretlen az ÓSz-ben az anyagtól való menekülés, a lélek tisztulásának keresése. Amit Izr. fiai százféle formában ismételték kértek Jahvétől, az az → élet volt a maga teljességében: hogy még sokáig egészségesek maradjanak, hogy Jahve áldja meg őket jóléttel, nagy családdal, hogy megérhessék népük gyarapodását és láthassák Jeruzsálemet, közelebből részesei lehessenek ott a pompás Jahve-kultusznak. Az élet tehát valójában nem korlátozódott pusztán anyagi javakra; lényeges szellemi értékeket is magában foglalt: Jahve dicséretébe való bekapcsolódást, a népnek és ezzel az igaz vallásnak sértetlen főnmaradását. Még kevésbé szabad azonban azt állítani, hogy ennek az életnek elsősorban természetfölötti értelmet tulajdonítottak. Különösebb töprengés és elemzés nélkül Jahve sokra becsült ajándékának tartották az életet; ezt a felfogást híven tükrözi a 128, s ez volt az általános eszménykép. Csak keveseknek sikerült magasabbra felküzdeni magukat, és csak néhányan élték át a minden teremtmény elhagyását követő, már-már úsz-i megtapasztalást az Istennel való egyesülésben. Némelyik zsoltárban már megfogalmazódik a gondolat: „kegyelmed többet ér mint az élet” (63,4), ami az izr. léleknek önmaga odaajánlásával egyértelmű. A 16 az istenközelség boldogságát tárja elénk. De ezeket is fölülmúlja a 73 ismeretlen szerzője, aki az emberiség vallásos nagyjainak egyike. Az ég még zárva van számára, de mert istenszeretete tiszta és buzgón keresi az Istent, azért eljut boldogsága bizonyosságáig, még ha nem is tudja, hogyan fogja azt Jahve megadni neki (73,25 kk.). – Az ÓSz a másokért való kérést, közbenjárást is ismeri: a nép könyörgött a királyért (20,10), imádkozott az országért, ahol száműzetésben élt (Jer 29,7), a hittestvérekért (1Mak 12,11) és a halottakért (2Mak 12,42.44). → átokzsoltárok. – 4. Az ~ formája. Ünnepeles tartalma miatt az ~ kedveli a verses formákat, ezért az ~k többségükben költői műként maradtak ránk (→ zsoltár). Mind a verses, mind a prózai ~kon belül megkülönböztethető a kérő, a bűnbánati és a hálaadó ~. A ránk maradt legrégebbi kérő ~k ezt a szerkezetet mutatják: a) megszólítás, Jahvének mint Istennek különféle jelzőkkel való megtisztelése, – b) maga a kérés és – c) olykor a kérés megindoklása (Bír 16,28). A Jahve korábbi jótéteményeire való hivatkozással a kérő ~ egyre hosszabbá vált (1Kir 3,6–9). A későbbi időből való, részletező kérő ~k (2Kron 20,6–10; Jud 9) lényegében ugyanezekből az elemekből tevődnek össze, csak terjedelmesebbek, főleg Isten jelzőinek halmozása és a tört.-i visszatekintés, ill. az Isten irgalmának és jóságának korábbi megnyilvánulásaira való hivatkozás miatt. Jellegzetes példa Salamon ~ja a Templom felszentelése alkalmából (1Kir 8,23–53), mely egy hosszadalmasan részletezett kérés az összes olyan lehetséges helyzet felsorolásával, amelyekbe Izr. belebonyolódhat. – A bűnbánati ~ ugyanolyan elemekből tevődhet össze, mint a kérő ~. Sajátos mozzanata a bűn megbocsátásának és a büntetés elengedésének kérése. Ez kifejeződik a bűn egyszerű megvallásában (Bír 10,10), esetenként azonban összekapcsolódhat a szabadulásért való könyörgéssel (10,15), ill. a hála ígéretével (1Sám 12,10). A részletezőbb bűnbánati ~k (Ezd 9,6–15; Dán 9,4–19) hasonló részekből állnak, csak sokkal hosszabbak és ugyanúgy tartalmazzak tört.-i visszatekintést, mint a hosszabb kérő ~k. – Prózában megfogalmazott hálaadó ~k csak más ~k részeként maradtak ránk (Ter 32,10–13; 2Sám 7,18–29). Megszólítást tartalmazzak és annak beismerését, hogy az ember méltatlan Jahve irgalmára, jóságára; az imádkozó hálája tehát csak közvetve fejeződik ki. A fogság előtti időkből csak kevés kötött ~ formulát ismerünk. Ilyen pl. a papi áldás (Szám 6,24–26), az első termés feláldozásakor (→ zsengeáldozat) mondott (MTörv 26,3.5–10: „a kis tört.-i Credo”) és a → tizedet felajánló ~ (26,13–15). Állandó, kötött formulák csak a fogság után, a zsinagógai istentiszteleteken alakultak ki, és a Biblia olvasásához és magyarázatához csatlakozva fontos részei lettek a zsidó → kultusznak. Példa erre a → sema, a → hallel, a → tizennyolc ima, valamint a kenyér és a bor megáldásakor (→ áldás) mondott ~. – 5. Az ~

helye elsősorban az oltár (Ter 12,7 kk.), a szentély (1Sám 1), később Jeruzsálemben a Templom (Iz 56,7: „minden nép számára az imádság háza”). Egyébként az ~ nem volt egy kultikus helyhez kötve, sőt az általános K-i fölfogástól eltérően még Izr. földjéhez sem. Izr. fiai otthon is szívesen imádkoztak, különösen a csendes, nyugodt emeleti szobában (Tób 3,11; Jud 8,5; Dán 6,11). Ha nem kultikus helyeken imádkoztak, tekintetüket a jeruzsálemi templom felé irányították (1Kir 8,38; 2Krón 6,34; Dán 6,11) v. legalább a szt. föld felé (1Kir 8,48). – 6. Az ~ ideje. A Zsolt 55,18 alapján többen fölteszik, hogy Izr.-ben naponta 3-szor imádkoztak (egyébként az ÓSz nem említi ezt a szokást), a Zsolt 4 esti, a Zsolt 5 reggeli ~. Az ~ összekapcsolódik az áldozattal (54,8; 116,17 kk.; Jón 2,10; Zsolt 22,26–27), a böjttel (Jer 14,12) és a fogadalommal (1Sám 1,11). – 7. Az ~ testtartása. Mint már említettük, az ~ körülírására a testtartást meghatározó kifejezéseket is használták. A legjellegzetesebb testtartás a leborulás volt, ahogy az iszlámban ma is szokásos. Ezenkívül térdeltek (Zsolt 95,6), tisztelettel álltak (1Sám 1,26), az ég felé tárták (Iz 1,15), mintegy nyújtották kezüket, hogy fogadják Jahve jótéteményeit. – II. Az ~ Kumránban. A kumráni közösség, mely a Templom kultuszában nem vett részt, ugyanolyan, ha ugyan nem nagyobb jelentőséget tulajdonított az ~nak, mint az áldozatbemutatásnak (1QS 9,3–6). Az ~ neve ’jó illatú ételáldozat, az igazságosság illata, az ajkak felszálló áldozata, a dicsőítés gyümölcse, az ajkak osztályrésze, a hárfa húrja és az ajkak fuvolája’. – A kumráni közösség naponta a reggelt és az estét tekintette az ~ idejének. A szombatot, az évkezdetet, a négy évszak kezdetét, a → szombatévet és a → jubileumi évet ~kkel külön megszentelték. A reggeli és esti ~nak a → Tízparancsolat és a sema volt a magva. Fennmaradt irataikban a kérő ~ra alig találunk utalásokat, az ~t legtöbbször dicsőítésnek és dicséretnek nevezik. – III. Az ~ az ÚSz-ben. 1. Szóhasználat: Az ÚSz szakkifejezése az ~ra a proszeukhesztai ige, amely a profán gör.-ben az istenséghez folyamodás leggyakrabban használt szava; jelentése ’ígérni, fogadalmat tenni’. Ennek megfelelően a Biblián kívüli nyelvhasználatban az igéből származó eukhé főnév fogadalmat is jelenthet (ApCsel 18,18; 21,23). Ezenkívül az ÓSz-hez hasonlóan az ÚSz is él ’imádkozni’ értelemben a „kérni, áldani, hálát adni, leborulni, segítségül hívni, könyörögni” igékkel. – 2. Jézus ~ja. Az ev.-ok, elsősorban Lk (3,21; 5,16; 6,12; 9,29; 10,21 kk.; 11,1; 22,32.41; 23,34.46) Jézust az Atya fő imádójaként állítják szemünk elé. Jézus gyakran imádkozott, elvégezte a szokásos ~kat: étkezés előtt elmondta az áldást, imádkozott fontos tettei, döntései előtt (csodatétel, a tanítványok kiválasztása), éjszakai magányában és tanítványai körében, a Lélek örömeiben (10,21 kk.) és halálfélelmében. Valójában állandó ~ban élt, lelke mindig együtt volt az Atyával (Jn 1,51), s az Atya, akinek akarata állandóan szeme előtt lebegett (4,32; 8,29), mindig vele volt (8,29). Az Atyához való egyedülálló viszonya Jézus ~jának egész kivételes jelleget adott. Erre az evangélisták kifejezetten utalnak, elsősorban János (pl. 11,41 kk.; 17: → főpapi ima), de a szinoptikusoknál sem azonosítja Jézus a maga ~ját minden további nélkül a tanítványaiéval. Ugyanakkor a Getszemánikertben és a kereszten Jézus ~jában a fájdalmas, emberi vonások is megmutatkoznak (vö. Zsid 5,7). – Mint már az előfutár, Keresztelő János, Jézus is tanította övéit imádkozni. – A keresztények ~jának alapja az az új viszony, amelybe Krisztus által került az ember Istennel: az Isten mennyei Atya, az ember pedig a gyermeke. Ennek a keresztény létnek csak olyan magatartás felelhet meg, amelyet korlátlan bizalom, föltétlen odaadás, az Istenhez fűződő állandó gyermeki kapcsolat és a minden bajban Istenhez menekvés jellemez. Ezt a folytonos ~ra készen álló lelkületet akarja Jézus a szinoptikusok tanúsága szerint tanítványaival elsajátíttatni. Semmilyen körülmények közt sincs ok az aggodalomra: az Atya tudja, mire van szükségük, és kérésükre megad nekik minden jót, megadja a Szentlelket (Mt 6,7 kk.; Lk 11,13 stb.). A maga stílusában János evangélista ugyanezt mondja, amikor a Jézus Krisztus nevében, a Fiúval közösségben, a szőlőtő és a szőlővessző egységében (Jn 15) végzett ~ erejéről beszél. Pál ap. is erősen hangsúlyozza az istengyermekséget és ennek tudatát, amely Krisztus Lelkének ajándéka: a régi szolgáló lelkületnek át kell adnia helyét a fogadott fiúság

lelkének, a zsidó formalizmust föl kell hogy váltsa az a bensőségesség, amelyet „a Lélek szavakba nem önthető sóhajtásai” jelentenek (Róm 8,15 kk. 26 kk.; Gal 4,6). – A keresztény ~ sajátos vonásait, amelyek jellegét meghatározzák, az ÚSz a következőkben jelöli meg: rendíthetetlen hit és bizalom (Mk 11,24; Lk 17,5 kk.; Jak 1,5 kk. stb.), állhatatosság (Mt 7,7–11; 15,21 kk.; Lk 11,1–13; 18,1–8; Ef 6,18; 1Tesz 5,17), valamint az az őszinte bensőségesség, amelyet főként a Hegyi beszéd hangsúlyoz a farizeusok gyakorlatával szemben. Ezekre vezethetők vissza az olyan föltételek, mint az alázat (Lk 18,9 kk.), a parancsok szem előtt tartása és Isten akaratának teljesítése (1Jn 3,22; 5,14 kk.). Ha az imádkozó megfelel e követelményeknek, akkor az ~ erejének nincs határa. A határtalan bizalom és a hitből fakadó ~ csodatevő ereje – ezek a legszebb megnyilvánulásai a Jézus hozta új vallásosságnak: „ha imádkoztok és könyörögtök valamiért, higgyétek, hogy megkapjátok és akkor valóban teljesül kérésetek” (Mk 11,24; vö. Lk 17,5 kk.). A szinoptikusok e tanításával a 4. ev. is teljes összhangban van: Jn 14,13 kk.; 15,7.16; 16,23 kk. 26 (a Jézussal egységben végzett ap.-i ~ ereje); vö. Jak 5,13–18. Mt 18,19 a keresztény közösségben végzett ~nak különösen nagy erőt tulajdonít. Jézus arra tanította övéit, hogy „szüntelen kell imádkozni és nem szabad belefáradni” (Lk 18,1). Az ~nak az istengyermekség tudatából magától kell fakadnia; nem szabad vég nélküli áradattá silányulnia (Mt 6,7). Másrészt Jézus tanítványait kérésükre megtanította a keresztény ~ klasszikus példájára, a → Miatyánkra anélkül, hogy ezzel az ~t egyetlen formába szorította volna bele. Az ~ tartalma szempontjából a Miatyánk tanúsága szerint mind az ideigvaló, mind a szellemi javakra kiterjed. A keresztény kéréseinek abba a keretbe kell beilleszkednie, amelyet az Isten akarata, az Isten országa és az ev. szab. Isten uralmának föltétlen elsőbbsége (6,33) azonban nem zárja ki a legegyszerűbb evilági javakra vonatkozó kéréseket sem (Mk 13,18; Róm 1,10). Mégis, az ApCsel és az ap.-i levelek egyértelműen tanúsítják, hogy az első keresztények kívánságait mennyire áthatották az Isten országának érdekei, és a legfőbb értékek (pl. Pál leveleiben a keresztények lelki üdvéért való ~k). A jeruzsálemi közösség éppúgy imádkozott a veszélyben forgó ap.-okért, mint az ígehirdetéshez szükséges bátorságért v. a fogságból való szabadulásért (4,24–30; 12,5). Pál és Szilász Filippiben a börtönben zsoltárt énekelve dicsőítette Istent (16,25). Pálnak és a keresztényeknek egymásért való ~ja a szeretet megnyilvánulása és az ap.-i munka egyik fő eszköze (Róm 15,30–32; 2Kor 1,11; Ef 6,19). Az ~ annyira fontos, hogy elég ok arra, hogy érdekében a házastársak egy ideig tartózkodjanak egymástól (1Kor 7,5; 1Pét 3,7). A keresztények nemcsak egymásért, hanem mindenkiért kötelesek imádkozni, a hatalmon levőkért (1Tim 2,1–2), sőt még ellenségeikért és üldözőikért is az Úr tanítása és példája szerint (Mt 5,44; Lk 6,28; 23,34). – Mind az egyéni, mind a közösségi ~ban az Atyához fordultak az első keresztények, Jézus a → közvetítő volt, akinek a nevében kértek. Mégis, már az ÚSz-ben megtaláljuk nyomait a Jézushoz intézett ~nak. Jn 14,14 szerint búcsúbeszédében maga Jézus is szólt a hozzá intézett kérő ~ról. Biztatása az első keresztények körében hamar visszhangra talált, elsősorban a személyes ~ban; példa erre a haldokló István diákonus (ApCsel 7,59 kk.) v. Pál ap. a testébe kapott tövis kínjai közepette (2Kor 12,8 kk.), de olykor az ünnepélyes → doxológia esetében is előfordul, hogy bár rendszerint az Atyának szól, mégis Jézus Krisztus dicséretével zárul (2Pét 3,18; Jel 1,6). A mennyei liturgiában (5) a Bárányt imádás és dicsőítés övezi. Az Ef 5,19 és Plinius is tanúsítja, hogy a keresztények úgy dicsőítették Krisztust, mint Istent. Hogy ez az ~ nagyon régi, azt a → Maran Atha arám formula is tanúsítja (2Kor 16,22; vö. Jel 22,20). Az ~ legerőteljesebb, a régi liturgiába is belekerült változatát az Ef 5,20 (vö. Kol 3,17) őrizte meg számunkra: „Adjatok hálát mindig mindenért, Urunk, Jézus Krisztus nevében az Istennek, az Atyának.” – Az ~ külső körülményei (idő, hely, testtartás) az ÚSz-ben csaknem teljesen változatlanok az ÓSz-hez képest. A jeruzsálemi keresztény közösség továbbra is eljárt a Templomba imádkozni (ApCsel 2,46), de otthon is imádkoztak (10,9) letérdelve (21,5) v. állva (Mk 11,5). Az ~nak a 6. (ApCsel 10,6) és a 9. óra (2,1; 10,3) volt az ideje.

imádás: A héb. Bibliában leginkább a 'meghajolni', ill. 'mélyen meghajolni' ige utal az ~ra; a LXX-ban és az ÚSz-ben a gör. prozskünein '(a földet megcsókolva) leborulni' felel meg neki. A profán szóhasználatban a kifejezés azt az üdvözlő mozdulatot jelölte, amellyel az alárendeltek a tekintélyes személyeket köszöntötték. Vallásos értelemben mind a héb., mind a gör. ige híven tükrözi a lényegét: az isteni előtt, amely mint → szent a természetfölötti rendhez tartozik, az ember összezsugorodik, kicsi lesz és leborul (vö. Ez 1,28; Dán 8,17; Jel 1,17). Ebben az eredeti értelemben az ~ annak az embernek volt a spontán gesztusa, akinek látható alakban megjelent az Isten (→ teofánia; Kiv 34,8; Szám 22,32); innen kiindulva annak magatartása lett az ~, aki kultikus keretekben v. a szentélyben Istennel találkozott. Ezzel az ~ gyakorlatilag egyértelművé vált az Isten kultikus szolgálatával (vö. Ter 22,5; 1Sám 1,3; 2Kir 17,36; Zsolt 96,9; ApCsel 8,27; 24,11 stb.). – Az ÓSz-ben az ~ tárgya törv.-esen csak Jahve lehetett (Kiv 20,3.5; MTörv 5,9; Zsolt 86,9; 95,6). Az ÚSz-ben az Atya olyan imádókat keres, akik lélekben és igazságban imádják (Jn 4,23; vö. Mt 4,9 kk.; Jel 4,10; 7,11 stb.). De a megdicsőült Urat is megilleti az ~ (Fil 2,10 kk.; Zsid 1,6; Jel 5,14; vö. Mt 28,9.17). Amikor 8,2 (vö. Jn 9,38) a földön élő Jézus előtti leborulást említi, tágabb értelemben él a kifejezéssel, v. ami még valószínűbb: minthogy az eredeti Mk-ban csak az egyik tisztátalan lélek borult le Jézus előtt (vö. 5,6), visszavetítésről van Mt-nál szó.

imaköntös (héb. tallit): A Bibliában nem szerepel. Eredetileg a köntös csücskeire kellett a rituális → bojtokat erősíteni (Szám 15,37–41); később a bojtok egy külön ruhadarab tartozékai lettek. Ezt a ruhadarabot elsősorban a reggeli ima alkalmával viselték a fejükön. Eredetileg nem volt más, mint egy nagy négyszögletes fehér → kendő, amelybe legtöbbször fekete v. kék csíkokat szőttek. Ebből fejlődött ki a nagy tallit, amelyet csak vallási ünnepeken viseltek és a kis tallit, amelyet állandóan hordtak a felsőruhájuk alatt.

imaszójak (arámul tefillin, talán az 'imádság' értelmű tefillah szóból; az ÚSz-ben phülaktéria): A rabbinista gyakorlatban (Kiv 13,9.16; MTörv 6,8; 11,18 alapján) a reggeli imához minden izr. férfinak viselnie kellett őket. Egy négyszögletes dobozka fölerősítésére szolgáltak, amely a mózesi törv. 4 részletét foglalta magában, pergamenre írva (Kiv 13,1–10.11–16; MTörv 6,4–9; 11,13–21). Egy szíjat a fejre kötöttek, hogy a dobozka a homlokukon legyen, egy másikat a bal karjukra, hogy a dobozka a szívük közelében kapjon helyet. Ez a szokás szó szerinti értelemben vett teljesítése az átvitt értelmű parancsnak: „jelként kösd őket (= a törv. szavait) a kezedre, legyenek ék a homlokodon” (6,8). Jézus korában a dobozka rendszerint még a → Tízparancsolatot is tartalmazta; úgy látszik, hogy csak a Kr. u. 1. sz. vége felé került ki belőle. A késői zsidóság a bűn, az ördög és minden rossz távoltartására (tehát amulettként) is használta az ~at. Erre vezethető vissza az ÚSz-ben a phülaktéria kifejezés (vö. Mt 23,5, ahol Jézus a farizeusoknak szemére veti, hogy szélesre szabják az ~kat, azaz aprólékosan ragaszkodnak a szokásokhoz).

86. Imádkozó zsidó férfi fejedővel, imaköntösben, imaszíjjakkal

Immánuel: → Emmánuel.

incarnatio: → megtestesülés.

India: Xerxész uralma idején a perzsa birodalom K-i határa (Eszt 1,1; 8,9).

intéző: → gondnok.

Írád: Kain leszármazottja, Hénoch fia, Mechujael apja (Ter 4,18). Vsz. → Járeddel azonos.

Írás: → Szentírás.

írás: I. Az egyiptomi ~ra nézve → hieroglifák, az Elő-Ázsiában (az asszírok, babilóniaiak, hettiták által és Ugaritban) használt ~t illetően → ékírás, → Ugarit; az Izr.-ben szokásos ~ra vonatkozóan → héber nyelv; a Bibliában használt görög ~ra nézve → bibliai kéziratok, → ábécé. – II. Az ~ anyaga. ~ céljára rendszerint cserépdarab (→ osztrakon), agyagtábla (→ ékírás), → bőr, → papirusz, → pergamen szolgált; de ritkábban fémre (1Mak 8,22; 14,18; Jób 19,24; 3Q15), fára (Iz 8,1; 30,8; Ez 37,16), sőt kőre (csak emlékkőre: Kiv 32,15 kk.; MTörv 4,13; 27,2 kk.; Józ 8,32; Jób 19,24) is írtak. A fát az ősi időkben meglehetősen gyakran

használták ~ céljára; amikor az ék~ még hieroglifikus korszakát élte, fát használtak hozzá. Minthogy azonban Mezopotámia szegény volt fában, áttértek az agyagtáblákra. Fatábláskákat az egyiptomi ~ gyakorlatából is ismerünk. Mivel Krétában csak a gazdasági életből maradtak meg különféle rövid szövegek, föltehető, hogy az egyéb tárgyú, hosszabb szövegeket kevésbé időálló anyagra (pl. fatáblákra) írták. Bar Kobbának 15 megtalált levele (1960) közül egy fára volt írva, a többi papiruszra.

1. Egyiptomi hieroglifák	2. Sinai írás Kr.e. 1500 k.	3. Jelentése	4. Délarab Kr.e. 300 k.	5. Föníciai Kr.e. 1300 k.	6. Őshéber Kr.e. 600 k.	7. Görög Kr.e. 500 k.	8. Római Kr.e. 100 k.	9. Héber Kr.u. 100 k.	10. A betű neve	11. Hangzása
		skörfej					A		'Aleph	'
		ház					B		Bet	b
		hajítófa					C		Gimel	g
		ajtó					D		Dalet	d
		társ, karú ember					E		He	h
		kéz					I		Jod	y
		tenyér					K		Kaf	k
		viz					M		Mem	m
		kigyó					N		Nun	n
		szem					O		'Ajin	'
		száj					P		Pe	p
		fej					R		Res	r
		papirusz- rúd					S		Sin	s
		kereszt					T		Tau	t

87. Az írás fejlődése az egyiptomi hieroglifáktól a héber ábécéig. Mózes korában legalább ötféle írás és háromféle ábécé volt használatban

írastudó: Ezdrás idejéből az, aki jártas a → Tórában; helyenként törv.-tudóként v. a törv. tanítójaként említik (Mt 22,35; Lk 5,17); megtisztelő megszólítása: → rabbi. Miután a prófétálás megszűnt Izr.-ben, az ~k hivatásszerűen foglalkoztak a Szentírás magyarázatával, ill. értelmezésével; így a papi rend mellett létrejött az ~k rendje. Az ~k csakhamar átvették a nép vezetőinek szerepét, és ebben a szerepükben el is ismertették magukat (Sir 39,1–11 dicséri az ~t) és a → főtanácsba is bejutottak. Jézus szemükre vetette teol.-i kazuisztikájukat és életmódjukat; vö. → farizeusok, → Midrás, → Misna, → Talmud.

irgalmasság, Isten irgalmassága: Arra, hogy az ÓSz-ben mit értettek ~on, azokból a jelzőkből következtethetünk, amelyekkel Jahvét fölruházták. Jahve hannun (Kiv 22,26: ha hozzám kiált a szegény, meghallgatom, mert irgalmas vagyok; 34,6; 2Krón 30,9; Neh 9,17.31; Zsolt 86,15; 103,8; 111,4; 116,5; 145,8; Jo 2,13; Józs 4,2: tudtam, hogy jóságos és irgalmas Isten vagy; emberről csak egy helyen: Zsolt 112,4). A héb. hannun gyakran szerepel együtt a rahum 'kegyes, könyörületes' szóval, így az idézett helyeken is (a Kiv 22,26; Zsolt 116,5 kivételével). A Sir 50,19: a héb. rahum Jahve tulajdonnevétől szolgál (az eredeti szövegben). Ezenkívül jóindulatra, hűségre, segítőkészségre, könyörületre, részvételre utaló névszói állítmányokkal (→ kegyelem, → szeretet) is találkozunk (Zsolt 79,8: siess elénk

irgalmaddal; 119,77: irgalmad lebegjen fölöttem; 145,9: az Úr telve irgalommal minden iránt; 40,12: ne tagadd meg tőlem irgalmadat; 77,10: bezárta irgalmát haragjába?; Sir 3,18: kegyelmet találsz az Istennél; 16,11 kk.: nála az irgalom, nála a halál; MTörv 13,18: hogy az Úr... irgalmában megsokasítson; Iz 63,15: hol van féltő szereteted... szivednek irgalmassága?; 47,6: nem voltál irántuk könyörülettel; Zak 1,16: Újra irgalommal fordulok Jeruzsálemhez). Az Úrnak ez az ~a sokszor nagy (ill. a héb.-ben 'sok' is; 2Sám 24,14; Neh 9,19.27.31; Iz 54,7; 1Krón 21,13: mérhetetlen), és együtt szerepel a szeretettel (Zsolt 25,6; 51,3; 69,17; 103,4; Iz 63,7; Jer 16,5; Siral 3,22; Oz 2,21; Zak 7,9). Jahve megkönyörül (riham) általában az emberen (Kiv 33,19; Iz 55,7; Siral 3,32 stb.), de különösen az árván és özvegyen (Iz 9,16; Oz 14,4), Izr.-en (MTörv 30,3; 2Kir 13,23; Iz 14,1; 30,18; 49,10.13; 54,8.10; 60,10; Jer 12,15; 31,20; 33,26; Ez 39,25; Oz 1,6 kk.; 2,3.6.25; Mik 7,19; Zak 10,6 stb.; tagadólag Jer 13,14; Oz 1,6), Izr. hajlékain (Jer 30,18), Jeruzsálem (Zsolt 102,14; Zak 1,12), a jámborokon (Zsolt 103,13). Szembeötlő viszont, hogy ez a kifejezés a voltaképpeni bölcsességi irodalomból hiányzik. Jahvénak ezt a tulajdonságát tulajdonnevek is tanúsítják: pl. Hanan, Hananel, Hanani, Hananja, Hanna, Elchanan és Johanan (Johannes = János). Az ÓSz gör. kv.-eiben Jahvét ~a vezeti tetteiben (Tób 8,16; 1Mak 13,46; Sir 50,22; 51,3); ~a Izr.-nek szól (Jud 13,14); Izr. fiai várják (Sir 2,7), remélik ~át (2,9), amely a választottak osztályrésze (Bölcs 3,9; 4,15). S ezzel a fogalom eszkatologikus értelmet kap. Így az üdvösség ideje az irgalom ideje lesz (2Mak 2,7; 7,29), a Makkabeusok győzelme az irgalom kezdete (vö. 8,27). Gyakori a fölhívás az ~ra, nemegyszer Isten ~ára való hivatkozással. – Az ÚSz-ben nemcsak Isten irgalmas, hanem Jézus Krisztus is, de ez csak egy helyen olvasható (Zsid 2,17: irgalmas és hűséges főpap). Ugyanakkor gyakran van szó Isten ~áról és arról, hogy irgalmasnak kell lenni. Ezek a kifejezések sokszor az eredeti ósz-i értelmet hordozzák (pl. Lk 1,50.54.58.72.78; vö. Ef 2,4). Isten irgalma több helyen jelenti Isten kegyelmét, így pl. üdvözlő formulákban a kegyelem és a békesség mellett (1Tim 1,2; 2Tim 1,2; 2Jn 3; továbbá Gal 6,16; vö. Tit 1,4) v. Isten jóságát, aki segít, akár testileg, akár lelkileg szorul rá az ember (Mk 5,19; 1Kor 7,25; 2Kor 4,1; 1Tim 1,13.16). S miként már a korai zsidóságban is, az eleosz eszkatologikus értelmet is hordoz. Isten ~a üdvösségtört.-i cselekedet, v. Krisztusra (így különösen Pálnál: Róm 9,15–18.22 kk.; 11,30–32; 15,8 kk.; Tit 3,5 és 1Pét 1,3; 2,10), v. az eljövendő → ítéletre való tekintettel (Mt 5,7; Júd 21). János ap. írásaiból szembeötlő módon hiányzik e fogalom; ezekben nem Isten ~ával, hanem Isten szeretetével találkozunk.

irigység: A Biblia – bár műszóhasználata nem egységes – a mások sikerei miatti kedvetlenséget, ill. a mások jó sorsának rossz szemmel nézését nevezi ~nek (vö. 1Sám 18,9). Az ~ sok további rossznak a gyökere, így a gyűlöletnek (Ter 37,4), a gyilkosságnak (4,3 kk.), s egyáltalán a halálra szántságnak (Bölcs 2,24). A jámborokat a gonoszok jó sora miatt, a büntetés elmaradása láttán fogja el ~ (Zsolt 37; 73; Péld 23,17). A szó olykor inkább a → féltékenységre utal, ezért amikor Isten hangoztatja: rá tartozik a büntetés és a megtorlás, ez Isten féltékenységeként jelenik meg (Kiv 20,5). Jak 4,5 szerint is féltékenyen szereti Isten a lelket. Egyéb helyeken az ~ nem fér össze az úsz-i erkölcsiséggel és a szeretettel (Mt 20,15; Róm 1,29; 1Tim 6,4; 1Pét 2,1).

írnok: → hivatalnokok.

irodalmi műfaj: A Szentírásban nem a mai európai ~okkal találkozunk, hanem azokkal, amelyek K-en a régmúlt időkben használatosak voltak. Ezeket nem lehet eleve (a priori) meghatározni, csak a régi K-i irodalom alapos tanulmányozása alapján. A Szentírásban sokféle ~t alkalmaztak a különféle szerzők, ezt első pillanatra is láthatjuk: → Törvény, tört.-i tárgyú elbeszélés (→ történetírás), → nemzetségtábla, → levél, költemény (lírai, gnomikus, tanító; → héber költészet), jövendölés (→ jóslat), → apokaliptika. – Az ~ok közül való választás több tényezőtől függ: az adott tárgytól, az elérendő céltól, a hallgatóság képzettségének fokától, a szerző egyéniségétől. Az igazságot minden ~ más-más módon fejezi

ki, és ezért ~onként más-más törv.-ek szem előtt tartásával kell azt keresni. Ebből következően a Szentírás kv.-einek, ezek részeinek helyes magyarázatához elengedhetetlen az adott ~ meghatározása, és a megállapított ~ törv.-einek ismerete (pl. a tört.-írás törv.-eié). A katolikus exegézisben az ~ok vizsgálata még viszonylag új. A → Divino afflante Spiritu c. enciklika az ~ok vizsgálatát az exegéták sürgősen elvégzendő feladatává tette. A II. Vatikáni Zsinat Dei Verbum c. dogmatikai dekrétuma szintén kiemelte ezt a követelményt (→ formatörténeti módszer).

Ir-Semes: → Bet-Semes.

Isbaal, Esbaal, Isjo, Isbóset (héb. 'Baal szolgája' v. 'Baal létezik, van'): Saul fia. Apja halála után Abner királynak kiáltotta ki. Mivel a filiszteusok betöréssel fenyegettek, Machanajimban székelt. Uralma Gileádra, az assziriták földjére (= Áser?), Jiszreelre, Efraimra és Benjaminra terjedt ki. Amikor Abner már nem támogatta, nem tudott a nehézségekkel megbirkózni, és 2 éves uralma után 2 embere meggyilkolta. Hívei átpártoltak Dávidhoz, aki Hebronban székelt. Dávid megbüntette a gyilkosokat, és Abner sírboltjában temettette el ~t (2Sám 2–4). 1Krón 8,33; 9,39: Esbaal; 1Sám 14,49: Isjo ('Jahve embere'), ebből lett: Isbóset.

iskola: az ókori K-en, Babilonban és Egyiptomban írnokokat képző intézmény volt. Izr. szellemi életére a babiloni ~k szír-föníciai közvetítéssel hatottak. Izr.-ben nemcsak az írnokok, hanem a bölcsék is az ~kból kerültek ki. A fogság utáni időben az ~ a zsinagóga tartozéka lett (vö. Sir 51,23).

Isszachár: Izrael egyik törzse, amelynek ősatya Jákob és Lea fia volt (Ter 30,17 kk.). 30,17.19: a héb. sakar ('bér') szó alapján a név népies értelmezése: 'Isten megjutalmazott'. Jellemzést a 44,14 kk. („mint egy csontos szamar, amely karamok közt tanyázik”) és a MTörv 33,18 kk. („A hegyen hívják össze a népeket, ott mutassák a méltó áldozatot. Magukba szívják a tenger árnját, s felszürcsölik a homok rejtett kincseit”) ad. ~ törzse a Szám 1,28 kk. szerint 54 400, a 26,23–25 szerint 64 300 fegyverforgató férfit számlált; Dávid idején 22 600 férfi tartozott a törzshöz (1Krón 7,2), akikhez még hozzászámítottak 36 000 férfit (7,4). ~ fiai: Tola, Puvva, Jasub v. Jób és Simron (Ter 46,14; Szám 26,23–25; 1Krón 7,1–5). Józs 19,17–23: ~ a hegyen telepedett le Jiszreel síksága, a Jordán árka, valamint a Nahr dzalud síksága között, É-ra Tábor hegyének vonaláig. Salamon idejében a 12 kormányzóság egyike, és Paruach fia, Jehosafát helytartó állt az élén (1Kir 4,17). Bása király ~ból származott (15,27), s talán Omri is, mert utódainak birtokuk volt Jiszreelben (21,1–4). Ez 48,25 kk.: ~ Simeon és Zebulun között kapott földet. 48,33: a szt. városban a D-i oldalon a 3 kapu egyike ~ kapuja. Jel 7,7: a 144 000 pecséttel megjelölt közül 12 000 ~ törzséből való.

istálló: Izr.-ben rendszerint csak a lovakat tartották ~ban, a szarvasmarhát legföljebb kivételesen. → jászol, → Megiddó, → Salamon.

Isten: I. Az ÓSz-ben az ~ről szóló kinyilatkoztatás elsősorban nem tanítást jelent, ~ inkább a világ és az ember javára végbevitt tettei és az ezekhez fűzött magyarázatok által adott magáról kinyilatkoztatást. ~nek ez a magáról adott kinyilatkoztatása hosszú tört.-i folyamat. Nemcsak a kinyilatkoztatás szakaszainak egymásutánjában mutatkozik meg, hanem a különféle tanúságok és hagyományok egymásmellettiségében is (vö. Jer 18,18: törv. a papnak, tanács a bölcsnek, beszéd a próf.-nak). Ehhez járul az irodalmi műfajok sokfélesége, amelyekben Izr.-nek ~ről vallott felfogása, hite kifejeződik, valamint az adott körülményekbe való beágyazottságában (Sitz im Leben) megfigyelhető változatosság. A Credóéhoz hasonlítható megfogalmazások ritkák és főleg az üdvösség tört.-ére vonatkoznak. Az a törekvés tehát, amely az ósz-i kinyilatkoztatás ~ének egy rendszerezett „~kép”-ben való összefoglalására irányul, nem vezethet kellő eredményre. De már csak az ÓSz bonyolult keletkezéstört.-e miatt sem könnyű vallás- és kinyilatkoztatás-tört.-i szempontból bemutatni az ÓSz-nek ~re

vonatkozó tanítását. Ez és az a vitathatatlan tény, hogy az ÓSz ~ről szóló tanúságai mind a szövetség ~ének megnyilatkozására és személyére irányulnak, azt javallják, hogy a kinyilatkoztatás ~ére vonatkozó kijelentéseket óvatosan foglaljuk rendszerbe. A rendszert nem szabad a dogmatika ~ről szóló tanításából átvenni, hiszen ennek szempontjai távol esnek a Bibliától; ehelyett oly közel kell állnunk az ÓSz vonalvezetéséhez és hangsúlyaihoz, amennyire csak lehetséges, vagyis a biblikus teol.-i szempontokhoz kell igazodnunk. – Az ÓSz-ben ~ magáról adott kinyilatkoztatása a következő jegyeket mutatja: 1. ~ egyetlen, más ~ nincs (→ egyistenhit). – 2. ~ transzcendens. A szó szoros értelmében vett monoteizmus nyomai abban a tiszteletben is föllelhetők, amelyben Ehnaton fáraó (Kr. e. 1350 k.) részesítette a napistent, de itt az istenség egészen „a világban lét” (immanencia) jegyeit mutatja. Alapjában véve ugyanez áll minden ősi K-i vallás istenségére Izr. környezetében. Ezzel szemben Jahve annak a kapcsolatnak ellenére is, amelyet a világgal és az emberrel létesített (dinamikus immanencia), megmaradt és megmarad voltaképpen léteiben és lényében világfölöttinek, tehát transzcendens ~nek. Jahvének ez a transzcendenciája különféle módokon és formákban nyilatkozott meg, többnyire fejlődést is mutatva (evolutíve) és más-más hangsúllyal: a) Már az atyák ~e, akit a hagyomány a „mózesi” ~től eltérően – épp ezért tört.-ileg hitelt érdemlően – Jahvének nevez (egyetemesebb és kevésbé szigorú), nem kötődik országhoz, néphez v. birodalomhoz (ellentétben a helyi istenségekkel; vö. 2Kir 5). Korlátlan hatalma van az egész akkor ismert világ fölött. A sínai kinyilatkoztatás ~e, majd később a jeruzsálemi templom ~e az egész mindenség Ura, akinek a hatalmát nem korlátozza semmi (vö. 1Kir 8,27: „az egek és az egek egei sem képesek téged befogadni, még kevésbé ez a ház”). Már az első író próf. hirdette Jahve uralmának tértől független voltát (Ám 9,2). Ebből a Zsolt 139,7–12 arra következtet, hogy lényéhez hozzátartozik, hogy független a tértől és mindenütt jelen van. Jahve a mindenség Teremtője és föltétlen ura, ezért semmilyen tekintetben nem lehet részük egymás természetében. Az ég csillagzatai is csak „világítók”, tehát dolgok s mint ilyenek, ~ alkotásai (Ter 1,14 kk.). A nemzetek mind semmik a színe előtt (Iz 40,17). Minden, ami van, az Ő teremtő szavára lett és így az Ő szabad, személyes alkotása (Ter 1,1 kk.; Iz 42,5; 45,18; Zsolt 33,6.9; 148,5 stb.). – b) Jahve független az időtől is. Míg az ősi teremtésmítoszokban a teogónia, az istenek születése lényeges elem, Jahve teljesen független az időtől. Csak az zajlik időben, amit az üdvösségtörtben végbevisz, a lénye azonban kívül esik az időn. A nemzedékek váltják egymást, de az atyák ~e ugyanaz marad (Kiv 3,13; Iz 41,4). Sehol nincs szó létrejöttéről, ellenkezőleg: a papi → teremtéstörténetben (Ter 1,1 kk.) még utalás sincs ~ teremtés előtti létére. Deutero-Izajás ~nek az egész kozmikus és emberi történelmet átfogó létére az első és az utolsó (Iz 41,4; 44,6; 48,12) formulával utal, a Zsolt 90,2–4 pedig teljesen kiemeli az idő kereteiből ~t mint örökké létezőt, akinek életereje legyőzhetetlen és aki változatlanul birtokolja az életet. Hab 1,12 szerint Jahve nem ismeri azt a halált, amelyről a vegetációs mítoszok szólnak. Jahve egyszerűen az, aki él, s akire minden nemzedék esküszik (Bír 8,19; 1Sám 14,39 stb.). Életéből semmi sem vehet el (a bűn sem: Jób 7,20), hozzá sem tehet semmi (az áldozat sem: Iz 1,11 kk., a böjt sem: Zak 7,5, az igazság sem: Jób 22,2; 35,6 kk.). – c) Bármilyen teomorf módon szemléli is az ÓSz az embert, és ebből, valamint más okokból bármennyire antropomorf módon beszél is ~ről, az ~ és a világ alapvetően más voltát még sokkal inkább hangsúlyozza. Már a → képmás készítésének tilalma is (Kiv 20,4; MTörv 5,8; → kép), amelynek magva mózesi, azt tanúsítja, hogy Jahve „egészen más”, így semmi nem felelhet meg neki, ami a világból való. Ő egyszerűen a senkihez, semmihez nem hasonlítható (Iz 40,12 kk.; 46,5 kk.). Bármennyire is ~ a termékenység alkotója és ajándékozója, kultuszában nincs helyük a szexuális formáknak, mint a pogány istenpároknál. Az isteni rendelésből az egész teremtett létet átható nemiség nem is jöhet Jahvével kapcsolatban számításba, eleve elutasítják a próf.-k a baalizmus elleni felszólalásaikban. Ha Ozeás, aki a legjelentősebb ellenfele volt mindenfajta szinkretizmusnak, Jahvének Izr.-lél való szövetségét házassági kapcsolatként értelmezi is, ez a kép azon

alapszik, hogy Jahve Izr.-t kiválasztotta, nem pedig magának ~nek a lényéből következik, aki fölötté áll minden nemiségnek. Jahvénak abszolút másságán olyan nagy a hangsúly, hogy ~nek és a → világnak bármiféle összekeverése kiváltja Jahve „féltekenység”-ét és haragját. Ezért minden bálvány „a féltekenység bálványa” (Ez 8,5). Jahvénak ez a félteve őrzött összehasonlíthatatlansága a legbeszédesebb formában abban fejeződött ki, hogy Ő → szent. A fogalom először helyhez kötődött (Kiv 3,5; vö. Ter 28,17), de emögött ott rejtett a „mysterium tremendum”, a ’félelmetes titok’, ~ ontológiai és etikai szentségének megtapasztalása, amellyel minden összeegyeztethetetlen, ami nem szent. A papi hagyományban (Lev 11,44 kk.; 19,2; 20,26; 21,8) és a próf.-knál az abszolút isteni fölséget a szentség fejezi ki. Ám 4,2 szerint Jahve saját szentségére esküdött, tehát szentsége az első és az utolsó; Oz 11,8 kk. szerint ~nek lenni ellentéte annak, amit az emberi lét jelent; a szeráfok azzal érzékeltetik ~ lényét, hogy bennük is félelmet kelt fölsége és őket is elvakítja fényessége (Iz 6,3). Ilyen szentség előtt az egyetlen lehetséges magatartás a teremtményi mivoltnak és a bűnösségnek az átérzése (6,5); ez a gondolat Izajásnál és Deutero-Izajásnál újra meg újra visszatér. S annak is ez a végső magyarázata, hogy a Jahvéra való mágikus ráhatás kísérlete minden változatában súlyos bűnnek számított Izr.-ben (Kiv 20,7; MTörv 18,12); ugyanígy az is ebben leli magyarázatát, hogy az áldozat Izr.-ben egészen más jellegű volt, mint a többi vallásokban: az ~ melletti személyes döntés gyümölcse és kifejezőeszköze (vö. Ám 5,21 kk.; Oz 6,6; Iz 1,10 kk.; Mik 6,6 kk.; Jer 7,21 kk.). ~ transzcendenciája volt az ÓSz-nek a környező népek vallásától leginkább eltérő tanítása. Ebből következően a jahvizmus egyszerűen levezethetetlen más vallásokból. Az ÓSz-nek ez az „erkölcsi csodája” azáltal kap nyomatékot, hogy lényének minden transzcendenciája ellenére újra meg újra megnyilvánul a mindenségben és a tört.-ben ~ működésének immanens volta. Ez teszi lehetővé egyebek közt az ~ről antropomorf módon való megnyilatkozásokat, amelyek egészen a kései kv.-ekig megfigyelhetők az ÓSz-ben. Ez a K-en különösen kedvelt képes beszéd az ÓSz-ben nem a világtól elvonatkoztatott létet, hanem Jahvénak a világban való működését állítja elének, tehát nem mond ellent az ~ transzcendens voltában való hitnek; ellenkezőleg: föltételezi azt (→ antropomorfizmus). – 3. ~ mint személyes létező. A héb.-ben a lélek fogalma nem filozófiai értelemben véve bontakozott ki. De ~nek mint szellemi létezőnek a legbensőbb, leglényegesebb vonása, ti. a személyes volta, az, hogy létmódja önmaga birtoklásában és szóban való kimondásában van, ~ kinyilatkoztatásából annyira mély gyökeret eresztett, hogy soha fel sem merült, hogy ~t ne személyként, hanem végtelen valaminek v. akárcsak mint semleges értelemben vett ipsum essének (= maga a lét) gondolják el. Izr.-ben ~ kezdettől fogva az atyák tört.-ében, főleg pedig Mózes és a próf.-k révén személyként nyilatkozott meg, aki beszél és rendelkezik, és olyan mértékben birtokolja az életet, az akaratot és a szabadságot, a tudást és a bölcsességet, mint senki más. A → Jahve név ~től eredő magyarázata (Kiv 3,14: „Én vagyok, aki vagyok”) ezt a személyességet ~ lényének lényegi vonásaként állítja elének. Ugyanígy fontos útbaigazítással szolgál a 33,19 is, amelyet soha nem volna szabad szem előtt téveszteni („Kegyes vagyok ahhoz, akihez akarok és megkönyörülök azon, aki nekem tetszik”); Iz 46,10 hasonlóképpen: („Azt mondom: tervem valóra válik és amit akarok, mindent végbeviszek”). Itt és a próf.-knál azokon a helyeken, ahol egyes szám 1. személyben szólal meg, ~ egész egyszerűen énnék v. önmagának nyilatkoztatja ki magát. Épp a sok antropomorf kifejezés tölti be azt a szerepet, hogy újra meg újra rámutasson ~ személyes voltára. Ezért van ~nek arca (pl. Szám 6,25 kk.), szíve (Ter 6,6; 1Sám 13,14; Jer 3,15 stb.). ~ belső világának étellel teljességét a nagy érzelmi megindulások, ill. hullámlások érzékeltetik (Oz 11,8 kk.; Jer 31,20) és maga a megbánás (Ter 6,6; 1Sám 15,11; Jer 18,8 stb.). Jahve személyes étellel teljessége teszi elviselhetővé azt a feszültséget, amelyet a szigorúan monoteista ~ fogalom magában rejt az egyetlenség folyamánaképpen. Ezenkívül az ÓSz későbbi idejében az isteni → bölcsesség (vö. pl. Péld 8) és az isteni szó (Zsolt 119,89), valamint a lélek (vö. Iz 63,10; Bölcs 1,7 stb.) megszemélyesítései már mutatják annak a

végtelenül gazdag személyes isteni életnek legalább a körvonalait, amely majd az ÚSz-ben rajzolódik ki világosabban. – 4. ~ odafordulása a világhoz és az emberhez. ~ transzcendenciájából következik, hogy a világ és az ember természetszerűen nem lehet partnere. Ha ~ mégis kapcsolatban áll a világgal és az emberrel, gondot viselve rá, ez személyes szabadságának megnyilatkozása. Tehát ~nek az a világhoz fordulása, amelyet a Biblia élénk tár, az Ő saját szabad elhatározásának műve. Ebből a háttérből kell mind a teremtést, mind pedig a → kiválasztást és a → szövetséget szemlélni. a) ~ a világot magának teremtette mindazzal együtt, ami benne van, és uralkodik az egész → teremtésen (→ gondviselés). ~ „dinamikus immanenciájá”-nak minden megnyilvánulása az ÓSz összes kv.-ében szemben áll – komplementáris módon, nem pedig antitezisszerűen – az isteni lét transzcendenciájának fönséges voltával. Mivel ~ úgy van jelen minden térben és időben, mint aki kormányozza és gondját viseli a mindenségnek, Ő az előidéző oka minden létezésnek és történésnek. Ugyanakkor nem áll élesen szemben egymással az előidézés és a megengedés, még az emberi szabadság körén belül sem, amely az ember valóságos szabadon rendelkezését jelenti önmagával. Ezért kaphat ua. a tény, így pl. a szív megkeményítése egyszer olyan megfogalmazást, mintha ~ műve lett volna (Kiv 9,12: „Az Úr... megkeményítette a fáraó szívét”), máskor pedig olyat, amely az ember személyes tettének mutatja (9,34: „A fáraó megkeményítette a szívét”). Az ÓSz tehát ~ személyes közreműködését valamely történésben olyan módon értelmezte az emberi szabadsággal szemben, mint a későbbi tomista filozófia (dialektikusan). Az a kérdés, hogy miként egyeztethető össze a világban tapasztalható rossz ~ gondviselésével (teodicea), az ÓSz-ben egyre jobban foglalkoztatta a hívőket, úgyannyira, hogy az ember végül még arra is feljogosítva érezte magát (Jób), hogy ~t vádolja; ennek ellenére sehol nem formált jogot elítélésére (vö. 38–42). Az ÓSz lépten-nyomon arra inti az embert, hogy ~t hagyja meg ~nek és ne kezdje ki mindenenek fölötti uralmának és gondviselésének misztériumát, hanem ami számára világos benne, azért magasztalja, ami pedig homályos, azt fogadja el (vö. 1,21; 2,10). – b) Hogy ~ az emberhez különösen is odafordult, az már az „őstörténet”-et felölelő hagyományoknak is közös vonása. A J (Jahvista) szerint az → emberbe ~ lehelte bele az élet leheletét, így lett élőlényé (Ter 2,7), a P (Papi irat) szerint pedig az embert ~ a saját képmására teremtette (1,26). ~ az embert általa megszólítható tenek gondolta el és alkotta meg, és közösségre lépett vele; ezt már az Édenről szóló tört. is tanúsítja. Az ember nemet mondott ~nek, ennek ellenére ~ továbbra is kitarzott az ember igenlése mellett, ahogy ezt a 3–11 élénk tárja az ~ büntetéséről és kegyelméről szóló tört.-ekben. ~nek az emberhez fordulása végül Ábrahám kiválasztásában és az Izr.-lel kötött szövetségben öltött testet, amely ha mégoly partikulárisnak látszik is, kezdettől fogva egyetemes jellegű, és az egész emberiség üdvösségének távlatát nyitja meg. Izr.-nek Egyiptomból való kiszabadításakor Jahve szabadító ~nek bizonyult és ennek jegyében adja a Tízparancsolatot („Én vagyok az Úr, a te Istened, én hoztalak ki Egyiptom földjéről, a szolgaság házából”: Kiv 20,2; MTörv 5,6). ~nek ez az egész üdvtört.-et átható szövetséget akarása annak kinyilatkoztatásában éri el tetőfokát, hogy Jahve atyja a népnek (→ atya; Kiv 4,4 kk.; Oz 11,1; Iz 64,7; Mal 2,10 stb.), az atyaság anyasággal párosul benne (vö. Oz 11,1 kk.; Jer 31,9.20; Iz 49,15; 66,13), övéinek → pásztora (Mik 4,6; Szof 3,19; Jer 31,10; Ez 34; Zsolt 23), népének vőlegénye (Oz 2,16; Jer 2,2; Ez 16,8; Iz 54,5; Én). A szövetség alapvető feltételei (→ Tízparancsolat; vö. Ám 5,21 kk.; Oz 6,6; Iz 1,14 kk.; Mik 6,8) az embernek ~hez kötődésén kívül egyszersmind azt is magukban foglalják, hogy ~ kötődik az emberhez és akarja az emberrel való szövetséget. Az emberek közötti étosznak ebben a vallási megalapozásában ismét megnyilatkozik Jahvének egész emberhez fordulása. Amikor Izr. újra meg újra megszegte a szövetséget, Jahve a messiási kor királyában az Isten megújult népének új főt ígért (vö. Iz 9; 11 stb.), sőt új szövetségre is hajlandónak mutatkozott (Jer 31,31 kk.). Egyáltalán, ~ az egész történelmet (→ történelem), amelybe a teremtés és gondviselés, ill. kormányzás révén, valamint a szövetség jegyében véghezvitt tetteivel maga is valósan

belelépett, a kiteljesedés felé vezet (→ eszkatológia), sőt egyetemes megújuláshoz (az „új ég és új föld” teremtése: Iz 65,17; 66,22). Akkor Jahve országa (→ király, →Isten országa) teljesen láthatóvá válik (vö. 24,23; 52,7; Zsolt 47; 94; 96–98). ~ miután igazságos → ítéletet tart (az → Úr napja) és csodálatos tetteket visz végbe (→ feltámasztás, a messiási → Jeruzsálem); a szövetségnek mint az ~ és az ember tökéletes közösségének megadja végleges formáját (vö. pl. Oz 2,20–25). – II. Az ÚSz az ÓSz-re épül, ennek épp az a legkézenfekvőbb bizonyossága, hogy az ÓSz-nek ~ről alkotott képe az ÚSz-ben is megőrződött (identitás). A gnosztikusok, főleg a Markion által föltételezett ellentét az ÓSz és az ÚSz között merő kitalálás, amelyre az ÚSz szinte minden lapon rácsafol. Az az elterjedt megfogalmazás, amely szerint az ÓSz az igazság, az ÚSz pedig a szeretet Istenét hirdeti, a tények túlzott leegyszerűsítésén alapszik, és sem az ÓSz-ből, sem az ÚSz-ből nem igazolható. A valóságban az ÚSz az ÓSz felölelte kinyilatkoztatást minden részletében teljes szélességében és mélységében tárja elénk és betetőzi. Iránymutatók e vonatkozásban Péter ap. beszédei (ApCsel 3,13–26) és a Zsid 1,1 kk. tömör megfogalmazása: „Azelőtt Isten a próféták útján több alkalommal és többféle módon szólt őseinkhez. Ebben a végső időben a Fia által beszélt hozzánk...”. – 1. ~ Jézus tanításában a szinoptikusok szerint. Jézus ismételten hivatkozott az ~re, aki az ÓSz-ben kinyilatkoztatta magát. Olykor az „atyák Istene” Jézus ajkán az örökké élő jelent, épp ezért eszkatologikus jelleget ölt (vö. Mk 12,26–27; Lk 16,23 kk.; Mt 8,11). A szövetség törv.-e az Ő eljövételével teljeseedik be (Mk 7,9.13; 10,19; 12,29 kk.), és abban ragyog fel újra eredeti fényében ~ arca, hogy akaratát Jézus kiszabadította a számtalan előírás szövevényéből és ~nek és a felebarátnak szeretetében foglalta össze. Ugyanakkor ~ arca egyetlensége és szentsége dicsőségében ragyog, amely minden földinek, így Jézus jóságának (10,18) és tudásának (13,32) is fölötte áll, és amellyel szemben az ég és a föld csak ~ rendelkezésére álló, neki szolgáló dolognak minősül: az ég ~ trónja, a föld pedig zsámoly a lába alatt (Mt 5,34 kk.; vö. Iz 66,1). ~nek ez a világfölöttisége egyszersmind abban is megnyilvánul, hogy Ő föltétlen ura a mindenségnek, aki uralmát Teremtőként (vö. Mk 10,6 kk.? 13,19) és a világra gondot viselve gyakorolja (vö. 6,25 kk.), főleg pedig úgy, hogy a világot és a történelmet elvezeti a tökéletességre (vö. Mt 24). Ha ~ valamit elhatároz és akar, az lényéből következik, és mivel hatalma végtelen, föltétlenül érvényesül az ítéletben, ill. az üdvözítésben (10,28; 11,22; 25,34.41; Mk 10,27.40; Lk 10,12). Jézus sehol nem módosítja v. homályosítja el az ÓSz ~ről alkotott képének azt a vonását, amely a mysterium tremendumban fejeződik ki, sőt még az ÓSz-nél (vö. Oz 11,8; Iz 55,8) is jobban kiemeli, hogy ~ az emberhez képest „egészen más” a → szeretetében. Ez az ~ közelségéről szóló tanítás mindjárt abban tetet ölt, hogy Jézus a korai zsidóságtól eltérően nem helyettesíti az ~ nevet körülírással (kivétel Mt 18,18; Lk 15,7 kk. stb.), és nem emel ~ és ember közé minél több válaszfalat. Egyszerűen → abbanak (= atya) nevezi ~t, és tanítványainak is azt mondja, hogy ezzel a családias megszólítással éljenek, amelyet a kortársak egyáltalán nem éreztek ünnepélyesnek v. nagy tiszteletet kifejezőnek (G. Kittel). Az ~ atyaságát tükröző ósz-i képet (különösen Oz 11,1 kk.) továbbfejlesztette, és ~ atyaságát bemutató példabeszédeiben elénk tárta ~ végtelen jóságát és könyörületességét (Mt 7,9 kk.; Lk 15,11 kk.). Az alkalmatlankodó barátról (11,5 kk.), valamint a szőlősgazdáról (Mt 20,1 kk.), főleg pedig a farizeusról és a vámosról (Lk 18,9 kk.) szóló példabeszédnek szintén ez a tárgya. Az isteni irgalom tette a → bűnbocsánat és minden megtérő embernek az örök üdvösség. Az ~ egyetemes üdvözítő akaratáról szóló ev.-nak ez a fő üzenete azáltal kapott különleges súlyt, hogy Jézus személyében, tanításában, tetteiben és földi sorsában ~ eszkatologikus uralma már kezdetét is vette ezen a világon. Ennek Jézus nemcsak hirdetője, hanem benne mint az ~ egyszülött Fiában és az → Emberfiában az eljövendő → Isten országa már jelen is van és hathatósan működik (→ Jézus Krisztus). Ebben múlja felül Jézus igehirdetése az ÓSz üzenetét, de úgy, hogy az ÓSz-nek ~re vonatkozó tanítását csorbítatlanul hagyja, sőt teljes egészében felöleli. – 2. János ev.-ának központi kérdése, hogy Jézus Krisztus öröktől fogva az ~ Fia, aki

megtestesült és a világba jött, így a világ isteni életének részesévé vált. Jézusban, ~ örök Igéjében (Jn 1,1), aki egy az Atyával (10,30) az Atya kinyilatkoztatja magát (1,8; 8,19.26 kk.; 10,32; 12,49 kk.; 14,8–20; 15,23 kk.), ill. életet és üdvösséget ad (6,27.32.40.57 stb.), ugyanakkor azonban az ítéletet is rá bízta (5,22–30; 8,16; 9,37; 12,31.48 stb.). Mivel a Szentlelket, akiről már a szinoptikusok is tanúsítják, hogy az Atya az Ő erejével vezeti Jézust (Mk 1,12; Mt 12,28; Lk 4,14 stb.), János személyes vonásokkal ruházta fel a Vigasztalóról szólva (Jn 14,17.26; 15,26; 16,7.12 kk.), Jn-ban már a → Szentháromság belső életének gazdagsága is elének tárul. – 3. Pál ap. az ÓSz ~ról szóló tanításának minden lényeges elemét átveszi, de tovább is fejleszti: az ~ Urunknak, Jézus Krisztusnak az Atyja (Róm 15,6; 2Kor 1,3; 11,31; Ef 1,3), akit az emberiség bűne egyfelől haragra, másfelől könyörlésre indít. E kettő, az ítélet és a kegyelem paradox egységbe olvad a keresztnél, s a megfeszített „a zsidóknak ugyan botrány, a pogányoknak meg balgaság, a meghívottaknak azonban... Isten ereje és Isten bölcsessége” (1Kor 1,23; vö. 1,18; Gal 5,12). ~ Jézust feltámasztotta a halálból (Róm 4,24; vö. 6,4; 10,9; Kol 2,12; Ef 1,20), elsőként a halottak közül (1Kor 15,20), és „hatalmával minket is feltámaszt” (6,14). Mindenki, aki „Krisztusban van”, aki „a szentség lelke szerint a halálból való feltámasztásával Isten hatalmas Fiának bizonyult” (Róm 1,4), új teremtmény (2Kor 5,17). Az ítélet és az üdvösségre vezetés, amelynek gondolata az egész üdvösségtört.-en végigvonul, egyaránt ~ teljes szabadságát és felfoghatatlanságát tanúsítja. – 4. Az ősegyház többi kanonikus kv.-e egészében véve ua.-t tanítja ~ről, mint az ev.-ok és Pál, de a hangsúly hol erre, hol arra esik. Az ApCsel pl. főként azt domborítja ki, hogy ~ a szerzője mindannak, amit Jézus élete jelent: Jézust ~ elsősorban Izr.-nek adta (3,26); ~ kente föl Jézust Szentlélekkel és erővel (10,38), és saját elhatározásából ő szolgáltatta ki, hogy keresztre feszítsék (pl. 2,23 kk.); az ~ jobbjára emelte föl (2,33) és az ~ rendelte az élők és holtak bírójául, aki az idők végén tart majd ítéletet (3,20; 10,42); addig az Ő terve szerint folyik az ev. hirdetése a világban és így alakul az Egyh. tört.-e is. – Ezzel szemben a Jel a mindenség Uraként állítja ~t az üldözött egyh. elé, aki győzelmet ad a Báránynak és népének az ~nek ellene szegülő hatalmakkal szemben. – Összefoglalóan elmondható: az ÚSz-nek az a minden kv.-ben föllelhető fő kinyilatkoztatása ~ről, hogy Jézusban mint Fölkentben ~ végérvényes kinyilatkoztatást adott magáról, de nemcsak Jézusnak és ap.-ainak a tanításában, hanem egész létében (egzisztenciájában) életében és halálában, feltámasztásában és megdicsőülésében is. Így eleve csak Jézus Krisztus által, Jézus Krisztusban és Jézus Krisztussal találhat el az ember ~hez.

Isten angyala, az Úr angyala (héb. malak 'küldött'): Istent képviseli, általa nyilatkozik meg Jahve a szövetség népe, ill. ennek tagjai javára. Mindössze egyszer sújt le Izr.-re (2Sám 24,16; 1Kron 21,16), de akkor a büntetést torolja meg (vö. Kiv 32,34). Az erőt (Zak 12,8), a jóságot (1Sám 29,9) és a bölcsességet (2Sám 14,20) testesíti meg. Legtöbbször az ÓSz protokanonikus kv.-eiben találkozunk vele, de pl. a Zsolt-ban csak ritkán szerepel (34,8 kk.; 35,4–6); a próf.-k – Zak-t nem tekintve – szinte nem is említik, annál inkább a deuterokanonikus iratok (Tób 5,4; Eszt 5,2a; Sir 48,21; Bár 6,6 stb.). A Ter 16,10: úgy beszél Hágárhoz, mintha maga Jahve volna; s ez más helyeken is megfigyelhető (22,10–18; 31,11–13; Kiv 3,1 kk. stb.). Őz is ezt a felfogást képviseli, amikor Jákobról ír: „Küzdött az angyallal és diadalmaskodott” (12,5; vö. Iz 63,9). A jóval későbbi Mal: a „szövetség angyala” (3,1) szintén az Urat képviseli, de arra is van példa, hogy Istent szolgálja, neki van alárendelve, mint az → angyalok általában (Ter 24,7: „Az Úr... előtted küldi angyalát...; Kiv 33,1 kk.: „Elküldöm előtted angyalomat...”). Fölmerül a kérdés: ki az ~? Annyi bizonyos, hogy egészen közeli kapcsolatban van az Úrral és különbözik az ÓSz-ben szereplő többi angyaltól (ezek egyértelműen más személyek, mint az Úr, és rendszerint csoportosan jelennek meg). A fenti ellentmondásra 3 magyarázat lehetséges: 1. ~ teremtett lény, aki Isten nevében, Istent képviselve beszél azzal a tekintéllyel, amellyel Isten ruházta fel (Szt. Jeromos, Szt. Ágoston); – 2. ~ maga a láthatatlan és mindenütt jelen lévő Isten (→ teofánia). Erre vezethető vissza

végző fokozatoknak a gör. és lat. egyházatyáknak a felfogása is, akik szerint ~ a Logoszra utal, mintegy előre megjeleníti Krisztust (Origenész); – 3. ~ később került bele a szövegbe, eredetileg egyszerűen az Úr (Jahve), ill. Isten állt a helyén. Az a közvetlenség ui., amellyel a régi teofániákban Isten az emberekkel érintkezett, szemben állt azzal a teljes transzcendenciával, amely a késői zsidóság Istenről alkotott képét egyre inkább jellemezte. Ebből következően többé nem jelent, ill. nem jelenhetett meg maga az Isten, hanem követet küldött. Ennek megfelelően a régi szövegeket is átdolgozták, de ennek során ellentmondások keletkeztek: ~ jelent meg, beszélni azonban továbbra is az Úr, ill. az Isten beszélt. Ez utóbbi álláspontot a szövegkritika nem támogatja kellőképpen. Ugyanakkor az első nézet ellen felhozható, hogy nincs olyan hely, ahol Jahvének és ~nak személye egyértelműen különválna. A legvalószínűbb a második magyarázat: a legtöbb esetben megállja a helyét; az az ellenérv, hogy a kifejezés (~) eleve különbséget tételez fel az Úr és a küldött között, sokat veszít erejéből, ha szem előtt tartjuk, hogy a héb. malak eredetileg 'küldetés', ill. 'üzenet' értelmű volt. A legrégebbi időben ~ kétségkívül az Úr megjelenési formája. Olykor jobban előtérbe került az Úrral való azonosság, máskor kevésbé, de „az Úr neve” azért ilyenkor is „benne” volt (vö. 23,21). Felfogható a kifejezés egyfajta kezdetleges teol.-i különbségtételnek is Isten lényé és tevékenységének némely módja között; később ~ mint személy is határozottabban elkülönült Jahvétól, az Úrtól (vö. Zak 1,7–6,15: angelus interpres).

Isten Báránya (lat. Agnus Dei): Keresztelő János két ízben így nevezte meg Krisztust, az egyik alkalommal azzal kiegészítve, hogy „Ő veszi el a világ bűneit” (Jn 1,29). A szimbolikus megnevezésnek mind az eredetét, mind pedig tkp.-i értelmét vitatják. Némely, többé-kevésbé hagyományosnak tekinthető vélemény szerint az ~ Krisztust, mint az Isten által küldött bárányt van hivatva elénk állítani, akit a világért föláldoznak, és aki így levezekeli és elveszi a világ bűnét. Ebben az értelmezésben Keresztelő János tanúságtétele egyszersmind jövődőlés is Jézus megváltást hozó, a világnak üdvösséget szerző haláláról; a kép maga Iz-ra (53,7: az → Isten szolgája nem nyitotta ki a száját, mint a juh, amelyet leölésre visznek) vezethető vissza v. a zsidó kultuszra; ez utóbbi esetben a szokásos reggeli és esti áldozatra is (Kiv 29,38–41), a húsvéti bárány (→ húsvét) föláldozására is lehet gondolni. De a Jn 1,29.36 hagyományos értelmezésének nehézsége, hogy a tárgyalt szavak Keresztelő János ajkáról hangzanak el, akinek a szinoptikusok által megőrzött beszéde alapján aligha tulajdoníthatunk olyan Megváltót, amelyet a kép sugall. A legrégebbi ev.-ok szerint Keresztelő János tudvalevően bírónak állítja elénk a Megváltót. Sok nem katolikus exegeta a hely (1,29.36) hitelességét is kétségbe vonja és úgy gondolja, hogy az evangélista Krisztus megváltó halálát illetően a maga véleményét adta Keresztelő János szájába. M.-J. Lagrange megkísérli a nehézséget kiküszöbölni: Aranyhajó Szt. János és Szt. Ágoston nyomán a bárányt az ártatlanság, a büntelenség jelképének tekinti; eszerint a bűn elvétele nem Jézus megváltó halálára utalás (ez Keresztelő János előtt még ismeretlen fogalom volt), hanem csak azt van hivatva érzékeltetni, hogy a Messiás az igazságot érvényesíti a világban, s ezzel megtöri a bűn hatalmát, háttérbe szorítja a bűnt. Burney nyomán J. Jeremias az eredeti arám szövegre hivatkozik, ahol a talja szó éppúgy lehet 'bárány', mint 'szolga' értelmű; következésképpen az ~ eredetileg az Isten szolgájának arám megfelelője lehetett, így Keresztelő János nem tért el attól a képtől, amelyet Iz rajzolt az eljövendő Megváltóról. Az ősegyh. v. maga Keresztelő János az ~ megnevezést az amnosz kifejezéssel adta vissza, erre vezethető vissza János evangélistának a gondolata, ti. hogy Krisztus az igazi húsvéti bárány (vö. Jn 19,36). Ez a magyarázat tehát különbséget tesz a között a jelentés között, amelyet a kifejezés Keresztelő János ajkán eredetileg hordozott (az Isten szolgája sokak bűneit viseli és vezekel értük a szenvedéseivel; vö. Iz 53,11: LXX) és aközött az értelem között, amelyet a 4. ev.-ban kapott az ~ (= a húsvéti bárány, aki vérével levezekeli a világ bűneit). R. Schnackenburg a következő módon keresi a megoldást: Jánosnál a húsvét hatására és talán abból következően is, hogy a talja kettős értelmű szó, az Isten szolgájából ~ lett, az ~ kifejezés pedig mindkét kép

tartalmának hordozójává vált, a két típus mintegy összeolvadt benne egymással. Némileg megerősíti ezt a föltevést, hogy Keresztelő János egy másik helyen (Jn 3,31–36) szintén jánosi módon beszél Krisztusról (ezzel szemben vö. 3,27–30). De azért Keresztelő Jánosnak a Messiással kapcsolatos elgondolásait nem szabad csupán a Messiás várására korlátozni; annál kevésbé, mivel a keresztény igehirdetés is éppúgy vallja Jézusról azt, hogy áldozat, mint azt, hogy bíró. – Az ApCsel 8,32 (= Iz 53,7) és 1Pét 1,19 az ártatlanság és az áldozat fogalmát összekapcsolva szintén bárányhoz hasonlítja Jézust. De főleg a Jel-ben szerepel gyakran (összesen 30-szor, pl. 5,6.8.12) a bárány (gör. arnion) a fölládozott és megdicsőült Krisztus jelképeként.

Isten dicsősége (héb. kabód Jahve): a Kiv 16,7 kk. 10; 24,16 kk.; MTörv 5,24 szerint Jahve mérhetetlen fölségének, mindenek fölöttiségének külső megjelenési formája, amely nem sérti a láthatatlan Istent (vö. Kiv 33,18–23), de mégis lehetővé teszi számára a földi ember előtti megnyilatkozást, saját maga kinyilatkoztatását. Izr. népe ~t először pusztító tűzként éli át a Sínai-hegyen (24,17), aztán egyszerűen tűzként jelenik meg a szeme előtt, amely betölti Jahve felhők födte hajlékát, a megnyilatkozás, a találkozás sátorát (40,34 kk. 38; vö. 29,43). ~ ismételen megjelenik a nép előtt, s hatalmat képvisel, büntetve v. csodálatos segítséget nyújtva (vö. Lev 9,6.23 kk.; Szám 14,10; 16,19; 17,7; 20,6). A salamoni templomot szintén betölti (1Kir 8,10 kk.; 2Krón 7,1 kk.; vö. Jer 14,21; 17,12). Még konkrétabban látja Ezekiel ~t (Ez 1,27 kk.), ill. földi megnyilatkozását (3,23; vö. 8,4), kivált a Templomban (9,3; 10,18 kk.; 11,23). Mégis ~ teljes fényében csak az eszkatologikus templomban jelenik majd meg (43,3 kk.; 44,4). Ezekben a képeket alkalmazó, s talán idegen elemeket is tartalmazó (kerubok szekere, fényár) leírásokban, ill. látomásokban kifejeződik, hogy ~ az egész teremtést betölti és a népeket is elárasztja, így pl. Izajásnál (Iz 6,3) és a Zsolt-ban. A két vonal (~ a Templomban és az egész teremtésben) az idők végén találkozik, akkor ui. fölragyog Jeruzsálem és a Templom fölött, ahol a népek egybegyűlnek, és áthatja a világot (Ez 40; Deutero-Iz; Zsolt). Így ~ a kiteljesedés (bazileia) jele lesz (145,11 kk.; Hab 2,14). – A mennyei, eszkatologikus ~ az apokrif iratokban még inkább előtérbe kerül: Isten és választotta, ill. az Emberfia a dicsőség trónján ül; az Isten a „dicsőség ura”; ~ az az eszkatologikus örökség, amiből az üdvözültek részt kapnak. – A megdicsőülés az ÚSz-ben is a mennyei világ tartozéka, sajátossága (vö. ApCsel 7,55; 22,11; Jel 15,8; 18,1; 21,11.13) és csak angyali jelenésként, Krisztus-jelenésként v. különleges megvilágosodás formájában találkozunk vele (Lk 9,31 kk.: Jézus színeváltozása; Pál a damaszkuszi úton). Teljes valóságában, egész fényében csak a parúzia idején tárul föl, de azért már most is jelen van, megtapasztalható valóságként. – a) Krisztológiaiilag: Krisztus Pál számára a feltámadás óta „a dicsőség Ura” (1Kor 2,9 – Istent megillető állítmány, mint a Kyriosz); birtokolja a megdicsőült testet (Fil 3,21; vö. 2Tesz 2,14; 1Kor 15,49), fölment a dicsőségbe (1Tim 3,16; vö. Kol 3,3 kk.; 1Pét 1,11.21). A Zsid 1,3 szerint a Fiú Isten dicsőségének kisugárzása, s a rövid ideig tartó, átmeneti megalázódás és kiüresedés után Isten „dicsőséggel és nagysággal koronázta” (2,7.9). Jn 17,5.24 szerint szintén: mielőtt még eljött a világba, dicsőségben volt része az Atyánál, s ebbe a dicsőségbe tért vissza. Épp Jánosra jellemző az a meglátás, hogy Jézus a földön föltárta ~t, de csak a hívők előtt és jelek által (1,14; 2,11; 11,40). De abban, aki megtestesült, valóban ~ van jelen, mint egykor a szt. sátorban (vö. 1,14). Isten ósz-i dicsősége krisztológiai szempontból a 12,41-ben csúcsonyul ki Izajás látomásában (6) már „látta” a Logosz dicsőségét. Egyébként János a gör.-ben kettős értelmű ~n kívül a ’megdicsőít, dicsőséget ad’ értelmű doxazein igét is alkalmazza, hogy az Atya és Fiú közti viszonyt érzékeltesse: a Fiú „megdicsőíti” az Atyát, egészen a halálig, a megváltás művének befejeztéig; az Atya „megdicsőíti” a Fiút, mégpedig úgy, hogy a mennyei dicsőségbe emeli (13,31 kk.; 17,1.4 kk.; vö. 7,39; 12,23.28). – b) Szoteriológiaiilag: Pál számára a megigazulás és a Léleknek a megadása, amelyet már most meg lehet tapasztalni, az eszkatologikus dicsőségben való részesedéssel egyértelmű (Róm 8,30; 2Kor 3,18; vö. 1Pét 4,14), s

egyáltalán: az ÓSz-gel szemben az ÚSz-et épp az jellemzi, hogy Krisztusban a Lélek és ~ jelenvalóvá válik, sőt osztályrészünkül jut (2Kor 3,6–18), és azok szívében, akik hisznek, „a Krisztus dicsőségéről szóló evangélium” világossága ragyog fel (4,4 kk.). Ez a dicsőség még rejtett (vö. Kol 3,3 kk.), s lényege szerint mindvégig megmarad reménybelinek, amit csak megpróbáltatások és szenvedések árán lehet elnyerni (Róm 8,18; 2Kor 4,17). Az eszkatologikus dicsőség antropológiailag a test elváltozásában nyilvánul meg (vö. 1Kor 15,40–44; Fil 3,21), kozmológiai szempontból pedig a teremtett világnak a mulandóságtól való megszabadulását jelenti (Róm 8,20–23). Úgy tűnik, Jn 17,22 is úgy értendő, hogy akik hittek, ill. hisznek, azok már itt a földön részesednek az ~ben – ez az isteni élet, de ennek kiteljesedését János is a menny (17,24) és a világ vége számára tartja fenn (1Jn 3,1–4). Az ÚSz többi kv.-ei az eljövendő világtól várják ~t – a Jel a mennyei Jeruzsálem képében, amelyet ~ teljesen betölt (21,11.13; 22,5 stb.).

istenfélelem: Az Istentől való félelem minden más félelmet eloszlat (Zsolt 112,1.8; Iz 8,13); ez is jelzi, hogy az ~ más síkon mozog, mint egyébként a → félelem, bár a halál azért fenyeget (Kiv 33,20). – Ha a félelem a teremtett lény velejárója (Sir 40,1–11), akkor a lét, az élet titkát is érinti, és a mindennekfölötti hatalom, az isteni előtt is elfogja az embert (Zsolt 33,8). Vallástört.-ileg e téren Izr. átvette az istenség (numinózum) örökségét, de beolvasztotta a maga személyes istenképébe. A teremtmény, aki por és hamu (Ter 18,27) leborul Teremtője előtt, aki léte szerint szt. (Zsolt 99), ezért félelmetes. A profán szóhasználatban mindenekelőtt a pusztá félelmetes (MTörv 1,19), de az a hely (= Bétel) is, ahol Jákob álmát látta (Ter 28,17), itt azonban már a megközelíthetlenséget érzékelteti, mint a csipkebokor esetében a szent (Kiv 3,5). A ne félj, amelyet a teofánia megkívánt, szintén igazolja az istenséget, de saját színezetet kap (Ter 26,14; Bír 6,23; Lk 1,13). A félelmetes Istenben a titokzatosság, a mindenhatóság és a szentség Mózes énekében kerül összhangba (Kiv 15,11), abból a lelkesedésből, amelyet a szolgálai félelem ellentétéként Isten tettei váltanak ki, aki népének üdvösséget készít, ellenségeit pedig félelemmel tölti el (Zsolt 64,10). A büszkén és buzgón imádott Istentől elragadtatva az istenfélő teljes odaadással fordul a Félelmeteshez (MTörv 10,20 kk.; Zsolt 47). Ugyanakkor Istennek az etikai fölénye és szentsége is belejátszik az ~be (Iz 8,13). Az Istentől való félelemnek maga után kell vonnia a büntől való félelmet is (Kiv 20,20). Ebből következően az Istentől való félelem egyszersmind az ítélettől és az ítélet napjától való félelmet is magában foglalja (Ter 3,10; Jo 2,11). Ide nyúlik vissza az a későbbi vallásosság, amelynek a törv.-tisztelet és az ~ a fő jellemzője (Sir 33,1 kk.). Az ~ tehát már nem átélés kérdése, hanem olyan valami, amit tanulni kell, el kell sajátítani (MTörv 6,1 kk.) és akarni kell (6,24). Ugyanakkor az ~ hiánya gonoszságra, elvetemültségre mutat (vö. Zsolt 64). A bölcsességi irodalomban az Isten félelme → bölcsesség, mert akiben van okosság, érteni tudás, az kerül a bünt, a rosszat (Jób 28,28). Az ~ fölébreszti a bizalmat, az üdvösség várására indít (Sir 2,7 kk.), és a hívő egész Isten előtti magatartását meghatározza (Zsolt 130,4; 145,19) mind erkölcsi, mind vallási vonatkozásban. Az ÚSz nem hagyja Krisztusban figyelmen kívül az istenséget (Mk 4,41; Jn 18,6), de nem is hangsúlyozza. 1Jn 4,18: a félelem a szeretettel szemben háttérbe szorul, s egyszerűen a megváltás kegyelmében való kételkedést jelenti.

istenfélők: a zsidósághoz csatlakozott gör.-ök egy csoportja az 1. sz.-ban. A → diaszpórában élő zsidó hittenjesztők nemcsak → prozelitákat nyertek meg, akik minden megszorítás nélkül csatlakoztak a zsidósághoz és a körülmetélésnek is alárendelték magukat, hanem olyan embereket is, akiket a phoboumenoi (ApCsel 10,2.22; 13,16) v. szebomenoi, 'istenfélők' (13,50; 16,14; 17,4.17; 18,7) névvel illettek, minden bizonnal megkülönböztetésül az „istenimádók”-tól (vö. Mt 23,15; ApCsel 2,11; 6,5; 13,47), anélkül, hogy valamilyen konkrét jelentésbeli eltérést meg lehetne állapítani: az említett helyeken ugyanazon személyekről van szó. Az ~ csak annyiban csatlakoztak a zsidósághoz, hogy

bizonyos zsidó szokásokat átvettek. Nem is határozták meg a kötelezettségeiket, s úgy látszik, a gyakorlatban (in concreto) más-más magatartást tanúsítottak. Általában mégis elmondható, hogy a szombatra vonatkozó parancsot és az étkezéssel kapcsolatos mózesi törv.-t megtartották, s a templomadót is fizették. Josephus Flavius említi e tekintetben Poppeát, de istenimádónak nevezi. A róm. szerzők metuentesként szerepeltetik az ~et. Az életmódjukról Juvenalis és Horatius tudósít, gúnyosan. Pál ap. a pizidiai Antióchiában (13,43), Filippiben (16,14), Tesszalonikában (17,4), Athénban (17,17) és Korintusban (18,7) találkozott velük. Palesztinában Kornéliusz róm. századost is istenfélőnek tartották (10,2.22). Az a föltevés, amely szerint a rabbinista irodalomban az ~et az igaz prozelitákkal szemben balga prozelitáknak nevezték, csak részben helytálló: a tkp.-i prozeliták valóban úgy szerepelnek, mint igaz prozeliták, de a balga prozelitákon az Izr. földjén élő → idegeneket kell érteni.

Isten fia: Az ókori K-en nem tartozott a ritkaságok közé, hogy egy ember ~nak mondta magát; ezt azok a személynevek is tanúsítják, amelyek valamelyik istenség nevéből keletkeztek, mint Benhadad = Hadad (isten) fia; Bar-Rekub = Rekub fia; Abiel (1Sám 9,1) = Isten az atyám; Abibaal = Baal az atyám; Abija (8,2; 2Krón 13,20) = Jahve az atyám. A szemiták az istenfiúságot fiúvá fogadásként értelmezték: a név az istenség atyai oltalmába vetett bizalmat volt hivatva kifejezni (vö. Szám 21,29: → Kamos fiai = a moábiták v. Mal 2,11: „idegen isten leánya”). Elsősorban a → királyt tartották ~nak. Egyiptomban testileg értelmezték az istenfiúságot: a királyt Ré nemzette, a legfőbb isten. A sumérok, a babilóniaiak, az arabok egy v. több isten fogadott fiának tekintették a királyt. Ezen túlmenően: Egyiptomban, Babilóniában és Arábiában a királyt egyszersmind istenként tisztelték, Asszíriában azonban nem. Az úsz-i időben a róm. császár vette át e K-i kultuszt: először a K-i tartományokban, később az egész birodalomban úgy kellett tisztelni, mint az istenség fiát (vö. divi filius) és mint isteni szabadítót. – Az ÓSz-ben ismételen találkozunk az → Isten fiai címmel. Az uralmon lévő királyt Jahve szintén fiának mondta (2Sám 7,14; 1Krón 22,10; Zsolt 2,7; vö. 89,27), mert maga választotta ki (1Krón 28,6), elsőszülöttévé fogadta (Zsolt 89,27), trónra lépése napján fiának nyilvánította (2,7) és helyetteséül jelölte ki a földön (2Krón 9,8), hogy uralkodjék helyette (1Krón 29,23). Isteni bölcsességet tulajdonítanak neki (2Sám 14,20; 1Kir 3,12.28), sőt egy udvari poéta odáig ment, hogy a királyt → Elohim névvel tüntette ki a neki adatott isteni hatalom (Zsolt 45,7) alapján. De azért Izr.-ben a királyt soha nem illette meg Istennek kijáró tisztelet, és különleges kultusza sem volt. Néhány helyen Jahve Izr. népét nevezi fiainak (MTörv 14,1; Iz 1,2) v. elsőszülöttének (Kiv 4,22; Jer 31,9; SalZsolt 18,4); egy helyen Izr. „az élő Isten fiai”-ként szerepel (Oz 2,1); később Izr. fiai az ~i (vö. Bölcs 9,7; 18,13) v. azok, akik igazak Izr.-ben (vö. 2,15–18; Sir 4,10). – A zsidóság a királyzsolttárokat (Zsolt 2; 45; 72; 110, de főleg 2) messiási jövendölésnek tekintette, de a Messiást sose nevezték ~nak, ahogy azt némelyek tévesen gondolják. (Néhány helyen előfordul, hogy Jahve fiának nevezi a Messiást, de e helyek hitelessége bizonytalan: 4Ezd 7,28; 13,32.37; 14,9, v. újabb keletű hely: Hénoch 105,2). Inkább óvakodtak tőle, hogy az ~ kifejezést a Messiasra vonatkoztassák, mert a sokistenhit képzete kapcsolódott hozzá. Az ÓSz arám fordítói még azt is megtették, hogy azokon a bibliai helyeken, ahol Jahve Izr.-t v. Izr. királyát fiának nevezi, körülírást alkalmaztak, v. más módon „enyhítettek” a kifejezésen. Tehát nem állítható, hogy az ~ Jézus idejében gyakori messiási cím volt, jóllehet az ÚSz helyenként így alkalmazza. Egyébként a zsidóság a Messiásnak nem tulajdonított sem isteni természetet, sem előzetes létet (praeexistentia) Hénoch kivételével (úgy látszik, mintha Hénoch elfogadta volna a Messiással azonosított Emberfia előzetes létét: 46,1; vö. 48,2.7; 62,7; 69,26). A rabbik olykor tanították, hogy a Messiás neve öröktől él Istennél, de ezzel csak azt akarták kifejezni, hogy Isten öröktől fogva tudta, ki lesz az eljövendő Messiás. – Az ÚSz-ben → Jézus Krisztus.

Isten fiai: Tisztán filológiai szempontból a kifejezés jelentése lehet: a) istenek, valamelyik istenség tényleges fiai (a szemita mitológiában több isten v. istennő volt, akiket egy magasabb

rendű isten fiaiként v. lányaiként tartottak számon; Föníciában Baal és Mot El fiának számított; Babilóniában Szin holdisten Anunak volt a fia); – b) emberek, félistenek (pl. Gilgames) v. királyok, akik a mitológia szerint valamelyik istentől születtek (Babilónia, AsszírIA, Arábia és Egyiptom királyai); – c) valamelyik istenség népének tagjai (így a moábiták Kamos fiai és lányai voltak; vö. Szám 21,29; Jer 2,27; Mal 2,11); hogy ezeket az istenségeket valóban ösatyjuknak tekintették-e, v. átvitt értelemben használták a kifejezést arra utalásul, hogy uruknak és oltalmazójuknak tekintik az istenséget, nem lehet eldönteni; – d) → Elohimhoz tartozó lények. – Az ÓSz-ben Izr. fiai, akiknek nem volt mitológiájuk, akik mindig az egy Istent, Jahvét tisztelték, soha nem tulajdonítottak Jahvének feleséget, így gyermeket sem. Az ÓSz-ben tehát az ~ kifejezés mindig az angyalokra vonatkozik, akik Isten udvartartásához v. seregéhez tartoznak és neki szolgálnak, v. akik Isten küldöttei (Jób 1,6; 2,1; 38,7; Zsolt 29,1; 89,7; Dán 3,25.28; vö. Ter 22,12; 35,7; 1Kir 22,19). – Némelyek szerint a Ter egyik vitatott helyén (6,1–4) az ~n az angyalokat kell értenünk; az ~ az emberek lányaival (= asszonyok) együtt szerepelnek, egymással szembeállítva; kapcsolatuk gyümölcsei a híres hősök, óriások (vö. Szám 13,33; MTörv 3,11). Az emberek szaporodásával kapcsolatos, meglehetősen homályos elbeszélést (Ter 6,1 kk.) mind a zsidó szerzők (a LXX fordítója, Hénoch kv.-e 6–11; Jubileumok kv.-e 5,1–6; Ruben végrendelete 1,5; Naftali végrendelete 3,5; Philo stb.) a targumisták kivételével, akik a fejedelmek fiai kifejezéssel élnek, mind pedig az első 4 évsz. egyházatyái (Jusztinosz, Athénagorász, Alexandriai Kelemen, Ireneusz, Tertullianus, Cypriánus, Ambrus, Lactantius, Commodianus, Cezáreai Euszébiosz stb.) ilyen módon értelmezték. Lehetséges, hogy Júd 6–8 és 2Pét 2,4 is az angyaloknak erre a vétkére céloz. A legtöbb kritikus mégis egy régi mítosz töredékének tekinti a szóban forgó elbeszélést (Ter 6,1–4), amely mítosz eredetileg az isteneknek földi asszonyok iránti szerelmét mutatta be; ezt az izr.-k később alkalmasnak ítélték vallásos meggyőződésük kifejezésére, úgy, hogy az isteneket az ~val (= angyalok) cserélték föl. Ebben a változatban a töredék alkalmasnak látszott a vízözön tört.-ének bevezetésére (az emberek bűnösségének példája). Némely katolikus exegéta (utoljára J. Scharbert) a 6,1–4 értelmezésekor → Szet utódaira gondolt (vö. 5,1–3; 4,26; 5,22), és az emberek lányain Kain leszármazottait értette: jámbor emberek, akik engedték, hogy a csalfa nők elcsábítsák őket. De kérdés vajon kiküszöbölődik-e ezzel a magyarázattal az az ellentét, amely az ~ és az emberek lányai kifejezések közt mutatkozik; → mítosz. – Nemcsak égi lények, hanem emberek is szerepelnek a Magasságbeli fiaiként (Zsolt 82,6; vö. Jn 10,34). Jahve döntéseit (Kiv 18,15 kk.) a bírák (Zsolt 82,2 kk.) közvetítették azoknak, akik peres ügyeiket Jahve elé vitték, minthogy Jahve nevében döntöttek, rájuk is alkalmazták az elohim 'istenek' kifejezést (82,1.6). Főleg Izr.-nek Jahve által teremtett (MTörv 32,6; Zsolt 100,3; Iz 43,1.21) és nevelt (1,2) fiai (= a nép tagjai) számítottak Jahve fiainak, ill. gyermekeinek (Kiv 4,22; MTörv 14,1; 32,5; Iz 1,2; Oz 2,1 stb.). Jahve oltalmazta e fiait és megtérésre készítette őket, hogy valóban az élő Isten fiai legyenek. – Az ÚSz-ben azok, akik Isten akarata szerint élnek, akár zsidók, akár nem, mind ~. Nem csupán azért, mert Isten teremtette, oltalmazza őket (Mt 6,9; 7,7–11), hanem azért is, mert arra vannak hivatva, hogy részesedjenek Isten tökéletességéből és hasonlók legyenek a mennyei Atyához (5,43–48). Akik hisznek, azok ennek az Istenhez való hasonlóságnak a keresztségben fogant új isteni élettel jutnak birtokába, amely az Isten Lelkének a műve (Jn 1,12; 3,1 kk.; 1Kor 12,13; Gal 3,26 kk.; 4,28; Tit 3,5), s minthogy Isten Lelke vezeti őket, Istennek szólíthatják az Istent (8,15). → istengyermekség.

Isten fölsége: Az ÓSz-ben az → Eljon utal rá, amely föltehetően egy régi istennévből vált Isten egyik tulajdonságának kifejezőjévé; a LXX és nyomában az ÚSz a gör. hüpsziszosz szóval adja vissza. Az ÚSz-ben ritkán találkozunk vele (Mk 5,7; Lk 1,32.35.76; 6,35; ApCsel 7,48; 16,17); a levelek (a Zsid 7,1 kivételével, ahol ósz-i idézetben szerepel) egyáltalán nem tartalmazzák; ugyanígy a Jel sem; az → Úr cím teljesen háttérbe szorította az ~t.

istengyermekség: az ÓSz-ben elsősorban Isten népének (vö. Kiv 4,22; Oz 11,1) s csak közvetve az egyes embereknek (→ Isten fia) Istenhez való viszonya. A zsidóság körében részint egyedi, részint közösségi irányban fejlődött tovább a gondolat, de csak az ÚSz állítja az ~et – egyéni és egyetemes, földi és eszkatologikus értelemben – a középpontba. A fogalom jelölésére a hüiosz, teknon és hüiotheszia szavak szolgálnak (Róm 9,4: a régi Izr.-re vonatkoztatva). A hüiosz kifejezést János evangélista csak Krisztusra, az Isten Fiára utalva alkalmazza, magát az ~ fogalmát a teknon szóval jelöli (kivétel Jn 12,36: a világosság fiai, amely esetleg lehet hebraizmus is). Míg Pál ap. az ÓSz-hez híven még → örökbefogadásra gondol, addig János az Istentől születés, az → újjászületés (vö. 1Pét 1,23; Jak 1,18) gondolatát hangsúlyozza. De a szóhasználatbeli eltérés ellenére ugyanaz az ~ tartalma az ÚSz-ben, azaz Pálnál és Jánosnál. Az ~ alapja Isten örök elhatározása (praedestinatio) és az Ige testet öltése (Róm 8,29; Gal 4,5; Ef 1,5; Jn 1,13). A keresztségben születünk újjá, válunk Isten gyermekeivé (3,3 kk.; vö. 1Pét 1,3.23) a Krisztus nevében való hit által (Jn 1,12; Gal 3,26 kk.); az ember bekapcsolódik az Atya, a Fiú és a Szentlélek életébe (Mt 28,19). Az ~ről maga a Szentlélek tesz tanúságot (Róm 8,16; Gal 4,6). Mivel Isten gyermekei vagyunk, testvérei és társörökösei Jézus Krisztusnak (Róm 8,17; Gal 4,7), egymásnak pedig testvérei vagyunk (1Jn 3,10 kk.; Gal 3,26–29). Az ~ erkölcsi kötelezettségekkel jár: Istent kell követnünk parancsaiban, főleg a szeretetre vonatkozó parancs megtartása révén (Mt 5,43 kk.; Lk 6,35; 1Jn 3; Fil 2,15). Ezáltal egyszersmind gyarapszik is bennünk az a lelkület, amely Isten gyermekeinek jellemzője (Mt 5,45; Jn 1,12). Isten gyermekei → Atyának, Abbának szólíthatják Istent (Róm 8,15; Gal 4,6) és a → Miatyánk az imájuk. Itt a földi életben még csak homályos fogalmaink vannak az ~ről, teljes valóságában majd csak a kiteljesedéssel fog elélni tárulni (Róm 8,21.23; 1Jn 3,2).

Isten hegye: az asszír és a babilóniai mitológiában a → hegy az istenség, ill. az istenek lakóhelyeként szerepelt. Adatokkal igazolhatóan a cédrusok hegyét, az országok hegyét, az egybegyűlés hegyét, a világ hegyét, a szél hegyét tekintették az istenek lakóhelyének. Ugyanígy volt ez Föníciában is (→ Ugarit); a → Szeffon-hegyet Baal lakóhelyének tartották. Az ÓSz-ben szintén szerepel egy ~ (Jahve hegye), a Sínai pusztában (Kiv 3,1; 4,27; 18,5; 24,13; 1Kir 19,8; Szám 10,33; Zsolt 24,3); ezt az ósz-i hagyomány olykor a → Hórébbel azonosította és Jahve megnyilatkozása színhelyének tekintette. A Sínai puszta nomádjai ezt az ~t szt. hegynek tekintették, ahol rendszeresen összejöttek istentiszteletet tartani. A → Sion hegye is ~ (Zsolt 24,3), de nem emberek tekintették annak, hanem Jahve választotta ki; a Sion Jahve szt. hegye (pl. Iz 11,9). Az erre vonatkozó szentírási helyeken olykor mitológiából kölcsönzött képzetek fedezhetők föl. Ez 28,14.16: Jahve letaszítja Tírusz királyát a (szt.) hegyről; ugyanígy a babilóniai (asszír?) királyt is az egybegyűlés hegyéről (Iz 14,13). Lehetséges, hogy Ez-nél ez az elképzelés egy előttünk ismeretlen paradicsomi hagyományra támaszkodik. Talán föltehető, hogy a Ter 2,10–14 (a 4 Édenben eredő folyó) is egy hajdani paradicsomi hegyhez (→ Paradicsom) kapcsolódik. A Zsolt 68,16 Básán hegyét mondja ~nek; lehetséges, hogy rendkívüli termékenysége miatt; vö. Ter 49,26; MTörv 33,15: örök hegyek. További utalások lehetnek: a legmagasabb hegyek (Zsolt 36,7), É csúcsa (48,3), a két érchegy (Zak 6,1); K hegyei (Szám 23,7), É hegyei (Jud 16,5). → magaslati kultusz.

Isten ígéje, Isten szava: I. Az ÓSz-ben. A) A kifejezés, ill. a fogalom. Minthogy a → szó a gondolat v. az akarat kinyilvánítására szolgál, az Isten v. az Úr szava az ÓSz-ben rendszerint azt a kinyilatkoztatást jelenti, amelyet Jahve a próf.-knak adott, ill. amelyet a próf.-k Jahve megbízásából hirdettek (Sám: 12-szer, Kir: 50-szer; Iz: 9-szer; Jer: 52-szer; Ez: 60-szor). Így mondhatja Jeremiás (Jer 18,18; vö. Ez 7,26), hogy a próf.-ra a beszéd (a szó), a papra a Törvény (→ Tóra), a bölcsre pedig a tanács tartozik. De utalhatnak e kifejezések Isten akaratának → kinyilatkoztatására is a → Törvényben (pl. Szám 15,31; MTörv 5,5; a Kiv

34,28; MTörv 4,13: a 'szavak' v. a '10 szó' értelmű héb. kifejezés a → Tízparancsolatot jelenti; később a 'szavak' kifejezés minden kinyilatkoztatott Törv.-re vonatkozott, pl. 31,1; 32,46). Jahve a próf.-khoz intézett és a próf.-k által hirdetett szavaival újra meg újra belenyúlt népe tört.-ébe. A próf.-k ui. nem egyszerűen hirdetnek valamit a szavukkal, hanem szavuk meg is valósítja azt, amit hirdetnek (vö. Iz 49,2; Jer 5,14; 23,29; Oz 6,5). Szavával, amelyben akarata testet ölt, vagyis a Törv.-nyel Jahve népének és népe minden tagjának irányítja egész életét (vö. MTörv 30,19). Zsolt 119,1.16.57 stb.: az ~nek 'Törvény'-ként való dicsérete; 119,25.49 kk.107.154: az ~ életet és üdvösséget jelent. A 147,15–20 úgy dicsóítja az ~t, mint amely által Jahve az egész természetet uralkodik, de – mint Törv.-nyel – Izr. életének is irányt szab. Ezért az ~ a kinyilatkoztatás és az üdvösség eszköze. Jahve a szavával teremtette a mindenséget („szólt és létrejött”: Ter 1; Jud 16,14; Zsolt 33,6.9; Bölcs 9,1 kk.; Sir 42,15; Siral 3,37; Zsid 11,3; 2Pét 3,5.7). Ugyanígy szavával tartja fenn és kormányozza az egész természetet (Jób 37,5–13; Zsolt 147,15–18; Sir 39,17.31; 43,26; Zsid 1,3); az embert elsősorban az ~ élteni (MTörv 8,3; Bölcs 16,26). Szavával Jahve belenyúl Izr. törtébe és az igazak életébe (Zsolt 106,9; 107,20.25; 46,7; Bölcs 16,12; Iz 50,2; 48,13). A kimondott és tényleges létezőként értelmezett ~t Izr. fiai áldják hatalmáért: örök (30,8), visszavonhatatlan (Zsolt 89,35–38; Iz 45,23; Jer 4,28), megvalósul és maradéktalanul végbeviszi, amiért Jahve küldte (Józs 21,45; 23,14; Iz 55,10 kk.), nem mintha magától (mágikus) ereje volna, hanem mert maga Jahve tölti el erejével (Szám 23,19; MTörv 9,5; Iz 44,26; Siral 2,17). – B) Hiposztázissal állunk-e szemben? Mivel az ókori K-en a szót valóságos és hathatós erőként képzeltek el, gyakran felbontották a birtokos jelzős szerkezetet és birtokos jelző nélkül adták – többnyire birtokos személyragos alakban – Jahve ajkára, ill. önállóan szerepeltették a szót, az ígét (Zsolt 107,20; 147,15–18; Bölcs 18,14–16; Iz 9,7; 55,11). Ebből azonban nem szabad arra következtetnünk, hogy az ~t az ÓSz személyként v. hiposztáziszként állítja elének, hiszen a közönséges emberi szónak is tulajdonít az ÓSz bizonyos önállóságot és önálló tevékenységet, mert Izr. fiainak, valamint a többi szemitáknak és az egyiptomiaknak teljesen azonos képzetek voltak a szóról és az ~ről; ezt is, azt is egészen konkrétan, érzékelhetőnek tartották. A Bölcs 18,14–16 kivételével az ÓSz nem személyesíti meg az ~t, hanem csak konkrét, hathatós, sőt hatalommal, erővel bíró valóságként állítja elének, ez a hatalom, erő azonban Jahvétól ered, ill. függ. – Ugyanez áll az arám memrára is, amellyel a Targumok a héb. szöveget magyarázzák v. bizonyos antropomorfizmusokat körülírnak. A memra nem közbülső lény Jahve és teremtményei között, hanem Jahve szavát, az ő értelmét és akaratát jelenti, és legtöbbször csak a Jahvéra utaló személyes névmásnak felel meg v. Jahve nevének körülírása. – II. Az ÚSz-ben. A) Jelentése. Az ÚSz-ben az ~ olykor ~nek valamely próf.-hoz intézett (Lk 2,29; 3,2) v. valamely próf. által hirdetett szava (vö. Róm 13,9; Gal 5,14), gyakran pedig az ÓSz által felölelt, ill. megőrzött kinyilatkoztatás (pl. Mt 1,22; 2,15; 15,3; vö. Mk 12,26; Róm 15,10; 2Kor 6,2; Zsid 1,5; 2,2.12 kk.; 10,5.8 kk.; Jak 2,11). A legtöbbször azonban a Jézus által hirdetett és megvalósított üdvösség örömhíre az ~, vagyis ev. (pl. Lk 1,2; 5,1; 8,11.21; ApCsel 4,29.31; 6,2.4; 13,5.46; Fil 1,14). Ez az örömhír, amelynek az ap.-ok a hirdetői (a szolgálói) az igazságról, a megváltásról, az üdvösségről (Ef 1,13; ApCsel 13,26) szól, az életet táplálja (5,20; Fil 2,16), mert valóban az ~ (1Tesz 2,13). Mint ilyen az Isten ereje (1Kor 1,18), hathatós (Tesz 2,13; Zsid 4,12), olyan mint az éles kard (Ef 6,17; Zsid 4,12; vö. 2Kor 6,7), nem lehet megbilincselni (2Tim 2,9). Nemcsak ígéri a jelen és a jövő életet (1Tim 4,8), hanem végbe is viszi a lélek megmentését (Jak 1,21). Az ap.-ok sokszor legfőbb tekintélyként hivatkoznak Jézus szavaira (1Kor 7,10; Jak 1,22; 2,5; 4,4 stb.). → sugalmazás. – B) Jézus úgy beszélt, mint akinek hatalom van a birtokában, nem úgy, mint az írástudók (Mt 7,29; Mk 1,22), azaz a rabbik és az írástudók példája szerint nem hivatkozik a törv. magyarázóira és az ősök törv.-tudóira és hagyományaira (Mt 15,2), hanem az Írást a saját tekintélye (vö. 7,28 kk.; Mk 1,22) alapján magyarázta, mint Isten Fia (vö. Mt 11,28), akinek a tanítása az Atya szava, tanítása (Jn 14,24; vö. 14,10; 17,8). Ezért a szavai: örök élet (6,68) v.

lélek és élet (6,63). Ezért Jézus szavait annak, aki hallja, meg kell hallania és követnie kell (Lk 8,21), hogy megmeneküljön (Mt 7,24–27), meg kell hallania és hinnie kell, hogy örökké éljen (Jn 5,24), meg kell őriznie, hogy elkerülje az örök halált (8,51). De hogy meghallhassa valaki Jézus szavait, Istentől valónak kell lennie (8,43.47; vö. 6,44; 6,65). – C) Az Isten szavának szolgálói (Lk 1,2) nem egyszerűen közvetítői a kapott tanításnak, hanem az üdvösséget jelentő valóságot hirdetik: Jézus tetteit és tanítását (Lk 1,2; ApCsel 1,21). Az ~, amelyet Pál ap. hirdet, és amelyet azelőtt elrejtett, most azonban a szenteknek kinyilvánított titoknak (→ misztérium) nevez, maga az üdvösség, amelyet Isten Krisztus Jézus által valósított meg, így azonosítható magával Krisztussal (Kol 1,25–27). A Fiában szólt Isten az emberekhez (Zsid 1,2), Krisztusban valósult meg Isten igenje (2Kor 1,19), amely Isten ígéreteinek beteljesedését és az Isten eddig érvényben volt szavának, a Törv.-nek tökéletessé tételét, kiteljesedését (Mt 5,17) jelenti. Krisztus az Isten → amenja, Istennek igaz tanúja, kezdete, alapja a teremtésnek (Kol 1,15.18; Jel 1,5; 3,14). Ezért János az ~ (1,5; 3,14) az élet Igéjének (1Jn 1,1) v. egyszerűen Igének nevezi (Jn 1,2 kk., 14). → Logosz.

istenismeret, Isten megismerése: I. Az ÓSz-ben nem elméleti tudása annak, hogy ki az Isten és milyen az Isten, hanem gyakorlati ismeret: fölségének elismerése és parancsainak megtartása. Istent ismerni a. m. tisztelettel elfogadni uralmát és engedelmesen megtenni, amit kíván. Isten hatalmát és nagyságát azok a tettek mutatják, amelyeket népe üdvösségéért végbevitt; Isten megismerésének tehát a tettei a forrásai (MTörv 11,2 kk.; Iz 41,20; Oz 11,3; 13,4; Mik 6,5); ezek tanúsítják azt, hogy Ő Isten (MTörv 4,39; 8,5; Zsolt 46,11; Iz 43,10). Istent v. a nevét ismerni egyértelmű a meghódolással és az engedelmességgel (pl. Zsolt 9,11; Jer 2,8; 9,2–5), úgy hogy az ~ (Iz 11,2.9; Oz 4,2; 6,6; vö. Péld 1,7; 9,10; Iz 1,3; Oz 4,6) csaknem ua. mint az → istenfélelem (Péld 9,10; vö. Iz 11,2) és párhuzamba állítható az igazság tettekre váltásával (vö. Jer 22,16), az igazsághoz igazodással is. A → bálványimádás elleni küzdelemben a fogalom köre kibővült: az ~ az a „tudás” lett, hogy egy Isten van, a bálványok pedig mihaszna semmiségek. Istent ismerni ettől kezdve a. m. ’elismerni Istenről, hogy egyedül való’ (Iz 43,10 kk.; 44,8 kk., de főleg: Bölcs 12,27; 13,1–9). Róm 1,19–23: a látható világ tanúsítja Isten létét, ezért az embereknek, akik nem ismerik Istent, nincs mentségük. – II. Az ÚSz átvette az ósz-i fogalmat (pl. Róm 2,20; 2Kor 2,14; 4,6; Zsid 8,11; vö. Jer 31,34). Isten jótetteinek engedelmes és hálás elismerése azonban Isten kegyelmi ajándékként jelenik meg (1Kor 1,45; 12,8; Ef 1,17; vö. Jer 24,7; 31,33 kk.; Bölcs 9,17). Ugyanakkor van az ~nek olyan változata, amelyet Isten magának tartott fenn: az Isten titkait nem ismeri senki, csak Isten Lelke; a Lélek mindent átlát, még Isten mélységeit is (1Kor 2,10 kk.); ismeri Isten „titokzatos, rejtett bölcsességét”, üdvözítő terveit (2,7–9; vö. Róm 11,33 kk.). Istennek e titkait az emberrel csak a Szentlélek ismertetheti meg (1Kor 2,10; → kinyilatkoztatás). Ezért csak a „lelki ember” érti meg az isteni bölcsesség titkait, aki megkapta a Szentlelket és úgy él, ahogy a Szentlélek kívánja; a „testi ember”, vagyis az, aki nem kapta meg a Lelket (vö. Júd 19), nem tekinthet bele Isten mélységeibe és bölcsessége titkaiba (1Kor 2,12–16). Így mondta Jézus is „Dicsőítlek, Atyám, ég és föld Ura, hogy az okosak és bölcssek elől elrejtetted ezeket és a kicsinyeknek kinyilatkoztattad. Igen, Atyám, így tetszett neked. Atyám mindent átadott nekem, és senki sem ismeri a Fiút, csak az Atya s az Atyát sem ismeri senki, csak a Fiú és az, akinek a Fiú kinyilatkoztatja” (Mt 11,25–27). Ez a kölcsönös ismeret az isteni természet azonosságát tételezi föl; Atya és Fiú egyaránt olyan szinten állnak, amely fölötté áll az embernek, olyannyira, hogy senki meg nem ismerheti lényüket, ezért Isten kinyilatkoztatja (Jn 1,18; vö. Péld 8,12; 30,3; LXX; Bölcs 8,21; 9,16 kk.; Sir 51,17). A 4. ev.-ban szintén megtalálható a gondolat: „ismerem enyéimet és enyéim is ismernek engem, mint ahogy az Atya ismer engem és én ismerem az Atyát” (Jn 10,14 kk.). A jó pásztor és juhái közti kölcsönös ismeret nem elméleti jellegű, hanem szeretetet is magában foglaló gyakorlati ismeret (14,21; 1Jn 2,3–5); hasonlít az Atya és a Fiú közti kölcsönös ismeretre, de a hasonlat

csak analógián alapszik. Az ember számára csak a → hit által válik lehetségessé az ~ (Jn 6,69; 10,38; 16,30; 17,7 kk.; 1Jn 4,16); a Fiú azonban saját magából meríti az Atya ismeretét (Jn 7,29; 8,55; 17,25). Sőt: egyedül a Fiú ismeri a láthatatlan Istent (1,18; 6,46; 1Jn 4,12) s csak Ő ismertetheti meg az emberekkel (1,18; 14,6.9), mert Ő Isten és az Atyában van (1,18; vö. 10,38; 14,11; 17,21), egy az Atyával (10,30; 17,22). – Mivel az ~ természetfölötti, és csak a hittel fogadott kinyilatkoztatás révén válhat az ember osztályrészévé, az ÚSz-ben az ~ gyakorlatilag azonos a hittel. A hit v. az ~ Istenhez v. Krisztushoz, az örök élet forrásához való ragaszkodást (5,21; 11,25; 14,6), ill. a hit tárgyának, Istennek v. Krisztusnak a befogadását (6,35.37.45; 1Jn 2,23) jelenti. Az Isten ismerete és szemlélete révén az ember hasonlóná válik Istenhez (3,2); ezért a hit és a megismerés az örök → életnek (Jn 3,15 kk. 36; 6,40.47.51) és az → istengyermekségnek is záloga, sőt az ~ maga az örök élet: „Az az örök élet, hogy ismerjenek téged, az egyedüli igaz Istent és akit küldtél, Jézus Krisztust” (17,3). Az Atyát ismerni a. m. elismerni, hogy Ő az egyedül igaz Isten; Jézus Krisztust ismerni a. m. elismerni, hogy Ő az Atya küldötte (16,30; 17,7.21.26), s vallani, hogy Ő van (8,28) v. hogy az Atya benne van és Ő az Atyában (18,38; 14,10 kk. 20). Ebből következik, hogy aki Őt ismeri, az ismeri az Atyát is (8,19; 14,7.9). Mint a hit, ez az ~ is Isten kegyelmi ajándéka. Ha az ember meg akarja ismerni Istent és Krisztust, kell, hogy az Atya a Fiúnak adja (17,2 kk.; vö. 6,37.39). Ha az ember hinni akar, kell, hogy az Atya Krisztushoz „vonzza” (6,44), v. hogy neki adja (6,37–39); meg kell, hogy adja neki az Atya, hogy hozzá menjen (6,65); az Istentől valónak (4,6; 8,47), az igazságból valónak (18,37), Isten szülöttének (1Jn 5,1; vö. Jn 1,12 kk.) kell lennie. Ez a 3 fordulat egyfelől Istentől kiinduló hatásra utal, másfelől az ember jó erkölcsi felkészültségét tételezi föl (8,43–47; 3,18–21; 1Jn 2,29; 3,8–10.12; 4,7). – Az ~ Pál szerint is Isten kegyelme, mert hiszen Istent ismerni valójában a. m. 'Istentől ismertnek lenni' (Gal 4,9; 1Kor 8,3), az ismer ige tkp.-i ósz-i értelmében (Kiv 33,12 kk.; Jer 1,4; Oz 13,4; Ám 3,2): 'az Istentől áldottnak és kiválasztottnak lenni'. – Az ÚSz-nek ebben az ~et illető tanításában több vallástörténész (W. Bousset, R. Reitzenstein, R. Bultmann, A. Loisy) a hellenista → gnózis hatását keresi. De ha érvényesült is Pál ap. és János evangélista műszóhasználatában ez a hatás, nem szabad elfelejteni, hogy az úsz-i gnózis alapvetően különbözik a hellenistától. Mert míg a hellenista gnózis Istentől adott, üdvösséget munkáló, tisztán értelmi ismeret, addig Pál és János felfogásában az ~ a szeretetet is magában foglalja (Jn 14,20 kk.; 17,6; 1Kor 8,2 kk.; 1Jn 3,14; 4,12 kk.; 5,1 kk.); a tudás, a tisztán értelmi ismeret felfuvalkodottá tesz, a szeretet ellenben épít (1Kor 8,1). A keresztyény ~ a földön még nem tökéletes; csak az eljövendő új világban válik tökéletessé: „Most még csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerem, ahogy most engem ismernek” (13,12). Ugyanez áll az örök életre és az istengyermekségre, az ~ gyümölcseire is (1Jn 3,2).

istenitélet, ordália: Isten segítségül hívása, hogy csodával mutassa meg a vádlott ártatlanságát v. bűnösségét. Mint bírói eljárás sem az Ó-, sem az ÚSz-ben nem fordul elő. Elhomályosult formája a → féltékenységi áldozat. Némelyik zsoltár olyan, mintha ~ előtt álló vádlott imája volna (Zsolt 5; 17; 26; 27; 31; 35). Olykor a próf.-k utalnak az ~re (pl. Jer 8,14–17; Ez 23,31–34; Mik 6,1–16).

Isten jelenléte: I. Az ÓSz-ben. Hogy Isten mindenütt jelen van, az közvetlenül következik szellemiségéből. Mivel Izr. fiainak fogalmai a szellemiséget illetően még meglehetősen homályosak voltak, a széles néprétegeket csak később hathatta át az a meggyőződés, hogy Isten mindenütt jelen van. Így nem csodálkozhatunk rajta, hogy a Bibliában számos nyoma található annak a népies elképzelésnek, hogy Istennek → lakása, lakóhelye van. E szerint az elképzelés szerint Jahve ott lakott Izr. földjén, amelynek határain túl már más isteneket tiszteltek (Bír 11,24; 1Sám 26,19; vö. 1Kir 5,17 kk.); v. a szt. hegyen (→ Isten hegye), a Sínain, a Hórebén, a Szeiren, ill. ezek környékén (Bír 5,4), majd a → Sionon v. a régi szentélyekben, Bételben (Ter 28,16 kk.; 31,13), Beersebában (21,33), végül a jeruzsálemi

templomban (Mik 3,11; Jer 7,4). Dán istenére v. Beerseba védőszellemére esküdtek (Ám 8,14). Meglehetősen erősen hittek abban, hogy Jahve, aki a kerubok fölött trónol (2Sám 6,2) csak ott van jelen, ahol a → ládája van (1Sám 4,6 kk.). Ezeket a földi lakóhelyeket, hajlékokat nem számítva, Jahve a → mennyben lakott. Bizonyos népies leírásokban úgy látszik, mintha ezt szó szerint értették volna (pl. Ter 11,5-7; 21,17; 22,11; 28,12); de mégis inkább azt kísérelték meg, hogy Jahvét a földi keretből mintegy kiemeljék és fölségét (→ Isten fölsége) kidomborítsák. – Ezekkel a népies elképzelésekkel kezdettől szemben álltak különféle szellemi irányzatok, amelyek Jahvét fölé próbálták emelni minden esetlegességnek, amelyet a helyhez kötődés is jelentett. Már a pátriárkák tört.-ében kiterjed Jahve hatalma (→ hatalom) egész Palesztinára és a vele szomszédos országokra, amelyeken Izr. ősatyái átvonultak: az Ő szavára vonult ki Ábrahám a káldeai Urból, majd Háránból és költözött Kánaánba (11,31–12,4); Ő oltalmazza Ábrahámot és nemzetségét Egyiptomban (12,10–20; vö. 39), Gerár földjén és Arámban (24,29–31). Arra kényszeríti a fáraót, hogy Izr.-nek szolgátságban sínylődő fiait elengedje (Kiv 6), és a fáraó seregét elpusztítja a Vörös-tengerben (15,1 kk.). Népét vezeti a pusztában és elvezérli az Ígéret földjére. Szemmel látható módon Jahve soha nem volt helyi istenség, s ha némely szentélyben különösképpen tisztelték is, ez csak a → teofániákra emlékezést jelentette. – Így a → kultusz szükségszerűen ezekhez a helyekhez kötődött; később viszont a jeruzsálemi templom lett a központja. (Ebből azonban nem következik, hogy az ott imádott Istent helyi istenségnek tekintették.) Így vált lehetővé, hogy azok a szerzők, akik egyre egyértelműbben beszéltek arról, hogy Isten mindenütt jelen van, változatlanul hangoztatták, hogy szt. városában, szt. hegyén, a Sionon van a lakóhelye (pl. Zsolt 47,5; 48,3 kk.; Iz 2,2 kk.; 11,9; 48,2; 52,1; Ám 1,2) v. a jeruzsálemi templomban (pl. 1Kir 8,26–53; Iz 2,3; 64,9–10; Jer 7,10 kk.; Ez 42,20); ide mentek tehát, akik → arcát látni akarták (Iz 1,12; Zsolt 24,6; 42,3). Ugyanakkor minden további nélkül emlegették azt is, hogy Jahve az égben lakik, ott trónol (2,4; 11,4; 68,6; 103,19; 1Kir 8,34.39; Iz 63,15; Ám 9,6), mert ez a kifejezésmód alkalmasnak látszott a fölséges Isten transzcendenciájának kifejezésére, aki az egész teremtett világnak Ura; „az ég a trónusom, a föld lábam zsámolya” (Iz 66,1; vö. Jer 23,24). – Salamon imája (1Kir 8,27) világosan kifejezésre juttatja Isten végtelenségét: „Nézd, az egek és az egek ege sem képesek téged befogadni, nem is szólva erről a templomról, amelyet építettem” (vö. Iz 66,1). Ám 9,2–4: Jahve az alvilág v. a tenger mélyéből éppúgy visszahozhatja, mint az egekből, ha oda menekülnek, v. a Kármelről, ha oda rejtőznek. Iz 6,3: Isten dicsősége, szentsége és hatalma, amely megnyilvánul, az egész mindenséget betölti. Jer 23,24: Jahve betölti az eget és a földet (vö. Bölcs 1,7; 8,1), szeme belelát a legelrejtettebb rejtekbe is. Zsolt 139,7–10: Isten mindenütt jelen lételének nagyszerű leírása (vö. Jób 11,9; 23,8 kk.). – II. Az ÚSz-ben: → menny.

istenkáromlás: A Bibliában nemesak szavakban fejeződik ki, hanem tettekben is megnyilvánulhat. Aki „fölemelt kézzel”, azaz szándékosan vétkezik, káromolja Jahvét (Sám 15,30); a pogányok, akik Jahve népét elnyomják, káromolják Jahve nevét (→ Isten neve; Iz 52,5; 1Mak 2,6; 2Mak 8,4). Isten hatalmában kételkedni (2Kir 19,4.6.22), országát (Ez 35,12) v. Templomát (1Mak 7,38) becsmérelni szintén a. m. Istent káromolni. Ugyanígy ~nak (gör. blasphemía) minősülnek a Bibliában azok a szavak v. tettek is, amelyek Istennek v. egy szt. személynek, ill. valamely szt. intézkedésnek, fölszerelési tárgynak a gyalázásával egyenértékűek (ApCsel 6,11; Róm 2,24; vö. Iz 52,5; 1Tim 6,1; Jak 2,7; 1Pét 4,4; 2Pét 2,2; Júd 8). Az Istent megillető jog kisajátítása hasonlóképpen ~nak számít, így pl. Istent káromolja, aki bűnöket bocsát meg (Mt 9,3) v. az Istennel egyenlővé teszi magát (Jn 10,33–36). Jézust is ~sal vádolták, amikor Isten Fiának mondta magát, és azt állította, hogy része lesz az isteni hatalomban (Mt 26,64–66). A zsidók szavait, amellyel a kereszten függő Jézust gúnyolták, az evangélisták szintén ~nak minősítették (27,39). Krisztus megtagadása is ~ (ApCsel 26,11). A → Szentlélek káromlása (Mt 12,31) a. m. azokat az ördögűzéseket, amelyeket Jézus a Lélek

által, vagyis Isten erejével végbevitt, rosszindulatúan → Belzebubnak tulajdonítani (12,28), ami az Ő isteni küldetésének el nem ismerésével egyértelmű. Ha az ember haragból v. tudatlanságból káromolja Istent (Mk 3,28), elnyerheti a bocsánatot, ugyanígy az is, aki az Emberfiát káromolja (Mt 12,32), de a Szentlélek káromlására nincs bocsánat, mert ez olyan fokú gonoszságra és megátalkodottságra vall, hogy nem lehet őszinte megtérésre számítani; annak tehát, aki a Szentlelket káromolja, nincs reménye (vö. Zsid 6,4–6; 10,26 kk.; 2Pét 2,20–22; 1Jn 5,16). – Szűkebb értelemben véve az ~ Istent gyalázó v. Isten nevét átkozó szavak kimondása (Szám 24,10–16; Kiv 22,27) v. hamis eskü Isten nevére (20,7).

Isten lelke: I. Az ÓSz-ben. 1. Bevezetés. Ha a Bibliának az ~re vonatkozó tanítását meg akarjuk ismerni, akkor a ruah ('lehelet, lélegzet, szél') szóból kell kiindulnunk. Izr. fiai a leheletet 'az élet lehelete'-ként értelmezték, és a szelet titokzatos, hatalmas és félelmetes erőnek tekintették (Kiv 15,8.10; 2Sám 22,16; 1Kir 19,11; Préd 11,5; Iz 11,4; 40,7). Mint Jahve karjáról (40,11; 51,5), kezéről (Kiv 9,3; MTörv 2,15), arcáról (Ter 33,10), orráról (Kiv 15,8) v. szájáról (Zsolt 33,6), úgy beszéltek leheletéről (héb. nesamah; Jób 32,8; 33,4) és éltető erejéről v. lelkéről is, amely nem kevésbé hatalmas, mint maga Jahve. Így nem csoda, hogy a nagy hatalomra valló, titokzatos és rendkívüli eseményeket – akár a természetben találtakoztak velük, akár az emberben fedezték fel – Jahve leheletének v. lelkének tulajdonították. – 2. ~ mint pszichikailag ható erő. ~ mindenekelőtt erő, amely bizonyos emberekben a hatalomnak, a hősiességnek rendkívüli, csodálatos, de csak átmeneti megnyilvánulásait hozza létre, v. amely próf.-i elragadtatás állapotába juttatja az erre kiválasztottakat. ~ töltötte el és vezette Sámson (Bír 13,25; 14,6), így képes volt rá, hogy széttépje pusztá kézzel az oroszánt (14,6), megöljön 30 embert (14,19) és szétszaggassa a köteleket, amelyekkel a filiszteusok megkötözték (15,14 kk.). Leszállt ~ Otnielre (3,10), Gedeonra (6,34), Jiftachra (11,29), Saulra (1Sám 11,6 kk.), így ezek az emberek rendkívüli hősi tetteket vittek véghez és nem remélt győzelmeket arattak. ~ sugallatára jövendölt Bileám (Szám 24,2); a próf.-k (1Sám 10,5–13; 19,20–24; 1Kir 22,10–12.21), a vének (Szám 11,25), Saul emberei, sőt maga Saul is (1Sám 10,10; 19,19–24) elragadtatásban, amikor ~ leszállt rájuk. A hasonló jelenségekben, amelyek az átlag emberi tetteket felülmúlták, Izr. Fiai ~nek működését sejtették (vö. 1Krón 12,18–19; 2Krón 15,1; 20,14; 24,20; Ez 3,10–15; 8,3; 11,1–24; 37,1; Jo 3,1 kk.), de előfordul, hogy ~ nem csupán átmeneti jelenségekben mutatja meg erejét, hanem maradandó hatalom, amelyet Isten valamilyen feladat elvégzésére, tisztség betöltésére ad egy embernek. ~ nyugszik Mózesen (Szám 11,17.25) és József is részesedett belőle (27,18; MTörv 34,9); ~ szállt le Dávidra és fölkenése napjától vele volt (1Sám 16,13), beszélt általa (2Sám 23,2); az ~ töltötte el a művészi tehetséggel megáldott mesterembereket (Kiv 28,3; 31,3; 35,31). Elizeus Istennek Illésen nyugvó lelkéből részesedett (2Kir 2,9), így érthető, hogy a próf.-kat a lélek emberének lehetett nevezni (Oz 9,7). ~ nyugszik a Messiás királyon (Iz 11,2) és munkatársain (28,6), az Isten szolgáján (42,1), azon a próf.-n, aki az örömhírt hirdeti (61,1). Végül ~ közli a próf.-k közvetítésével Jahve útmutatásait a néppel (Neh 9,30; Zak 7,12; vö. Iz 48,16); sőt a bölcsök magukénak mondhatják (Jób 32,8.18; Sir 39,6; Bölcs 7,7; 9,17). – Szembeötlő, hogy néhány próf.-i helyet nem tekintve (Iz 4,3 kk.; 11,2–5; 28,6), amelyek vsz. nem a fogság előtti időben keletkeztek, a régebbi felfogás Jahve lelkének nem erkölcsi, hanem csak pszichikai hatást tulajdonít. De a pszichikai hatásokban felismerték az erkölcsi célzatot: azt jelentik, hogy Izr. Istene teljesíti a szövetség ígéreteit, mert átmeneti v. végérvényes adományával képessé teszi az erre kiválasztottakat népe vezetésére v. megmentésére. – 3. ~ mint éltető és teremtőerő. Az ember normális életét csak a viszonylag kései kv.-ek tulajdonítják kifejezetten ~nek (Jób 27,3; 33,4; 34,14 kk.; Zsolt 14,29; Préd 12,7; Iz 42,5; Ez 37,1–14; vö. Bölcs 12,1), jóllehet az a gondolat, hogy az élet lehelete Jahvétól való (Ter 2,7; vö. 6,3.17; 7,15.22) nagyon régi. Néha a teremtésben közreműködő erőként állítja elénk a Biblia az ~t (1,2; Zsolt 33,6; Bölcs 1,7; Iz 32,15), költői szövegekben, amelyekben Jahve lelke a szél (Kiv 15,8.10; 2Sám 22,16; Zsolt 18,16; 147,18; Oz 13,15; Iz

40,7; Jób 4,9; 26,13; 37,10). – 4. ~ mint erkölcsi erő. Az ~nek az új szövetség vallási és erkölcsi megújulást köszönhet, ahogy az ó szövetségben az az erő volt, amely által Jahve a szövetséggel kapcsolatos ígéreteit teljesítette; ilyenformán jele az eljövendő új szövetségnek. Iz 11,1–6 szerint az eljövendő Messiáson ~ fog nyugodni, és nemcsak intellektuálisan, hanem erkölcsileg is irányítani fogja; felülmúlja az emberi természetet a bölcsesség, a tudás és az istenfélelem formájában. Munkatársaiba Jahve az igazság és a hősiesség lelkét oltja (28,6). Az ~ fog nyugodni az Úr szolgáján, hogy az új szövetség közvetítőjévé és a népek világosságává legyen (42,1.6), és a próf.-n, aki Jahve örömhírét hirdeti és helyreállítja az igazságosságot (61,1–4). A magasságból árad ki a Lélek, aki érvényt szerez a jognak és az igazságnak (32,15–17; vö. 44,3–5). Az ítélet lelke és a tűz lelke megtisztítja Sion leányát bűnétől (4,4), de nemcsak a közösségnek, hanem minden egyes embernek meg kell tisztulnia és újjá kell születnie, az ~t befogadva; ez viszi végbe, hogy Isten parancsai szerint éljen: az új lélek (Ez 36,25–27; vö. 39,29; Jer 31,31–34; 32,38–40). Ezt a próf.-k által csak a távoli jövő számára ígért, belső megváltozást kéri a zsolttáros (Zsolt 51,12–14) a maga kora számára. E zsolttárrészletben az ÓSz eléri csúcsát: az ~ isteni erőként jelenik meg, amely az embert képessé teszi Isten parancsainak megtartására. Hasonló tanítást tartalmaz a gör. Bölcs, ahol „a fegyelem szent lelke” (→ Szentlélek), aki azonos a bölcsességgel (1,4–6; 7,22–24; 8,7–10; 9,10–14.17) isteni erő, amely az embereket átformálja, hogy elnyerjék az igazi bölcsességet, azaz szert tegyenek az igazi istenfélelemre (7,7), és a jóra segíti (8,7–10; 9,15; 9,10–14.17). Ezt az isteni erőt azonban, mint ahogy a Zsolt 51,13 is tanúsítja, csak az igaz ember kapja meg (Bölcs 1,4; 7,25; Benjamin testamentuma 8,2; Simeon testamentuma 4,4; Jubileumok könyve 1,21.23). Így elkülönül az Ez ígérte és az ÚSz hirdette (Jn 3,3–8; 1Kor 6,11; Tit 3,3–5) Szentlélektől; ez ui. a bűnöst új teremtménnyé formálja át (2Kor 5,17; Gal 6,15). Más helyeken az ~, mint a bölcsességi irodalomban a bölcsesség, inkább tanító és vezető, aki az embereknek (Zsolt 143,10; vö. 27,11) v. Izr.-nek (Neh 9,20; Zak 7,12; Iz 59,21) a jó utat mutatja, mert hatalmánál és erejénél fogva képes rá, hogy az embert, ill. Izr.-t belülről megerősítse. – 5. Vajon hiposztázisz-e ~? Az eddigiekből nyilvánvaló: Jahve lelke v. a szt. lélek az ÓSz-ben nem személy, sem skolasztikus, sem régi szemita értelemben véve a szót (vagyis az, akinek saját teljhatalma van és önállóan cselekszik), hanem erő, amelynek felhasználásával Jahve belenyúl az emberek életébe és magától Jahvétől nem különbözik jobban (Zsolt 139,7; Iz 30,1; 40,13), mint a keze (2Kir 3,15; Iz 8,11; Ez 1,3 stb.) v. az ajka (pl. Iz 34,16). Ha a szerző mégis mint valami konkrét dolgot állítja elénk, amely külön válhat Jahvétől és tőle függetlenül is képes hatni, akkor ez Izr. fiainak primitív gondolkodásmódjából következett, amely erőt v. hatást nem tudott elvontan, materiális szubsztrátum nélkül elgondolni. Jahve (= az Úr) lelke, amely eredetileg Jahve leheletével volt egyértelmű, úgy „működött” Jahvén kívül, mint a lehelet, amely az élőlény száját elhagyja. Ezért mondták, hogy Jahve küldi, adja v. árasztja ki (Zsolt 104,30; Iz 32,15; 48,16; 63,11; Ez 39,29; Jo 3,1 kk.), hogy jelen van Izr.-ben mint Izr. oltalmazója (Ag 2,5), irányítója v. mint a kinyilatkoztatás közvetítője (Neh 9,30; Iz 59,21; Zak 4,6; 7,12). Ez a megszemélyesítés ritkán fokozódott odáig, hogy az ~nek érzelmeket (Iz 63,10: „megszomorították”) v. intellektuális tevékenységet (2Sám 23,2 és 1Kir 22,24: szól; Bölcs 1,7: „tud minden szóról”) tulajdonítsanak. Ezt a szóhasználatot metaforikusnak kell tekinteni, és abból kell magyarázni, hogy a ruah 'az érzelmek és az intellektuális tevékenység székhelye, központja' is lehetett. Sem az ÓSz-ben, sem a korai zsidóságban, sem pedig a rabbinista irodalomban nem fejlődött az isteni lélek hiposztázisszá v. közvetítővé az Isten és a világ között. Az Isten és a világ között az angyalokat tekintette a zsidóság közvetítőnek; előfordult, hogy az ~ által kifejtett hatásokból némelyeket nekik tulajdonítottak (Zak 4,1.4; Dán 8,16 kk.; 9,21; 10,5.16 kk.); de alapvetően másnak tekintették őket, mint az ~t. – II. A zsidóságban az ~ többnyire szt. lélek (→ Szentlélek). Mindenekelőtt isteni erőnek tekintik, amely a próf.-kat képessé tette arra, hogy belelássanak a jövőbe v. az elrejtett dolgokba (Sir 48,24; Dán 13,45 kk.; Lévi

testamentuma 2,3; Hénoch 71,6; 91,1; 4Ezd 12,3 kk.; Mózes mennybemenetele 11,16 és általában a rabbinista irodalom), s amely a szt. kv.-ek szerzőit írásra ösztönzi (4Ezd 14,22–45). De rendkívüli lelki állapotokat is tulajdonítanak neki, mint amilyen az elragadtatás, a próf.-i látomás (Hénoch 61z11; 70,2; 71,11; 4Ezd 5,22; Jubileumok könyve 25,14; 31,12; „a prófétálás lelke” a Ter 41,38; Kiv 31,3; Szám 11,25 Targumában), továbbá hősi tetteket („az erő lelke” a Bír 6,34; 11,29 stb. Targumában). Az ósz-i apokrif iratokban nem egyszer isteni erő, amely az igaz ősatyáknak jutott osztályrészül, hogy gyarapodjanak az erényekben (Simeon testamentuma 4,4; Benjamin testamentuma 4,5; 8,2; Jubileumok könyve 1,20–23, valamint a kumráni iratok), s amely a messiási korban, a megújulásakor Izr. minden fiára kiárad (Júda testamentuma 24,2 kk.; Lévi testamentuma 18,11; SalZsolt 18,8; vö. Hénoch 5,7 kk.). Többnyire az a nézet az uralkodó, hogy a lélek hatásai a múltéi, és sajnálják, hogy Aggeus, Zakariás és Malakiás próf. óta a szt. lélek elhagyta Izr.-t (vö. 1Mak 4,46; 9,27; 14,41), pedig volnának méltó rabbik a befogadására, akiknek tanítását a → sekina v. egy ’égi hang’ igazolta. A szt. lélek háttérbe húzódását Izr. bűneinek tulajdonítják, és remélik, hogy a messiási időben újra sugalmaz majd próféciákat és megújítja a lelkeket. → Kumránban az ~ szintén Istentől teremtett lélek; Isten adja az embereknek, hogy elsegítse őket az erkölcsi megújulásra és a helyes ismeretre (különösen Isten helyes ismeretére). Ezzel a ’szt. lélek’-kel v. ’az igazság lelké’-vel szemben áll és szembeszegül, amíg csak fennáll a világ, ’a tisztátalanság és a gonoszság lelke’. Csak a világ végén győzi le ’az igazság lelke’, a ’szt. lélek’ végérvényesen. – III. Az ÚSz-ben. 1. Bevezetés. Az úsz-i kv.-eknek az ~t illető felfogása az ÓSz felfogásához kapcsolódik. Azok a kifejezések, amelyek az ÓSz-ben az ~ megjelenési formáira utalnak, zömükben föllelhetők az ÚSz-ben is: felülről érkezik, az égből száll alá (Mk 1,10; Jn 1,32 kk.; ApCsel 10,44; 11,15; 1Pét 1,12), az Atyától származik (Jn 15,26; vö. 16,13), az Atya küldi, adja, ill. árasztja ki (Lk 11,13; ApCsel 2,16; Róm 8,15 kk.; Gal 4,6; Tit 3,5 kk.; 1Jn 3,24); eltölti az embert (Lk 1,15; 4,1; ApCsel 2,4; 4,8), rajta nyugszik (Jn 1,33) v. benne lakik (Róm 8,9; 1Kor 3,16). – 2. Az ~ mint pszichikailag ható erő. A szt. lélek az a természetfölötti erő, amely által Isten olykor v. átmenetileg hatása alá vonja az embert, hogy csodát tegyen, amilyen pl. az ördögűzés (Mt 12,28; Lk 11,20: az Isten ujjával), a gyógyítás és a felsőbb hatalom más megnyilvánulásai (dünameisz; 1Kor 12,10), mint a természetfölötti fogantatás (Mt 1,18.20; Lk 1,35: a Szentlélek itt párhuzamban áll a Magasságos erejével) v. a természetfölötti pszichikai jelenségek. Ez utóbbiak sorába tartoznak a próf.-i felismerések, meglátások, látomások, indítatások és megnyilvánulások (Lk 1,41.67; 2,25 kk.; ApCsel 7,55; 8,29.39; 11,12.28; 20,23; 21,11; 1Kor 12,8–10 stb.), a pünkösdi csoda (ApCsel 2,4.17 kk.), a nyelveken, ill. az elragadtatás nyelvén szólás adománya (10,44–46; 19,6; 1Kor 12,10; 14,2–28), a nyelvek, az elragadtatás nyelve értelmezésének adománya (12,10; 14,13.27 kk.), a szellemek elbírálása (12,10; 14,29; 1Tesz 5,19–21; 1Jn 4,1), a csodatevő hit stb. Az ~nek ezek a hatásai rendszerint nem maradandók; így érthető, hogy olyan valakit, aki telve volt Szentlélekkel, bizonyos körülmények közt eltöltött a Szentlélek (pl. István diákonus: ApCsel 6,3.10; 7,55: az eltelve itt történés, folyamat!). – Másfelől a Szentlélek szorosan hozzákötődik bizonyos tisztségekhez, hivatalokhoz. Nemcsak a próf.-kat, hanem a tanítókat (1Kor 12,29), a 7 diákonust (ApCsel 6,3.5.10; 8,29), de elsősorban az ap.-okat (1,8; 2,4; 5,3.9; 8,14–17; 15,28; 1Kor 12,28; 7,40; vö. Jn 14,16 kk. 26; 16,13; 20,22; 2Tim 1,14) állandóan eltölti ez az erő, hogy megfelelhessenek feladatuknak, küldetésüknek. Az ApCsel szerint valóban a Szentlélek kormányozza az ap.-ok és munkatársaik révén az Egyh.-at (1,8; 13,2; 15,28; 20,28; vö. 1Tim 4,14; 2Tim 1,6). A Szentlélek leszállása és rajta nyugvása bizonyította ünnepélyesen, hogy Jézus a Fölkent és Isten választotta (Mt 3,16; Lk 4,18; vö. Jn 1,32 kk.), ahogy a próf.-k megjövendölték (Iz 11,2; 42,1; 61,1) és ahogy a kortársak várták (Hénoch 49,3 kk.; 62,2; Júda testamentum 24,2; Lévi testamentum 18,7; SalZsolt 17,42; 18,8). Megkeresztelkedésekor Isten Jézust fölkente Szentlélekkel és hatalommal = erővel, vagyis igazolta: Jézus a Messiás (Krisztus, Fölkent), akit vártak (vö.

Róm 1,4), mégpedig nyilvános működése megkezdésekor (Mt 4,1; Mk 1,12). – 3. Az ~ mint megszentelő erő. Keresztelő János vízzel keresztelt, megtisztulásul és előkészületül az Isten országára, amíg el nem érkezik az, aki majd Szentlélekkel és tűzzel keresztel. Vagyis amíg a Messiás eljövételével sor nem kerül a nagy megtisztulásra és megújulásra (Mt 3,11). Ez a Szentlélek közreműködésével megy végbe, tehát az az isteni erő működik közre megvalósulásában, amely a bűn elítélésével a népet megtisztítja bűnétől (vö. Iz 4,4; Hénoch 62,2), másfelől a tűznek lesz benne szerepe, amely megszabadít a bűn salakjától (vö. Iz 66,15; Ám 7,4; Mal 3,2). A Mk 1,8 és az ApCsel 1,5; 11,16 megőrizte formula pozitívan is megfogalmazza ezt a megszentelődést: „Én vízzel keresztellek, ő majd Szentlélekkel keresztel benneteket”; „János csak vízzel keresztelt, de ti ... a Szentlélekkel fogtok megkeresztelkedni”. Vagyis: aki hatalmasabb, az fogja erejét kiárasztani rátok, és ez az erő a próf.-k reménye szerint (Jer 31,31.34; Ez 36,25–27) átformálja, megújítja az új szövetség népet mind erkölcsi, mind vallási szempontból. – A Szentléleknek ez a kiáradása az első pünkösdi alkalmával (ApCsel 1,8; 2,3 kk.) annak volt a jele az ap.-ok számára, hogy elérkeztek „az utolsó napok” (2,16; vö. Jo 4,1 kk.), és itt az üdvösség ideje, továbbá hogy Jézus, aki nekik ezt az isteni erőt adta az égből (ApCsel 2,33) azért, hogy tanúivá tegye őket (4,31), az Atya jobbán ül és királyként uralkodik (2,36). Mert mielőtt megdicsőült volna, vagyis mielőtt végbevitte volna a megváltást (vö. Jn 3,14 kk.; 12,32 kk.), addig a Lélek nem működött bennük (7,39; 16,7), hiszen a Szentlélek az az erő, amelyet Jézus azért ad, hogy természetfölötti életük legyen a benne hívőknek (7,37–39; vö. 3,14 kk.; 10,10). Ettől a pillanattól azonban a Szentlélek állandóan munkálkodik a Krisztustól megszenteltekben (1Kor 1,2), nemcsak szellemileg, hanem mint megszentelő erő (6,11), mint az örök élet elve (Jn 3,5–8; 6,63; 7,37–39). Nemcsak a foglaló (2Kor 1,22; Ef 1,13–14), amely „Isten (igaz) Izraelének” (Gal 6,16) biztosítja az örökséget, az örök dicsőséget (vö. Róm 8,23), hanem az az isteni erő is, amely a Krisztus Jézusban való életet létrehozza (vö. 8,2 kk.). Az új szövetségben, amely „nem a betű, hanem a lélek” (2Kor 3,6), aki hisz: Krisztushoz tartozik (Róm 7,4). Kereszténynek lenni annyi, mint birtokolni Krisztus lelkét (8,10) v. a Szentlelket (5,5), a Lélek szerint élni (8,9), ill. vezetetni (8,14), hagyni, hogy a Lélek benne lakjon az emberben (8,11). A Lélek a záloga Isten gyermekei dicsőségének és annak, hogy a test megszabadul a mulandóság szolgai állapotától (8,20 kk.), úgy hogy maga a test is „szellemi”-vé válik a feltámadáskor (1Kor 15,44). Az éltető és megszentelő Lélek oly szoros kapcsolatban van Krisztussal, hogy Pál nem tesz különbséget, egyaránt beszél a Krisztusban és a Lélek által való igazzá válásról (Gal 2,17 és 1Kor 6,11) és megszentelődésről (1,2 és Róm 5,16); ugyanígy Ef 1,13: „Benne (értsd: Krisztusban) kaptátok meg ... a ... Szentlélek pecsétjét” és Ef 4,30: „akivel (értsd: ~vel) meg vagytok jelölve”. Ebből következően Pál kijelenti: az Úr ugyanis Lélek (2Kor 3,17). A Krisztusban való új életet (Róm 6,4.11) a keresztségben kapja meg a keresztyén (6,3; Gal 3,27; 1Kor 6,11) „a Szentlélekben való újjászületés és megújulás fürdőjében” (Tit 3,5; vö. ApCsel 2,38; 19,2–6). A → kézföltétellel (MTörv 34,9) is megkaphatják a megkereszteltek a Szentlelket (ApCsel 8,17–19; 19,6; vö. 9,17); de ez nem a megszentelődésükre van, hanem a Léleknek egy különleges adományáról van szó (vö. 1Tim 4,14; 2Tim 1,6). – 4. Az ~ mint személy. Az ~ (a Szentlélek) az ÚSz legtöbb helyén úgy áll előttünk, mint erő. Ez nem csupán az úsz-i és az ósz-i felfogás közti összefüggésből következik, hanem az a sok kifejezés is tanúsítja, amelyben a Lélek 'valami'-ként szerepel, nem 'valaki'-ként (pl. a 'Szentlelket kiárasztani, kioltani'; 'Szentlélekkel' v. 'a Szentlélekben keresztelni'; 'a Szentlélekkel megpecsételni, fölkenni, átítatni, írni, eltelni, telve lenni'; 'a Szentlélek tölti el'; 'leszáll rá a Szentlélek' (Mk 1,8; Lk 1,15.41; ApCsel 1,8; 2,33; 1Kor 12,13; 2Kor 3,3; Ef 1,12; 5,18), valamint a Lélek, ill. a Szellem és az Isten ereje (Lk 1,17.35; ApCsel 1,8) közti párhuzamokból is. Ebből következően a Szentléleknek szellemi tevékenységet tulajdonítanak ('ír, indítást ad, lakik': 8,29; Róm 8,9); nem szabad minden további nélkül személynek tekinteni; hasonló kifejezésekkel elvonatkoztatásokban,

megszemélyesítésekben is találkozunk, pl. a test 'vágyik' (8,6), a törvény 'mond' (7,7). Ugyanígy nem tekinthető a Lélek káromlása (Mt 12,31) sem föltétlenül bizonyítéknak arra, hogy a szt. lélek személy, mert Jézus a Szentlélek elleni bűnnek, káromlásnak minősíti, hogy az Isten erejével (Isten ujjával: Lk 11,20 = ~vel: Mt 12,28) végbevitt ördögűzéseit Belzebubnak tulajdonítják. 28,19 (→ Szentháromság) kivételével a szinoptikusoknál sehol nem szerepel a szt. lélek egyértelműen személyként. Az ApCsel-ben is többnyire 'erő'-ként szerepel, nem személyként áll előttünk; mindenekelőtt adomány (2,38; 10,45), amelyben Isten az ev. hirdetőit részesíti. Néhány helyen megszemélyesítve áll előttünk; beszél a próf.-k szájával (4,25; 28,25), szól az ap.-okhoz (10,19; 11,12; 13,2; 20,23; 21,11), küldi őket (13,4), megtilt (16,6) v. nem enged meg nekik valamit (16,7), előljárókat rendel az egyh. élére (20,28); az ap.-okat félrevezetni egyértelmű a Szentlélek v. Isten félrevezetésével (5,3–4) és az ~nek próbára tevésével (5,9). E kifejezések azonban az isteni erő megszemélyesítéseiként is felfoghatók. A 15,28 („A Szentlélek is, mi is úgy láttuk jónak”) természetesen személyre utal. – Pál leveleiben, ahol a lélek 146-szor szerepel, az ember v. gyakrabban az Isten, az Úr, a Fiú v. Jézus Krisztus lelkeként, az ~nek személyessége világosabb, „A Lélek maga tesz tanúságot lelkünkben” (Róm 8,15), és így szólítja az Istent: Abba, Atya (Gal 4,6; vö. Róm 8,15); segítségünkre siet (8,26), benne él, lakik a keresztényekben (1Kor 3,16), mint Isten (14,25) v. Krisztus (Róm 8,10). 1Kor 2,10: itt mintha a Lélek tudása független volna Istentől; de ha összevetjük az ember lelkének az emberre vonatkozó ismeretével (2,11), akkor inkább azt kell föltennünk, hogy Pál itt nem annyira arra gondolt, hogy ~ személy, inkább az isteni természetet tartotta szeme előtt. Más a helyzet a Szentháromságról szóló tanítása megfogalmazása esetében (12,4 kk. és 2Kor 13,13). – A 4. ev.-ban a Szentlélek (Jn 14,26) az igazság lelke (14,16; 15,26; 16,13; vö. 1Jn 4,6; 5,6; Jubileumok könyve 25,14), a más Vigasztaló (Jn 14,16; vö. 1Jn 2,1: Jézus a szószóló) v. egyszerűen → Vigasztaló (Jn 14,26; 15,26; 16,7). A Szentlélek azért a „más Vigasztaló”, mert Krisztus mennybemenetele után helyette az ap.-ok mellett állt, megtanította őket (ApCsel 14,26; vö. 1Jn 2,27) arra, amit magától Jézustól nem hallottak, kinyilatkoztatta nekik a jövőt (Jn 16,13) és emlékeztette őket a Krisztustól hallottakra (14,26; 16,12 kk.). Amikor majd eljön, tanúságot tesz Jézusról (15,26; vö. 1Jn 5,6–10) és megdicsőíti (Jn 16,14). Így a Szentlélek mint Krisztus helyettese az Egyh.-ban egyértelműen személy; ezt az is tanúsítja, hogy a rá vonatkozó gör. kifejezés hímnemű (ekeinosz: Jn 16,8.13 kk.), jóllehet a pneuma egyébként semleges nemű. Mindebből következik, hogy János személyre gondolt, aki különbözik az Atyától és a Fiútól (14,16.26; 15,26; 16,7), és aki a megdicsőült Fiúval (14,18 kk.) és az Atyával (17,21–23) együtt jelen van a hívő keresztényekben és munkálkodik.

Isten népe: A Kiv 19,5 kk. szerint Isten Izr. népét kiválasztotta a népek közül „tulajdonául”, és a → szövetségben arra kötelezte, hogy „szent nép” legyen. A MTörv szerint, amely az ~ gondolatát tovább részletezte (7,6 kk.), a → kiválasztás Isten szeretetének műve; a szövetségben Isten oltalmát és hűséget ígért népének, ugyanakkor üdvözítő terveinek szolgálatába állította népét és megkívánta tőle, hogy csak neki szolgáljon és megtartsa szt. törv.-eit. A tört. folyamán ~ újra meg újra hűtlenné vált, de Isten azért szerette, mint apa a fiát (vö. Kiv 4,22 kk.; MTörv 32,6; Oz 11; Jer 3,22; Iz 63,8), mint vőlegény a menyasszonyát (vö. Oz 1–3; 14,5; Jer 3,6–13; Ez 16,8; Iz 54,4–8; → jegyesszimbolika). Végül a próf.-k megjövendölték az eszkatologikus ~t, amelynek Isten a szívébe oltja törv.-ét és új, örök szövetséget köt vele (Jer 24,7; 31,31 kk.; 32,38 kk.; vö. Oz 2,3.25; Ez 11,20; 14,11 stb.; Zak 8,8; 13,9). A → maradéknak, amely elkerülte Isten büntető ítéletét, a gondolata is az ~ gondolatához kapcsolódik; különféle közösségek, mint a → Damaszkuszi iratban szereplő „új szövetség” közössége v. a kumráni közösség, magukat tekintették annak a „szent” maradéknak, amelyből az új ~ keletkezik. – Jézus nem kapcsolódott ehhez a partikuláris felfogáshoz, hanem azt akarta, hogy az egész Izr., sőt minden nép elérkezzék az → Isten

országának üdvösségére (vö. Mt 10,5 kk.; 15,24; 19,28b; 8,11 kk.). Izr. hitetlensége (vö. Mk 4,12; Mt 21,43) Istent új szövetség létrehozására indította, ezt Jézus sokakért (vö. Mk 14,24) kiontott vére pecsételte meg (Lk 22,20), így valóban új ~ keletkezett; egy egyetemes, amelyet Krisztus → Egyháza fog egybe. – Az ősegyh. már abban a meggyőződésben élt, hogy az eszkatologikus ~, az „Isten közössége”, amelyet Isten a Fia vére árán szerzett (ApCsel 20,28), benne valósult meg. Pál beszél Isten Izraeléről (Gal 6,16), Isten Egyh.-át (= a keresztényeket) a zsidók és a gör.-ök mellett említi (1Kor 10,32), szabadnak nevezi; mint ilyet szembeállítja a (törv. által) szolgaságban tartott Izr.-lél (Gal 4,21–31), s a lélek új szövetségét fölébe helyezi az ó, a betű szerinti szövetségnek (2Kor 3,6–18). Ez elvezeti oda, hogy a hívővé lett pogányokat elfogadták az új ~ teljes jogú tagjaiként (vö. Ef 2,11–22; 3,6). 1Pét 2,9 kk. mindazt a díszítő jelzöt, amelyet Izr.-re mint ~re vonatkoztattak, a pogányságból megtért keresztényekre alkalmazza. Pál ugyanakkor elismeri Izr. üdvösségtört.-i elsőségét, és az egész Izr. eszkatologikus megtérését hirdeti (Róm 9–11). Így az úsz-i ~ az ósz-i ~ örökösének tekinti magát; olyannak, amelyben az ósz-i ~ elérte teljességét, de ugyanakkor eggyé is olvadt a két ~ (vö. Jel 12: látomás az égi asszonyról). Végső célját azonban még nem érte el, továbbra is úton levő, vándorló ~ (Zsid 3,7–4,7), amelynek küzdenie kell (némelyek elvethetik az üdvösség útját), míg el nem érkezik a mennyei Jeruzsálembe, az Isten országának teljességére (vö. Jel 21,3; 22,3 kk.). Az úsz-i ~nek gondolata számos más ekkleziológiai képpel és elképzeléssel kapcsolódik össze: szövetség, Isten közössége, Isten nyája, Isten temploma (vö. 2Kor 6,16 kk.), → menyasszony, Krisztus teste; ugyanakkor üdvösségtört.-ileg szoros kapcsolatban marad Izr.-lél és (egyelőre) az Egyh. eszkatologikus vonása is hangsúlyt kap.

Isten neve: Az ÓSz-ben Isten különféle neveken szerepel (→ El, → Elohim, → Jahve, → Saddáj); Izr. Istenének tulajdonneve Jahve. A Kiv 3,13 kk. szerint Isten kinyilatkoztatta Mózesnek a nevét (→ név), s ezzel a hatalmát és Izr. népe iránti hűségét is. Így ~ központi helyre került Izr. vallási életében. Izr. fiai Jahve nevében, azaz Jahvét néven szólítva, segítségül hívva imádkoztak, esküdtek, mondtak áldást v. átkot, s így harcoltak, így győztek is (Ter 4,26; 13,4 stb.; 1Sám 17,45; 20,42; 2Sám 6,18; 2Kir 2,24; Zsolt 20,6.8). Minden helyen, amelyet neve tiszteletére kiválasztott, jelen van Jahve és segít (Kiv 20,24). Aki Jahve nevét hívja, tudja, hogy számíthat jelenlétére és segítségére. Ugyanakkor Izr. fiai nem gondolják sok más néphez hasonlóan, hogy Jahvét valamire is kényszeríthetik; tudják, hogy szigorúan tilos Jahve nevével visszaélni, pl. varázsigébe belefoglalni (20,7). – Mivel a név az egész személyiséget tükrözteti (a neves ember tekintélyes: Szám 16,2; vö. Ter 6,4), az ~ gyakran → Isten dicsőségére utal (pl. Kiv 9,16; Józs 7,9; 9,9; 1Sám 12,22; 2Sám 7,26; Jer 14,21), és párhuzamban áll vele (pl. Zsolt 102,16; Iz 42,8; 48,11; 59,19). Minthogy Jahve neve szoros kapcsolatban van személyiségével, gyakran magát Jahvét helyettesíti; Jahve nevét megszentelteleníteni (Lev 18,21; 19,12; 20,3; Ám 2,7), szt.-nek hirdetni (Iz 29,23), áldani (Zsolt 34,4; 9,3), neki énekelni (7,18) a. m. Jahvét gyaláznai v. dicsőíteni. Jahve és neve többször szerepel együtt is (pl. 7,18; 9,3.11; Iz 25,1; 29,23; 56,6). – Olykor Jahve neve Jahve hasonmásaként szerepel: messziről érkezik (30,27), erős bástya (Péld 18,10), segít (1Kir 8,42, Jahve keze mellett; vö. Zsolt 54,3; 89,25). Jahve nevének a jeruzsálemi templom (MTörv 12,4.11; 14,23; 16,2.6.11; vö. 1Kir 8,16.29; 2Kir 23,27) v. a szt. város a hajléka (1Kir 11,36; 14,21). De épp oly kevésbé tekinthető személynek Jahve neve, mint a keze v. a dicsősége; inkább megszemélyesítője a magát kinyilatkoztató Istennek, és azt a gondolatot tükrözteti, hogy a mindenütt jelen levő Isten nincs a Templomhoz kötve (8,27), de övé a Templom, mert az ő nevét viseli (Jer 7,10 kk. 14.30, vö. MTörv 28,10). A rabbinista zsidóságban „a név” megszokott jelölője az Istennek, és a többé ki nem mondott tetragramot helyettesíti. – Az ÚSz-ben az ~ a magát kinyilatkoztató Istent jelöli. Így Mt 6,9: „szenteltessék meg a te neved” a. m. ’mindenütt ismerjék el végtelen fölségedet és tökéletességedet’ (vö. Iz 29,23; 48,11; Ez 36,23; 39,7; vö. Lk 1,49). Amikor Jézus így imádkozik: „Atyám, dicsőítsd meg nevedet”,

akkor azt kéri az Atyától, hogy nyilatkoztassa ki fölségét és hatalmát. Jn 17,6.26: „Kinyilatkoztattam nevedet az embereknek, akiket a világból nekem adtál” – ez a. m. ’én, a te megtestesült Fiad, megismertettelek téged, Atyámat azokkal az emberekkel, akiket a hit által elvezettél hozzám’ (vö. 1,18; 8,19; 12,45; 14,7; Mt 11,27). Káromolni az ~t (Róm 2,24; Jel 16,9), az Úr nevét (1Tim 6,1), a fönséges nevet (Jak 2,7), amelyről el vagyunk nevezve, egyértelmű a magát kinyilatkoztató Istennek v. Jézus Krisztusnak, az Úrnak gyalázásával (→ istenkáromlás).

Isten országa, mennyek országa: Különösen a szinoptikusok nevezik szívesen országnak (uralomnak) azt, amit Isten ebben a világban az emberiség üdvözítésére végbevisz. A gör. baszileia és a héb. malkut elsősorban a király hatalmát és méltóságát, főleg pedig magát a tényleges uralkodást jelenti, s csak másodsorban utal a király uralma alatt álló területre, az országra, a birodalomra, bár ilyen értelemben is találkozunk a Bibliában a szóval (vö. pl. Eszt 1,14.20; 2,3; Jer 10,7; Dán 1,20; 9,1; Mt 4,8; 5,20; 12,25; 19,23; Mk 6,23; 10,14 kk. 23; ez utóbbi helyek egy részében nem egyszerűen területről, hanem a király uralma alá vetett területről van szó). Az a kifejezés, hogy az országba bemenni v. bejutni (Mt 5,20; 7,21; 18,3; 19,23 kk. stb.), az életre bemenni v. bejutni (18,8; 19,17) nem jelent egyebet, mint részesedni azokban a javakban, amelyekkel az Isten az új → eónban meg akarja az embert ajándékozni. – A régi K-i vallásokban a teremtő Isten rendszerint úgy szerepel mint a teremtett világ → királya, aki a többi isteneknek is fölötte áll. Egyiptomban valamennyi teol.-i iskola egyetértett abban, hogy a királyság a teremtéssel kezdődött. Azok, akik Ptah istent teremtő istenként tisztelték, egyszersmind a királyi címet is megadták neki, de a többség Rének tulajdonította a teremtést, és ezért benne látta Egyiptom első királyát. A babilóniai teremtésepószban (Enúma elis) az istenek Marduknak ítélték oda a királyi méltóságot, aki késznek mutatkozott a → káoszról létrehozni a kozmoszt (→ világ), amely méltóság addig az ég istenét, Anut illette meg. A legrégebbi sumer királylisták szerint a királyság a tört. kezdetén, majd a vízözön után újra az égből szállt alá a földre. Az ugariti szövegekben a legfőbb istennek, Elnek királyi címe (mlk) volt. A tengeren aratott győzelem után Baal szerezte meg magának a királyi méltóságot; az ugariti liturgiában így köszöntötték: „királyunk, bíránk, aki mindenki fölött áll”. A sumer és akkád szövegek említenek egy Malkum v. Malik nevű istent (vö. → Milkom és → Moloch). Hogy a király-istenre vonatkozó elképzelés milyen szerepet töltött be Fönícia és Kánaán vallási életében, azt az a nagyszámú személynév mutatja, amely az istenség nevéből, ill. jelzőjéből (mlk) alakult: Malkiel: Ter 46,17; Elimelek: Rut 1,2; Abimelek: pl. Ter 20,2 stb.; amelyekhez még a → Melkizedek is csatlakozik az ÓSz-ből. – Az ÓSz-ben az ~ kifejezést csak a Bölcs 10,10 tartalmazza; vele egyenértékű kifejezések: az Úr (= Jahve) királysága (1Krón 28,5; 2Krón 13,8); országom, országod, országa (1Krón 17,14; Zsolt 145,11; Bölcs 6,4; vö. 1Krón 29,23; 2Krón 9,8). Azok a helyek sem nagyon gyakoriak, ahol Isten királyként szerepel, uralkodik: Kiv 15,18; Szám 23,21; MTörv 33,5; 1Sám 8,7; 12,12; Zsolt; Iz 6,5; Jer 8,19, valamint a próf.-k a fogság idejéből és a fogság utáni időből. Ebből arra lehet következtetni, hogy Jahve királyságának a gondolata eredetileg nem játszott jelentős szerepet Izr. vallási gondolkodásában, s lehetséges, hogy idegen hatásra honosodott csak meg. Jóllehet Jahvét már a fogság előtt is biztosan királyként tisztelték, a királyi cím gyakoribb használata Jahvéval kapcsolatban csak a fogság utáni időből mutatható ki. A fogság előtt élt próf.-k tartózkodása alighanem a Moloch-kultusszal függ össze ebben a vonatkozásban. – M. Buber azt a nézetet képviseli, hogy Jahve királyi méltósága már eredeti formájában részét alkotta a jahvizmusnak. Mivel azonban a nomád korszakban a királyságot még nem ismerték, így azt a kapcsolatot sem lehet föltételezni ember és Isten között, ezért Buber az Istenre vonatkoztatott melek (’király’) szót ’tanácsadó’-ként, ’vezér’-ként értelmezte. S valóban, a mlk fő csakugyan előfordul ilyen értelemben a mezopotámiai vallási irodalomban: a maliku (= tanácsadó) az Isten jelzője. Azonban az olyan helyek, amelyek tanúsítanak a melek névnek

Jahvéra vonatkoztatását a királyság előtti időből, egészen ritkák. Pl. a Kiv 15,17–18 tartalmazza egy dálnak a végét, amely Kánaán meghódításáról már mint lezajlott eseményről szól, sőt már a filiszteusokat is ismeri (Kr. e. 12. sz.), és vsz. a jeruzsálemi templomra is tartalmaz utalást. A Szám 23,21 (királyi ének, Jahve tiszteletére) a Bileám-ciklushoz tartozik; az Agagra (24,7; vö. 1Sám 15 és 30) és Dávidra (Szám 24,17) vonatkozó utalások arra engednek következtetni, hogy a királyság első idejében keletkezett. Hogy a MTörv 33,5 királya Jahve-e, az nyitott kérdés. A Bír 8,23, ahol arról van szó, hogy Gedeon nem veszi át az Izr. fölötti uralmat, mert az csak Jahvét illeti meg, nem tartalmazza a héb.-ben a melek szót. 1Sám 8,7 és 12,12 tartalmazza ugyan, de ezek a helyek a deuteronomikus szerzőtől valók, aki az emberi királysággal szemben megnyilvánult ellenállást olyan fogalmakkal világította meg, amelyek a királysággal kapcsolatos évsz.-os tapasztalatokra vezethetők vissza. – Másfelől O. Eissfeldt nézete is valószínűtlen, amely szerint Izajás nevezte elsőként királynak Jahvét. 3 érv hozható föl e föltevés ellen: a) ez a cím az idézett helyeken kívül a biztosan Izajástól eredő részekben sehol sem fordul elő; – b) a környezet, amelyben Jahve megjelenik (trón, szeráfok), hagyományos (vö. 1Kir 22,19; Zsolt 29,10 stb.); – c) a Seregek ura (= Jahve) elnevezés és a királyi cím közötti kapcsolat már az egyik régi zsoltárban is föllelhető (24,10; vö. Iz 44,6; Jer 46,18; 51,57). Lehetséges tehát, hogy Izajás egy régebbi elképzeléshez csatlakozott. A jellegzetesen héb. Malkisua név (Saul fia) mindenesetre arra utal, hogy Jahvét már a királyság kezdeti időszakában királynak tekintették. Hogy Izr. Kánaántól vette át a gondolatot (ti., hogy az isten király), az is mutatja, hogy az egyetlen olyan izr. tulajdonnév, amely a melek elemet tartalmazza (Abimelek: Bír 8,31; 9), éppen Szichemből származik, ahol a kánaáni hatás erős volt. H. Schmid szerint a kánaáni vallás a jeruzsálemi kultusz vonatkozásában is hatással lehetett a jahvizmusra: mielőtt Izr. fiainak kezére került volna, Jeruzsálemben El-Eljont tisztelték, akinek a neve (→ El a. m. a Legfölségesebb; vö. Zsolt 47,10), miként Melkizedek neve is, aki papja és királya volt El-Eljonnak, királyi méltóságra enged következtetni (Ter 14,18 kk.); ezenkívül Dávid is Jeruzsálemben vezette be a királyságot. R. Lack ezzel szemben úgy véli, hogy Izr. fiai még az Ígéret földjének elfoglalása előtt adták Istennek az Eljon címet, tehát már akkor a világ urának tekintették Istent. – A Jahvéra vonatkoztatott királyi cím nem pusztán díszítő jelző (epitheton ornans), amely nagyságára és kultuszának formájára utal (Szám 23,21; Iz 6,5; Zsolt 24,7–10), hanem a Jahve és népe közti viszonyt is jelzi: Jahve Izr. királya. Ez egyfelől azt jelenti, hogy uralkodik Izr.-en és Izr. egészen dicsősége (→ Isten dicsősége) szolgálatában áll, másfelől viszont az „árnyékában” élhet Izr., Ő jelenti a népnek az élet lehetését (vö. Siral 4,20), s Ő megvédi népét a bajtól (Jer 8,19). Magától értetődőnek tartották azt is, hogy királyi hatalmának gyakorlásaként Jahve a próf.-k által szólt népéhez (Jer 46,18; 48,12; 51,57). A királyság ellen kezdettől fogva merültek fel elvi nehézségek (1Sám 8,7; 12,12), mégis, a deuteronomikus szerző vsz. azért látott a tört.-i királyságban Isten uralmával való szembehelyezkedést, mert nem tartotta meg a törv.-t és nem ügyelt a próf.-k szavára. A Krón szerzője ugyanakkor harmonikusan beleépítette világképébe a királyságot: a Dávid házából való király Jahve helytartójaként ül a trónon (1Krón 17,11; 28,5; 29,23; 2Krón 9,8; 13,8). Nemcsak a nép, hanem az egyes emberek is királyuknak nevezték Jahvét (Zsolt 5,3; 44,5; 84,4). – Amikor Deutero-Izajás Jahvét Jákob és Izr. királyának nevezi (Iz 41,21; 44,6), ezt nem csak azért teszi, mert Izr.-t Jahve teremtette (43,15); nála a cím kifejezetten szoteriológiai jelentést kap Jahve Izr. királya, uralkodik népe fölött, ami azt jelenti, hogy szabadulást, békét és jólétet ad neki (52,7). Itt a király rokon értelmű a megváltóval (44,6; vö. Ez 20,33.37), és az üdvösség az új eón, amelyre a pogányok is meghívást kaptak (Iz 52,10; → király; →eszkatológia). A gondolat, hogy a szétszóródott nép királyként föllépő Istenének vezetésével megmenekül, sőt megújul és dicsőségre emelkedik, ismételten visszatér (33,22; Mik 2,13; 4,4; Szof 3,15; Abd 21). Az apokaliptikus körök, amelyek a jelen és a tkp.-i apokaliptikus ~ között nem ismerték el a folytonosságot, az ~ megalapítását Istennek a tört.-

be való beleavatkozásaként képzelték el, amely egyértelmű a világmindenség (kozmosz) alapjaiban való megrendülésével (Iz 24,18–23; Zak 14,6–21). Az utóbbi egyszermind az eszkatologikus ~ egyetemességét is hangsúlyozza (vö. Zsolt 10,16; 22,27–32). – Az ún. trónra lépés alkalmára írt zsoltárokból (47; 93; 96–99) az ~nak értelme attól függ, hogy tört.-i, kultikus, eszkatológiai v. teol.-i szempontból közelítjük-e meg. A tört.-i magyarázat szerint Jahve azért lett király, mert konkrétan belenyúlt a tört.-be, pl. amikor Izr. uralma alá vetette a népeket (47,4.9). A széles körben elterjedt kultikus értelmezés szerint ezek a zsoltárok arra szolgáltak, hogy a trónra lépés évenként visszatérő ünnepén újra meg újra megünnepeljék velük a liturgiában Jahve királyságának megújítását, amely a káosz fölötti győzelmére vezethető vissza. Az eszkatologikus értelmezés ezeket a zsoltárokat Deutero-Izajással hozza kapcsolatba. Jahve már király, mert Izr.-t elvezette az Ígéret földjére (47,4 kk.), sőt mert Ő alkotta a mindenséget (93,1 kk.; 96,10); másfelől viszont uralma csak a világmindenséget megrendítő → ítéletkor fog kiteljesedni, amikor is megsemmisíti a bálványokat és elpusztítja a bűnösöket (96; 97; 99), és minden nép elismeri Jahvét (47). Ez a nap nemcsak Sion és Júda leányai (97,8) számára jelenti a legnagyobb örömet, hanem az ég és a föld is ujjongani fog az örömtől (96,11 kk.; 97,1; 98,7 kk.), mert az eszkatologikus ~nak megvalósulása csak az egész világmindenség boldogságaként képzelhető el. A teol.-i magyarázat szerint a szóban forgó zsoltárok Jahve tényleges és egyetemes uralmát ünneplik, amely a világ megteremtését, fenntartását és kormányzását jelenti, és az ~nak egy olyan értelmezését tételezi föl, amellyel gyakrabban csak a fogság utáni időben találkozunk (1Krán 29,11; Zsolt 103,19; 145,11–13; Jer 10,6–13; Mal 1,14), amikor az Akhaimenidák címével szemben Jahvét szívesen nevezték nagy királynak (Zsolt 48,3; 95,3; Mal 1,14). Nemegyszer az a hit is kifejeződik, hogy Isten uralma örökké tart (Kiv 15,18; Dán 3,33; 4,31 stb.). – A zsidó apokrif irodalomban az ~ kevés teret kapott, s ha előfordul, akkor is csak eszkatologikus értelemben, ahogy Iz 24,18–23 és Zak 14,6–21 is említi. Az ~ az üdvösségnek az a végérvényes rendje, amelybe a tört. torkollik. Isten királyként fog megjelenni és mindenki imádni fogja. A Messiás eljövetele szorosan összefügg az ~ megalapításával. – A rabbinista irodalomban a Kr. u. 1. sz.-tól kezdve sok helyen szerepel a mennyek országa kifejezés. Minthogy a → menny Isten nevét helyettesítette, amelyet nem akartak kimondani, a kifejezés egyenértékűnek minősül az ~val. A mennyek országa (különösen 'a mennyek országának igáját vállalni' kifejezésben, amellyel oly szívesen éltek) Isten hatalmát jelenti, ahogy azt a Tóra Izr. elé tárta. Aki Istennek ezt a hatalmát elismeri, és aláveti neki magát, ahogy a nép a Sínai-hegynél tette a szövetség megkötésekor, az magára veszi ezt az igát; aki valamelyik parancsot elutasítja, az eldobja magától az igát. Ezért azt is lehet mondani, hogy Ábrahám előtt Isten csak az égnek volt királya, Ábrahám óta azonban azáltal, hogy ő hitt benne, a földnek is királya lett. Ezen a kifejezeten etikai és individualista jelentés kívül a kifejezésnek még egy társadalmi-eszkatológiai értelme is van: Isten nem engedheti meg vég nélkül, hogy az ember az ő jogait önkényesen figyelmen kívül hagyja; egyszer mindenkinek el kell ismernie Őt királynak. Ezért sok imában és áldásban az a kérés fejeződik ki, hogy a bálványimádás szűnjön meg, és az egész földön valósuljon meg az ~. Az olyan nemzeti színezetű kifejezésekhez hasonlóan, mint amilyen az üdvösség, a Messiás napjai stb. a mennyek országa is erkölcsi-vallási jelleget öltött a rabbinista irodalomban. – Az ÚSz-ben a szinoptikusoknál központi helyet foglal el az ~ Jézus igehirdetésében. Mk 14-szer, Lk 39-szer használja az ~ kifejezést. Mt néhány helyet nem tekintve inkább a mennyek országa kifejezést részesíti előnyben (32-szer), amely a rabbinista kifejezésre (lásd fentebb) emlékeztet. Míg az ÚSz-ben és az ÓSz gör. részeiben az egyes számú uranosz (= ég, menny) használatos Isten nevének helyettesítésére (Dán 4,23; 1Mak 3,18 kk. 50.60; 4,10.24; 2Mak 15,34; Mk 11,30; Lk 15,18.21), Mt-nál a többes számú alak áll. Ebben aligha lehet mást látni, mint egy héb. v. arám kifejezés mását, úgyhogy a mennyek országa kifejezést vsz. magától Jézustól származónak tekinthetjük, annál inkább, mivel Mk 11,30; 14,62; Lk 10,20; 15,7.18 is hasonló szavakat ad ajkára Isten nevének

körülírására. De az a tény, hogy Mt a mennyek országa kifejezésen kívül az ~ kifejezéssel is élt (az olyan helyekkel egyetemben mint az 5,34; 23,22 és 6,9 kk.), arra vall, hogy Mt semmiképpen nem követte a rabbikat, akikre az Isten nevének használata terén kicsinyes aggályoskodás volt jellemző. A mennyek országa kifejezéssel az apokaliptika példája szerint vsz. azt akarta kiemelni, hogy az ~ nem evilági, hanem a mennyből száll alá, tehát transzcendens, mennyei. Ezt a föltevést támogatja az a kapcsolat is, amely Mt-nál az ~ és az Emberfia közt fölfedezhető (13,24–30.37.41.43; 16,27 kk.), aki Dán szerint a felhőn érkező eszkatológiai országot testesíti meg (vö. 7,18.22.27). Mt 13,43 és 26,29 ugyanilyen értelemben szerepelteti az Atya országát (vö. 6,10 és Lk 11,2; 12,31), Mt 8,12; 13,19.38; 25,34; Jak 2,5 stb. pedig egyszerűen csak az országot. Végül Mt 13,41; 16,28; 20,21; Lk 1,33; 22,29 stb. az Emberfia, ill. Jézus országáról beszél. – Az ~ elérkeztéről szóló üzenet, amelyet Mt 3,2; 4,17; Mk 1,15 és Lk 10,9.11 Keresztelő János és Jézus ajkára ad, azt tanúsítja, hogy az igehirdetésben az ev.-ok szerint Keresztelő János is, Jézus is a maguk korában közismert fogalmakhoz és elképzelésekhez kapcsolták tanításukat. Mint az ÓSz sok helyén és a zsidó irodalomban, ugyanúgy a szinoptikusoknál is eszkatológiai és transzcendens fogalom az ~, v. egyenértékű az örök élet (Mt 25,34.46; Mk 9,43–47; 10,17.24 kk.) fogalmával. Az ~t az evangélisták a lakoma hagyományos képében (Iz 25,6; vö. Lk 14,15; Jel 19,9) írják le (Mt 8,11; Lk 13,28 kk.; 22,16 kk. 30); a Mk 14,25 és Mt 26,29 használta új szó az ~ának a minden földitől teljesen eltérő, egészen más, transzcendens jellegére utal (vö. Mk 12,24 kk.). Ahogy a méltatlan vendég kidobása mutatja (Mt 22,13; vö. 8,12 stb.), a lakoma (22,1–14; Lk 14,16–24), amelyre azután hogy a zsidók elutasítják, a pogányok is meghívást kapnak, szintén az eszkatologikus ~t jelképezi. Az ~ Jézus tanítása szerint nem a zsidók nemzeti előjoga; ha az ország fiainak nevezi is őket (Mt 8,12), ezt csak azért teszi, mert elsőként kaptak meghívást az ~ba, s nem azért, mert már biztosak lehetnek abban, hogy valóban fiai az ~nak. Ellenkezőleg, Jézus figyelmezteti őket, hogy hitetlenségük miatt kívül rekedtek az ~n (8,12). Jézus pusztá elismerése – még ha valaki jövendöl v. csodát tesz is a nevében – egymagában szintén nem biztosítja az ~ba való eljutást; Isten akaratát kell teljesíteni (7,21–23). A vámosok és az utcanők, akik hallgattak Keresztelő János szavára, megelőzik a látszatra szt. farizeusokat (23,13.15.27.29), akik azon túlmenően, hogy maguk nem jutnak el ~ba, még mások útját is elzárják (23,13; Lk 11,52). Az ~ba eljutás föltétele, hogy az ember megtérjen (Mk 1,15), határozottan, elszántan szakítson (Lk 9,62) földies gondolkodásmódjával, evilági érdekeivel (Mt 22,1–14), és úgy fogadja az ~ közeledtéről szóló hírt, mint egy gyermek (Mk 10,15). Kell, hogy az embernek első gondja legyen az ~, érte minden lehetségest meg kell tennie (Mt 13,44 kk.), még a házasságról is le kell tudnia mondani (19,12). Mindezt könnyebb a szegényeknek és az üldözötteknek megtenniük (ezért boldogok: Lk 6,22 kk.; vö. Jak 2,5), mint a gazdagoknak (Mk 10,23). A megtérésnek a parancsok teljesítésében (Mt 19,17) és az irgalmasságból fakadó tettekben (25,31–46) kell megnyilvánulnia. De bármit tesz is az ember, az ~ Isten ajándéka, Ő a kezdeményező, Ő ad indítást (22,1–14; vö. Lk 12,32; 22,29). – Az ~ a legtöbb helyen a remény tárgyaként szerepel, más helyek szerint azonban már elérkezett. Jézus azzal kezdi nyilvános működését (Iz idevágó részleteire utalva: 46,13; 51,5; 55,6; 56,1), hogy hirdeti: közel van az ~ (Mk 1,15; vö. Lk 10,9.11). Az ördögűzésekre annak bizonyosságaként hivatkozik, hogy az ~ már érkezett (Mt 12,28). Az üdvösség tört.-ét 2 részre osztja: az 1. rész (a törv. és a próf.-k) Keresztelő János föllépéséig tart; a 2. rész (az ~ának hirdetése) vele kezdődik, s az ~ „erőszakot szenved” (Lk 16,16; vö. Mt 11,12 kk.). Arra a kérdésre, mikor kezdődik az ~, a farizeusok kétféle választ kapnak tőle. Egyfelől: nem lehet tudni az időpontot (itt kétségtelenül az eszkatológiai ~nak elérkeztére céloz), másfelől: már ott van közöttük (Lk 17,20 kk.). – Ezt a látszólagos ellentmondást az oldja föl, hogy maga Jézus az ~; az Ő működésében és személyében válik jelenlétűvé (Mt 12,28; Lk 17,20 kk.). Ezért tárgyilag nézve nincs különbség, hogy az ember az ~ért (Lk 18,29) v. Jézus kedvéért (Mt 19,20; Mk 10,29) mond-e le földi javairól; ezért Mt 16,28 az ~nak a maga teljes hatalmában

való megnyilvánulását úgy állíthatja elénk, mint az Emberfiának országában való eljövételét, és Jézus is ezért ígérhet eszkatologikus boldogságot országában (Lk 22,30). De ez az azonosság most még el van a szemünk előtt rejtve, ezért az ~nak misztériumát jelenti, amelyet csak a hívők foghatnak föl (Mk 4,11). – Az ~nak tehát 2 szakasza van: egy jelenlegi a rejtettségben és az alázatban és egy eljövendő, amely dicsőséges lesz. Az ~nak ez a kettős jellege példabeszéd tárgya: Jézus szavaiban érkezik el az emberhez, ellentmondást vált ki és mégis terjed (Mt 13,3–8.18–23). A konkolyról szóló példabeszéd tárgya: a Sátán akadályozza az ~nak megvalósulását, de az ítéletkor Jézus kiszabadítja országát a szorongattatásból és megmutatja dicsőségét (13,24–30; 37–43; vö. 47–50). A mustármagról szóló példabeszéd azt mutatja meg, hogy a szerény kezdet nem zárja ki Krisztus eljövetelkor (→ parúzia) a dicsőséges kibontakozást (13,31 kk.). Ez teljes egészében Isten műve (vö. Dán 2,34.44 kk.), ahogy a búzaszem elhalása, kikelése, szárba szökkenése és kalászérlelése is az (Mk 4,26–29). Az ősegyh. vágyva-vágyott az ~nak erre a dicsőséges elérkezére és naponta imádkozott érte (Mt 6,10). Amikor hiába várták, megértették, hogy az Egyh. gyors terjedése volt az ~ első megnyilvánulása. Míg Mk 9,1 (Mt 16,28) már az első nemzedéknek kilátásba helyezte az ~ hatalommal elérkezését, addig Lk 9,27 nem tartalmazza a 'hatalommal' kitételt; ez azzal függ össze, hogy Lukács evangélista a Jeruzsálem pusztulása és az idők vége közé beiktatta a pogányok idejét (→ Lukács evangéliuma). Az első nemzedék tanúja volt ugyan az ~ megalakulásának, de nem érthette meg eszkatologikus kiteljesedését, dicsőségét. – Mivel az ~ lényege szerint eszkatologikus, nem azonosítható az Egyh.-zal; amíg ebben az időben létezik, addig rejtve és alázatban él (vö. Jel 1,9), mégpedig az Egyh.-ban; itt is működik. Az Egyh. kezében van az ~nak kulcsa (Mt 16,19), beengedheti az embert, ahogy a farizeusok kizárhatták (23,13; Lk 11,52). Így értelmezhető Mt 21,43 is: az ~, amely a zsidóktól elvétetett és az Egyh.-nak adatott, nem maga az ország, hanem az előjog és a kegyelem az embereknek a tkp.-i ~ba való elvezetéséhez. (Az ~ hasonló átvitt értelemben való használatára nézve vö. Mk 10,15, ahol az ~ eszkatologikus értelemben szerepel és meghívásként értendő.) Az Egyh. tehát az a szervezet, amelyben és amely által Krisztus, akinek az Atya az országot adja, egybegyűjti a → maradékot; az → Egyház az a kincs, amelyért érdemes az e világi javakról lemondani (Lk 12,32 kk.). – Pál ap. az ApCsel 14,22; 19,8; 20,25; 28,23.31 szerint az ~t választotta igehirdetése tárgyául, s ezt levelei is tanúsítják. 1Tesz 2,12; 2Tesz 1,5: az ~ a boldogság, az isteni dicsőség, amelyre Isten meghívta a hívőket és amelyért szenvedniük kell (vö. 2Tim 4,18). Az ~nak boldogsága minden romlást kizár (1Kor 15,50), de aki átadja magát a bűnöknek, tökéletlenségeknek, az nem jut el az ~ba (6,9; Gal 5,21; Ef 5,5). – Az eszkatológiai ~ egyszermind Krisztus országa is (5,5; vö. 2Pét 1,11), amely az Ő eljövetelkor fog megnyilvánulni (2Tim 4,1). Ettől némileg eltérően: a messiási királyság arra hivatott, hogy az ~t előkészítse, utána megszűnik (1Kor 15,24–28). Kol 4,11: Pál a maga és munkatársai működése céljául az ~t jelöli meg (a Vg tévesen: in regno dei). Az Egyh.-ban és az Egyh. által a hívő már itt a földön részese az ~nak (1,13). Ez az ~ban való részese csak Krisztus eljövetelkor válik nyilvánvalóvá (3,1–4), és nem az étkezéssel kapcsolatos különféle szabályok megtartásában áll (Róm 14,17; vö. Kol 2,16 kk.) v. az ékesszólásban (1Kor 4,20), hanem igazság, béke és öröm. – Jn-ban az ~ kifejezés csak 2-szer fordul elő, szigorúan eszkatológiai értelemben: az ember nem mehet be az ~ba, ha nem születik újjá vízből és Szentlélekből (Jn 3,3.5). A 18,33–37 Jézus királyságáról beszél, amely eredete szerint transzcendens és lényege szerint az örök igazság kinyilatkoztatása az igazság fiainak. Tehát az ~ szinoptikus fogalma itt intellektuális értelemben jelenik meg, mint az élet esetében is.

Isten szolgája (héb. ebed Jahve): Az ÓSz-ben maga a kifejezés valójában bármelyik igazhitű izr.-ra vonatkozhatott, mégis v. alázatból alkalmazták saját magukra, v. olyan megtisztelő elnevezésként éltek vele, amelyet Isten adott választottainak, pl. Ábrahámnak (Ter 26,24), Jákobnak (32,10), Mózesnek (Kiv 14,31; Szám 11,11), Józsuénak (Bír 2,8),

Dávidnak (29-szer, pl. 2Sám 7,5; 1Kir 11,32), Salamonnak (1,29; 3,6), Zerubbábelnek (Ag 2,23), sőt egy-egy esetben olyan nem Izr. fiai közül való személynek is mint Círusz (Iz 43,10), Nebukadnezár (Jer 25,9). Deutero-Izajás: az egész nép ~ (Iz 41,8–9; 42,19; 44,1; 45,4); ugyanígy Jer 30,10 is. Az igazi ~ mégis egy névtelen. – Deutero-Izajás: 4 ~ról szóló éneket lehet elkülöníteni (42,1–7; 49,1–9a; 50,4–9; 52,13–53,12). A mai exegéták ezek szerzőjének magát Deutero-Izajást v. valamelyik közeli tanítványát tartják. Deutero-Izajás különféle próf.-i jövendöléseket fűz össze meglehetősen lazán, s ezek közé a 4 ének jól beilleszkedik. Némely föltevés szerint az énekek drámai formája kultikus alkalmazásra utal. Ugyanakkor értelmezésük az ÓSz legvitatottabb kérdése, mert az ~nak alakja több kérdést is fölvet, és ezeket roppant nehéz összhangba hozni. – Először is kérdés, hogy az ~ alakját kollektív fogalomként kell-e értelmezni v. egyedileg. A kérdés azért vetődik fel, mert az ~ kifejezés a szövegben az ismeretlen személyen kívül Izr. népére is vonatkozik, amin ismét v. az egész népet lehet érteni, v. csak a szt. → maradékot, a próf.-k és papok nemzetségét. A kollektív értelmezésnek ellene szól, hogy az ~ Istentől kapott küldetést teljesít, és küldetése nemcsak Izr.-hez szól, hanem a pogányokhoz is: hozza a Törv.-t, amelyet Izr.-nek meg kell tartania és térít a pogányok között, aztán „sokak” helyett szenved, így részt vesz Isten üdvözítő művének megvalósításában, közösséget vállal és együtt érez a néppel, és magára vállalja azt a küldetést, amelyet Izr.-nek kellene a népek között betöltenie. – Az egy személyként való, „egyedi” értelmezés terén eltérések is, nehézségek is mutatkoznak, mindenekelőtt a próf.-király párhuzam vonatkozásában. Vajon az ~ban Deutero-Izajást, ill. egy vele kortárs ismeretlen próf.-t, egy új Mózes (Mózes redivivus) kell-e látni v. egy eljövendő próf.-ra kell-e inkább gondolni Jeremiás mintájára. Akár így, akár úgy, annyi bizonyos, hogy a próf.-i elemek az ~ alakjában úgy tevődnek össze, hogy eszményi próf.-vá avatják és a próf.-t a legtisztábban állítják elénk. – Korábban egy-egy tört.-i személyre is vonatkoztatták (pl. Jozija királyra, Cidkijára, sőt Círuszra is), mégpedig azért, mert a szókészletet szembeötlően „királyi”-nak találták. Újabban, kivált az ún. északi iskola a mitikus-kultikus magyarázat felé hajlik, ami szerint az ~ról szóló énekek valójában az új év ünnepének liturgikus szövegeit foglalják magukban, próf.-i átdolgozásban. Babilonban a király, aki a termékenység istenének (Tammuz) tiszteletére a kultikus cselekményeket végezte, vezeklőként végigjárta a haldokló és újra éledő istenségnek az útját, hogy így a következő esztendőre kiérdemelje a boldogulást és a jólétet. Hasonlóképpen jár közben Deutero-Izajás szerint az ~ is Izr. érdekében. Csakhogy ennek a fölfogásnak ellene mond, hogy a király mint Tammuz isten képviselője és az ~ közt áthidalhatatlan különbségek mutatkoznak. Először is: Babilonban nyoma sincs a mások helyett való vezeklés gondolatának; ott a király nem a nép bűnéért vezekel, s nem is közvetlenül a nép üdvéért jár közben, hanem csupán a nép jólétéért, amely nagymértékben függ magától a néptől. Hivatkoznak némelyek arra is, hogy az ~ alakjában a királyi vonások szembeötlőek (Iz 7; 9; 11: Emmánuel). Ám az ~ról szóló énekekben a királyeszmény éppúgy, mint a Zsolt 72: v. Zak 9: spiritualizált és próf.-i vonásokat is tartalmaz. További nehézséget a jelen és az eszkatologikus jövő jelent. Némelyek szerint az 1., 2. és 4. énekekben az ~nak alakja a múlthoz tartozik. De nincs egyetlen olyan tört.-i személyiség sem, aki mindazoknak a föltételeknek meg tudott volna felelni, amelyeket az ~ alakjával szemben az énekek támasztanak. Ezen túlmenően: az ~ sokkal inkább ígéretet testesít meg a jövőre nézve: ő köti meg újra Izr.-lél a szövetséget, elviszi a pogányoknak Isten világosságát és mert magára vállalja és vezeklésül „sokakért” elviseli a szenvedést, végül megdicsőíti a mindenség Ura. – Összefoglalóan tehát elmondható: a dávidi királyság vonásai és a próf.-i vonások összefonódnak egy eszményi alakban. Hogy a királyi v. a próf.-i vonásokat emeli-e ki valaki, az attól függ, hogy mit tart fontosnak. Mindenesetre az ~ arra hivatott, hogy próf.-i, hithirdetői küldetését teljesítve és szenvedésével másokért vezekelve megvalósítsa a dolgok jövőbeli új rendjét. Így nemigen lehet kitérni a messiási értelmezés elől: az ~ról szóló énekek a legérettebb és a legmélyebb

messiási szövegek az ÓSz-ben, amelyek a lényeges követelmények és vonások felől nézve Krisztusra vonatkoznak; Ő felelt meg nekik. – Az ÚSz-ben Jézuson kívül (Mt 12,18; ApCsel 3,13.26; 4,27.30) Izr.-re és Dávidra is vonatkozik az ~ elnevezés, de teljes bizonyossággal állítható, hogy Jézus is, az ap.-ok is úgy értelmezték a messiási küldetést, ahogy Deutero-Izajás az ~ alakjában előre megrajzolta. Ezen túlmenően: Jézus személy szerint megtestesítette az ~t, minden vonását megtalálni benne; a földön úgy járja végig az életet, mint a névtelen ~, messiási küldetése a nyilvánosság előtt sokáig rejtve marad. – Az a kettősség, amelyet egyfelől a szenvedés és a megaláztatás, másfelől pedig a megdicsőülés jelent, az Egyh. és egyenként az Egyh. tagjainak életében is végigvonul (vö. Fil 2,5–11; 1Pét 2,21–25).

istenszolgálat: → szolgálat.

Isten szolgálata: → istentisztelet.

istentagadás: Az ÓSz-ben az Isten létének tényleges tagadása (a pozitív ateizmus az → istentelenség) ismeretlen. Az ~ nem jelenti annak tagadását, hogy Isten létezik, hanem csak annak kétségbe vonását, hogy tevékenykedik. Olyan ember magatartása az ~, aki úgy viselkedik, mintha nem volna Isten, aki a bűnöst megbünteti (Zsolt 10,4; 14,1; 53,2). A magatartásnak ez a módja ellentéte a → bölcsességnek, az → istenismeretnek (Péld 1,7; 9,10; Iz 1,3; Oz 4,6), és → esztelenségnek számít (pl. Zsolt 14,1). – Az ÚSz-ben Tit 1,16 az ósz-i fölfogást tükrözi: Istent tettekkel tagadni, azt mutatni, hogy nem ismerik, ill. nem ismerik el. Jézust megtagadni a. m. a magatartással nem mellé és törv.-ei mellé állni az emberek előtt (Mt 10,33) v. nem tekinteni Megváltónak (ApCsel 3,13; vö. 1Jn 2,22). Júd 4 szerint vannak, akik „Istenünk kegyelmét kicsapongásra fordítják, az egyetlen Urat, Urunkat, Jézus Krisztust pedig megtagadják”, vagyis a megdicsőült Krisztust nem ismerik el föltétlen Úrnak, az Istentől kapott keresztény szabadsággal (vö. Róm 3,8; 6,1; Gal 5,13) visszaélve, kicsapongásaik védelmében arra hivatkozva (vö. Hénoch 67,8.10: az erkölcstelenség egyértelmű az istentelenséggel). Végül: 1Jn 2,22 kk. hazugnak és Antikrisztusnak mondja azt, aki tagadja, hogy Jézus a Krisztus, azaz a Fölkent, az Isten küldötte (vö. Jn 16,30; 17,7.21.26). Ez egyszersmind az Atya tagadását is jelenti, mert aki a Fiút tagadja, az az Atyát sem ismeri el; aki megvallja a Fiút, az az Atyát is elismeri (vö. 5,23; 8,19; 14,7.9; 15,23; 1Jn 4,15), mert az Atya és a Fiú egy (Jn 10,30), az Atya a Fiúban és a Fiú az Atyában van (10,38; 14,10 kk. 20). Így nem lehetséges a Fiút elismerni és ugyanakkor az Atyát tagadni.

istentelenség: Az ÓSz-ben az → istenismerettel (Jób 8,13; Péld 11,9–11), az → istenfélelemmel (Zsolt 36,2–5) v. a → bölcsességgel áll szemben. A bölcsességi kv.-ekben az erőszakos, a rossz úton járó, a gonosz, a gúnyolódó, a balga (Péld 3,31–35) ugyanazt az emberfajtát jellemzi más-más szempontból; azt, aki nincs tekintettel Istenre, semmibe veszi az erkölcsi értékeket (B. Gemser). Az istentelen megfélelkezik Istenről (Jób 8,13), semmibe veszi (Zsolt 10,3) és ingerli Istent (Iz 5,19); úgy viselkedik, mintha nem volna Isten (Zsolt 10,4; 14,1; 53,2), mintha Isten nem tenne semmit (Szof 1,12; vö. Jób 22,17) és nem is látna (Zsolt 94,7; vö. Jób 22,13 kk.); értelmetlennek tartja Istent szolgálni (Mal 3,13 kk.). Bűnt bűnre halmoz: igazságtalan, csal, hazudik, elnyomja a gyengét, gőgös, iszákos és kicsapongó; ezeket a bűnöket főleg a bölcsességi irodalom rója föl neki (pl. Jób 24,2–4; Zsolt 10,2–11; 36,2–5; 73,6–9; 94,3–7; Bölcs 2,1–21; Sir 41,5–10). A próf.-k kiegészítik a képet: még a Jahvéhoz való hűtlenséget, a bálványozást is szemükre vetik (pl. Iz 2,8.20 kk.; Jer 2,21 kk.; 7,17 kk.; Oz 4,13 kk.; 11,2), valamint Jahve félreismerését. Az istentelenek ui. természeti erőként tisztelik (2,8; 8,6; 13,2) anélkül, hogy erkölcsi követelményeit szem előtt tartanák (Iz 1,11–17; Oz 6,6; Ám 4,4 kk.; 5,4 kk.; Mik 6,6–8 stb.). – Az ~ nem marad büntetlen; magában hordozza büntetését: „De jaj a gonosznak! Rosszul fog járni, mert tettei szerint fizetnek meg neki” (Iz 3,11); „csak egyék tetteik gyümölcsét, lakjanak jól azzal, amit kiterveltek” (Péld

1,31; vö. 1,32; 5,22 kk.; 11,27; 14,32; Zsolt 7,16 kk.; 37,12 kk.); „Szelet vetnek és vihart aratnak” (Oz 8,7). Az istentelenségnek számolnia kell Isten büntetésével; a próf.-k folytonosan figyelmeztetik az istentelen népet (pl. Iz 1,21–28; 3,1–9; Jer 4,11–31; Oz 2,2–13; 4,1 kk.; Ám 2,4–16; 5,1–3; Mik 3,9–12) és az istentelen embereket (Jer 31,29 kk.; Ez 18,1–13), hogy utoléri őket Isten büntetése. Ugyanígy tesznek a bölcsek is (Jób 8,3 kk.; 22,12–20; Zsolt 1,4–6; Péld 3,33 kk.; vö. 11,20; 15,3.9; 22,12; Sir 1,30; 5,3–8; Bölcs 14,9 stb.). Szembeötlő, hogy ezt a büntetést az ÓSz-nek csaknem minden kv.-e ezen a világon várja; csak néhány későbbi keletű hely utal a túlvilági büntetésre (2Mak 6,26; 7,36; Zsolt 49,15; Bölcs 3,1–9; 5,15 kk.; 6,18 kk.; Dán 12,2 kk.). – Az ÚSz-ben visszacseng az ósz-i fölfogás (Júd 4. Júd 15 kk.; vö. Hénoch 1,9; Róm 11,26; vö. Iz 59,20; 2Tim 2,16 kk.; Tit 2,12; Róm 4,5; 5,6; 2Pét 2,5), úgyannyira, hogy minden bűnös „istentelen”-nek számít (Júd 15). Az istentelenség nem kerül el Isten büntetését (Róm 1,18; 1Pét 4,18; Júd 13). Róm 1,18 kk.: az ~ azoknak a vaksága, akik semmibe veszik az egy Istent, jóllehet a tettei révén egyértelműen kinyilatkoztatta magát (vö. Bölcs 13,5; 14,9). → istentagadás.

Isten terve, Isten végzése: I. Az ÓSz-ben. Isten örök elgondolása, mellyel a világot kormányozza (Iz 14,26; 25,1; Jer 49,20). Az ember nem érti (Jób 38,2; 42,3; Mik 4,12), csak Istentől kapott bölcsességgel fogható föl (Bölcs 9,17). Az emberi tervekkel szemben ~ örökkévaló (Zsolt 33,11; Péld 19,21; Iz 46,10). Ennek megfelelően vezeti Isten az embert (Zsolt 73,24); a hitetlenek megvetik (Iz 5,19). – II. Az ÚSz-ben főként Lukács kv.-eiben fordul elő. Dávid ~ szerint szolgálta nemzetségét (ApCsel 13,36); János keresztségének elutasításával a farizeusok és írástudók elvetették ~t (Lk 7,30). Jézust ~ szerint szolgáltatták ki (ApCsel 2,23), ellenségei ezt az isteni tervet hajtották végre (4,28). Pál ajkán az ~ egész igehirdetésének foglalatja (20,27). ~ Krisztusban valósítja meg az üdvösséget (Ef 1,11). A Zsid 6,17 szerint ~ megváltoztathatatlan.

istentisztelet: A megfelelő 2 héb. tő (bd és srt) Istenre utal tárgyként és célként. Először is a. m. 'Istennek szolgálni' a szó legtágabb értelmében. Az ÓSz-ben nagyon gyakran találkozunk vele: „a nép az Úrnak szolgált” (Bír 2,7); „ne szolgáljatok másnak, csak neki” (= az Úrnak; 1Sám 7,3); „Szolgáljatok az Úrnak félelemmel” (Zsolt 2,11); „örömmel szolgáljatok neki” (= az Úrnak; 100,2); az igaz Istent szolgálja, az ő szolgálja, a gonosz nem szolgál neki (Mal 3,18; vö. Jób 21,15; 1Krón 28,9 stb.); „Meg van írva: Uradat, Istenedet imádd és csak neki szolgálj” (Mt 4,10; Lk 4,8; vö. MTörv 6,13). Innen érthető, hogy a próf.-k már a fogság előtt is küzdöttek a külsőségessé vált, pusztán rituális, de → istenfélelemmel nem párosult ~ ellen. Így minden igazán vallásos embert megillette az → Isten szolgálja elnevezés (Lev 25,55; Iz 54,17; 65,9; Zsolt 31,17; 69,18.37 stb.), de leginkább mégis Isten választottaira vonatkozott, elsősorban Mózesre (Józs 1,2.7.13 stb.), Dávidra (Zsolt 89,4.21 stb.), a próf.-kra (2Kir 9,7; Jer 7,25 stb.), főképpen pedig Deutero-Izajásra. Az ÚSz-ben a gör. latreuein egyszerűen a. m. 'Istent) szolgálni' (Lk 1,74; 2,37; ApCsel 24,14; 26,7; 27,23; Fil 3,3). „Nem szolgálhattok az Istennek is, a Mammonnak is” (Mt 6,24; Lk 16,13: itt a profán duleuein ige áll). A kultikus terminusok szellemi tartalommal telítődhetnek: Pál ap. szt. szolgálatnak (leiturgia) tekinti a hívők hitének szolgálatát, az igehirdetést (Fil 2,17; vö. Róm 1,9; 15,16), és a 12,1 figyelmezteti a hívőket: „Adjátok testeteket élő, szent, Istennek tetsző áldozatul, ez legyen szellemeitek hódolata.” 1Pét 2,5 szerint is: a hívőknek „szent papsággá” kell lenniük, hogy lelki áldozatokat mutassanak be. Ugyanígy gyakorlati istenszolgálatot kíván Jak 1,26 kk. is. Az ~ ellentéte a → bálványimádás (1Kor 5,10 kk.; 6,9; Jel 22,15). – Szorosabb értelemben véve az Isten szolgálata a nép nevében és rendszerint a nép jelenlétében erre hivatalból hivatott személyek közreműködésével végbemenő ~et jelent. Az ÓSz-ben rendszerint az → áldozat a középpont, s ekkor az Isten szolgálata, ill. az ~ azonos a → kultusszal, az ~ (későbbi) áldozat nélküli formáitól eltérően. A papok hivatásuk szerint Jahve (az Úr) szolgálói (Jo 1,13; 2,17; Zsolt 134,1; 135,1). Az ~i cselekmények központjául és Isten

jelenlétének jelképül a → láda szolgált, amely Kánaán elfoglalása után hosszú ideig Silóban volt. A törzsi szövetség teokratikus berendezkedésének megfelelően a népi összejövetelek is egyfajta ~nek (= Isten színe előtti szövetségi ünnepnek) számítottak, akár Szichemben tartották (Józs 24), akár Gilgalban (1Sám 11,14). Azután, hogy Dávid Jeruzsálemet fővárossá tette és előkészítette a templomépítést, Sion lett az ~ek szent helye, amelyekre főleg az ünnepek alkalmával nagy tömegek gyűltek egybe. Mindamellet a kései krónikás leírást nem szabad a korai királyság idejében szokásban volt ~ek hiteles bemutatásának tekinteni. Az azonban nagyon vsz., hogy kezdettől fogva hozzátartozott az áldozattal egybekötött ~hez a kérő- és a hálaadó ima, valamint a dicsőítés. Ehhez járult föltehetően nagyon hamar az üdvösségtört. nagy eseményeinek, Jahve tetteinek elbeszélése és megjelenítése; ez tudatos és éles szembefordulást jelentett a kánaániak természeti ünnepeivel, és határozottan kerügmatikus és hitvalló jelleget adott az ~nek. Gyakorlati szempontból fontos föladata volt még az ~nek a szövetségi kötelezettségek számontartása, ill. emlékezetbe idézése áldás és átok kilátásba helyezésével. A rituális tisztátalanságon kívül különféle erkölcsi-társadalmi vétségek is kizártak az ~ből („bevonulási szertartás”: Zsolt 15 és 24). Ha az ~ külső cselekményeit és formáit szorosabb értelemben véve liturgiának nevezzük, akkor bizonyos ünnepek alkalmával, amelyek mindig az öröm napjai voltak, a kultikus körtáncok is hozzátartoztak a liturgiához (Bír 21,21; 2Sám 6,14; Zsolt 150,4). A nép nagyobb tömegeinek részvétele nélkül lezajló, áldozattal egybekötött, mindennapi ~re a 2Kir 3,20 és 16,15 alapján következtethetünk. – Föltehető, hogy a Templomnál tartott hivatalos ~en kívül a népnek vidéken is voltak különféle magánjellegű ~ei. A Kir és a próf.-k kv.-ei az ilyen → magaslati kultuszt eltévelyedésnek és bálványimádásnak bélyegezték. De mivel eleinte a nemzeti Istennek, Jahvénak tiszteletére szolgált, ezért papok és leviták is közreműködtek benne (2Kir 23,8 kk.). Mivel a szinkretista rítusnak és a kisiklásnak a veszélye igen nagy volt, Hiszkija és Jozija királyok mindent megtettek azért, hogy a kultuszt Jeruzsálemben központosítsák. – A babilóniai fogság teljesen új helyzetet teremtett. Idegen földön áldozatot nem lehetett bemutatni, és a Sionról szóló örömeinek is elnémultak (Zsolt 137), ugyanakkor a nép sokkal inkább rászorult az összetartásra, a tanításra és a vigaszra, mint valaha. Ezért a fogság idején a próf.-k és papok rendszeres összejöveteleket szerveztek, kérő és bűnbánati ~ekkel egybekötve (Ezd 8,21.23), mégpedig szombatoként és nemzeti emléknapokon. Így kialakultak az áldozat nélküli ~ek. Az áldozatok a 2. Templom fölépülése után újra szokásba jöttek hagyományos formájukban (vö. Ezd 20,40 kk.; Ezd 3,3; 7,17–8,35; 9,5 stb.); ugyanakkor a Törv. fölolvastása és magyarázata is egyre nagyobb jelentőségűvé vált (Neh 8,3 kk.; 9,3), és a próf.-k kv.-eit is fölolvasták. A nép hivatalos részvétele is egyre fokozódott. A Krón részletesen leírja a zsolttározásokat és a hangszeres kíséretet. A közösség amennel, allelujával v. rövid responsoriumokkal válaszolt, pl. „Szeretete örökké megmarad” v. „irgalma örökké tart” (1Krón 16,34.41; Zsolt 118; 136). Az ima~ dicsőítést v. áldást és bűnvallomást foglalt magában (vö. Ezd 9,6–15; Neh 1,4–11; 9,5–37; Dán 9,4–19; Bár 1,15–3,8), és az áldozat mellett egyre népszerűbbé vált. Naponta 3-szor fordultak Istenhez (Zsolt 55,18; Dán 6,11). Mint Dán 6,11 mutatja, a vallásos zsidók otthon is ragaszkodtak az → ima időpontjaihoz (reggel, délben, este). Végül közösen is tartottak a zsinagógákban ~et Törv.-magyarázattal egybekötve. Hogy a → zsinagóga intézménye mikor alakult ki, azt pontosan nem tudjuk, de föltehetően a fogság után. A fejlődés folyamán az áldozat fogalma egyre inkább spiritualizálódott; az előírások mindaddig szokásban maradtak ugyan (Sir 35,7), míg a Templom fennállt, de a bölcsességi irodalom és a törv.-tudók működésének virágkorában a jó tettek, a Törv.-hez való hűség és a felebarát szeretete fontosabb lett az áldozatbemutatásnál (Zsolt 51,18 kk.; Péld 21,3; Tób 4,11; Sir 3,3.14.30; 35,1–4). – A próf.-k tanítása még sokáig hatott, így érthető, hogy Jézus korában a Templomot is elsősorban az imádság házának tekintették (Mk 11,17; Iz 56,7 nyomán; Lk 2,37; 18,10). A zsinagógai ~, amely a kereszténység utáni zsidóság körében tovább fejlődött, a régi szokásnak megfelelően főleg

imádságból, zsoltározásból, az Írás fölolvadásából és magyarázatából, valamint prédikációból állott (vö. Lk 4,15–31.44; ApCsel 13,5.14 kk.; 17,1 kk. 10.17; 18,4.19). Az első zsidókeresztények Jézus és az ap.-ok példája (2,46; 3,1; 5,20 kk. 25.42) szerint még részt vettek a zsinagógai ~eken, de az üldöztetés és a hitből fakadó új kultusz saját ~i formát kívánt (2,42; 13,2), amelynek középpontjában a → kenyértörés megünneplése állt (1Kor 10,16; 11,20–26). A kenyértörést eleinte magánházaknál tartották, és a zsidó hagyomány szerint himnuszok éneklése, imádság, tanítás és szentírás-magyarázat tartozott hozzá. Ugyanakkor szakítottak a szombat megtartásával és az → Úr napjára tették át az ünnepet, az ~et, a kenyértörést (ApCsel 20,7; 1Kor 16,2).

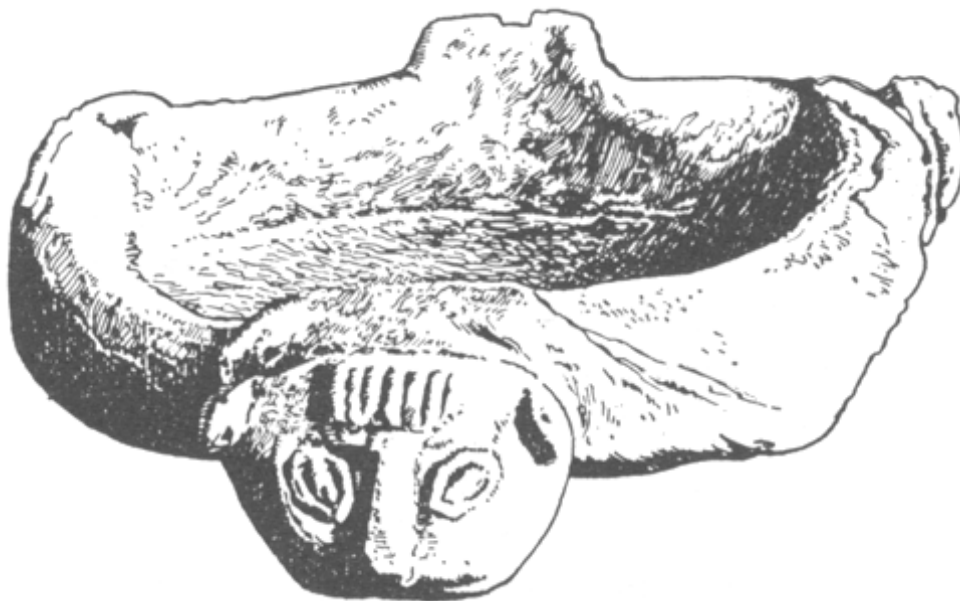
Isten végtelensége: → Isten jelenléte.

Isten végzése: → Isten terve.

István (gör. a Filoztephanosz 'koszorút kedvelő' név rövidítése): diákonus, az első vértanú. A 7 diákonus egyike, akiket Jeruzsálemben az ap.-ok választottak ki a szegények gondozására (ApCsel 6,5); vsz. hellén származású volt. Míg azonban a többieknek csak a neve maradt fenn, ~ről azt is megőrizte a hagyomány, hogy „hittel és Szentlélekkel eltelt férfi” volt (6,5). A keresztény közösségben fontos szerepet töltött be, ezzel magára vonta a zsidók gyűlöletét (6,8–12); a → főtanács elé hurcolták és Jézushoz hasonlóan, hamis tanúk vallomása alapján halálra ítélték (7). Megkövezésekor Saul lábához rakták le a tanúk ruháikat, és „azon a napon nagy üldözés tört ki a jeruzsálemi egyház ellen” (7,58; 8,1). A megkövezés helye az 5. sz.-ig nyomon követhető hagyomány szerint a mai Damaszkuszi kaputól É-ra eshetett; itt Eudoxia császárnő bazilikát épített (430–440 k.); ma az → École Biblique áll a helyén.

Itala: → Vetus Latina.

italáldozat, libatio: olaj (Ter 28,18; 35,14; Mik 6,7) vagy bor (Kiv 29,28–42; Szám 15,5; 28,7 kk.; MTörv 32,38; Oz 9,4) felajánlása, amelyet a mózesi kultuszban csak az → ételáldozat bemutatásával együtt lehetett végezni. A szt. → sátor időszakában az ~ egy részét tűzbe öntötték, maradékával pedig körülhintették az oltárt; később az egészet az oltár lábához öntötték (Sir 50,15). Tell-Bét-Mirsimben felszínre került egy ~nál használt mésző tálka a késő bronzkorból. A heródesi templomban az oltárra öntötték a bort, s onnan az áldozati állat vérével együtt csatornán folyt le a Kidron-völgybe.

88. Oroszlánfejjel díszített italáldozati edény Tell-Bét-Mirsimből. Kr. e. 13. sz.

Itália: az ÚSz-ben a mai ~i-félsziget (ApCsel 18,2; 27,1.6; Zsid 13,24). A Cezáreában állomásozó ~i zászlóalj (→ kohorsz), a Cohors Italica vsz. ~i származásáról kapta nevét (ApCsel 10,1).

Itamár: annak a papi nemzetségnek ősatya, amelyhez → Achimelek és → Ebjatar is tartozott Nobban (1Kir 2,27–35). A papi genealógiában Áron 4. fia (Kiv 6,23), pap (28,1), Gerson és Merári levita nemzetségének az ő felügyelete alatt kellett szolgálatukat ellátniuk (Szám 4,28.33). 1Krón 24,4–18: Dávid idejében ~ nemzetségét 8 papi osztályra osztották.

ítélet: A Biblia abban, hogy Istent bíróként állítja elénk, aki tettei alapján ítélkezik az emberek fölött, megegyezik a régi K vallásaival. Mezopotámiában → Samas volt az ég és a föld bírója, aki törv.-eket szabott a királyoknak és ügyelt betartásukra. Az egyiptomiak is meg voltak róla győződve, hogy az istenek védik a rendet és a jogot. Jellemző, hogy hittek a személyes v. a halál utáni ~ben. A régi birodalomban a napisten, Ré tartotta ezt az ~et, de csak a fáraó fölött ítélkezett; azt vizsgálta, hogy miként kormányozta a birodalmat, s hogy igazságos volt-e. A középső birodalom idejétől a halál utáni boldog élet nem csak a fáraó kiváltsága; a birodalom nagyjai, sőt az egyszerű nép is elérhette, ha a személyes ~kor méltónak bizonyult rá. Ez az egyetemesség azonban módosította az ~ menetét már nem Ré, hanem a halottak istene, Ozirisz előtt folyt le az ~, és az általános emberi igazságosságból adódó kötelességek teljesítése szolgált alapjául. A gör. gondolkodók azt tanították, hogy Zeusz mindig győzelemre segíti az igazságot, de az ő ~e nem terjed túl a földi lét határain. A halottak lelke fölötti személyes ~et csak Pindaros, Aiszkülosz és Platón tanította és védelte. – I. Személyes v. külön ~. Az ÓSz-nek egyik alapgondolata az, hogy Jahve szemmel tartja az embereket és ítélkezik erkölcsi magatartásuk fölött. Jer 31,29; 32,19; Ez 18 hangsúlyozza az Isten előtti személyes felelősséget. Péld 5,21; 15,3; Jób 11,11; 34,21; Zsolt 11,4; 33,13 kk.; 94,7–11 stb.: Jahve nevelő, aki szemmel tartja az ember útjait, mérlegre teszi, megvizsgálja az ember szívét és lelkét (Péld 16,2; 21,2; 24,12; vö. 1Sám 2,3; Jób 31,6), és megfizet kinek-kinek a tettei szerint (Péld 12,14; 24,12; Sir 16,12 kk.; Zsolt 62,12). Abban a meggyőződésben, hogy öröklik a jog, az igazság fölött, az elnyomottak és az igazságtalanul üldözöttek imádkoznak Istenhez és kérik: ítélkezzen és büntesse meg üldözőiket (7,9; 26,1; 35,24; 43,1). Isten ~e, amely egyértelmű a bűnösök elítélésével, megbüntetésével (vö. 1Sám 3,13; Ez 7,3; 8,18 stb.; Dán 9,12; Jób 21,22) és a jámborok igazolásával (vö. Bír 11,27; 1Sám 24,13.16; 2Sám 18,19; Iz 1,17 kk.; 33,22; Zsolt 7,12 kk. stb.) helyesbíti az emberi igazságszolgáltatást, és mindkét félnek megadja, amit érdemel (Préd 3,16 kk.; Zsolt 75), mert részrehajlás nélkül (MTörv 10,17 kk.; vö. Iz 11,3) és igazságosan ítél (Zsolt 9,9; 67,5; 96,13; 98,9); Jahvét nem lehet megkerülni, Ő a szívek és vesék vizsgálója (Jer 11,20). – A → büntetésre és a halál utáni → életre vonatkozó régi fölfogás szerint az ~nek még itt a földön utol kell érnie az embert. Sehol nincs egyértelműen szó az embernek halála után bekövetkező személyes megítéléséről, a külön ~ről. A Sir 7,17 gör. szövege említi ugyan a bűnöst utolérő büntetést (vö. Iz 66,24; Mk 9,48; → Gehenna), a héb. eredeti azonban inkább a teljes megsemmisülésre céloz, amelynek minden ember áldozatául esik. Sir 11,26 és 18,24 ebben az összefüggésben ezen a világon bekövetkező büntetésre utal, ha ez a halál napja is, amelyen a korábbi boldogságnak v. boldogtalanságnak vége szakad. 2Mak 12,32–45 semmit nem tartalmaz arról, hogy milyen állapotba kerülnek a túlvilágon az elesettek, s arról sem, hogy túlvilági sorsuk halál utáni külön ~nek a következménye-e (→ tisztítóüz); az isteni ~ még életükben érte őket utol, ezért estek el (vö. 12,41). Makkabeus Júdás az áldozatot engesztelésül mutatta be a bűneikért, hogy így eljussanak a feltámadás dicsőségére, amelyet a jó ügy szolgálatába állított buzgóságukkal érdemelték ki. A föld nagyjaira váró ~, amelyre a Bölcs 6,5 kk. utal, szintén a földön következik be (vö. Iz 14,3–21; Ez 31,1–18; Dán 4): Isten megbünteti a gögös uralkodókat. Először a rabbinista irodalom említi (Kr. u. 2. sz.) a személyes v. külön ~et, de még a testre és lélekre vonatkozóan. – Az ÚSz-ben Mt 16,27 és

Róm 2,6 az ósz-i fölfogást tükrözi, ti. hogy Isten mindenkinek megfizet a tettei szerint. Kifejezetten arról, hogy közvetlenül a halál után az ember ~ alá esik, sehol nincs szó. Az éberségre való figyelmeztetés (Mk 13,37), az éjszaka érkező tolvajról (Mt 24,43 kk.), az okos és balga hajadonokról (25,1 kk.) és a talentumokról v. minákról (25,14 kk.; Lk 19,12 kk.) szóló példabeszéd egyedi jellege folytán értelmezhető ugyan halál utáni külön ~re való utalásként, de a szövegkörnyezet inkább általános ~ként való értelmezést sugall Krisztus újraeljövetelkor (→ parúzia). – A Zsid 9,27 (halál és ~) a következő verssel való párhuzama (halál és Krisztus újraeljövetele) folytán fölfogható utolsó ~re való utalásként is, de mégis inkább a külön ~et kell belőle kiolvasnunk, mégpedig abban az értelemben, ahogy az ~et legkésőbbi formájában a Bibliának a jutalmazásra és büntetésre vonatkozó tanítása a → halálhoz kapcsolta. De míg eredetileg úgy gondolták, hogy a halál után ugyanaz a sors vár a jókra is, a rosszakra is, az ÚSz idején a testi halálban már nem a véget látták, hanem átmenetnek tekintették egy más, jóllehet csak ideiglenes állapotba, ahol szigorúan elkülönülnek az igazak és a bűnösök (vö. Lk 16,19–31; 23,41 stb.). – II. Egyetemes v. utolsó ~. Az ÓSz szerint nemcsak az egyes embernek, hanem az egész emberiségnek is Isten ~étől függ a sorsa. A bűnös ősebert Isten a vízözönnel pusztította el (Ter 6,5 kk.); a bábeli torony építőinek gögjét azzal törte meg, hogy összezavarta nyelvüket és szétszórta őket (11); Szodomát és Gomorrát erkölcstelensége büntetéséül tűznek adta martalékul (18,16–19,28). Ám 1,3–2,3 pusztulással fenyegeti az Izr.-lel szomszédos országokat, mert az igazságosság és az emberszeretet törv.-eit semmibe vették. Iz 10,5–19: Jahve már fölemelte kezét, hogy az asszírok gögjét megtörje (vö. 14,24–27; 30,27–33). 23,1–18: Isten véget vet Tírusz és Szidon szembeszegülésének (vö. Ez 28,1–10). 29,1–16: Jahve Egyiptom elbizakodottsága ellen fordul. Ebben a népek elleni küzdelemben (vaticinia contra gentes; Iz 13–27; Jer 46–51; Ez 25–32) azért sújt le Isten újra meg újra ezekre a népekre, mert gyűlölik választott népét (vö. pl. 25; Jer 46,28; 49,2; 50,33 kk.; 51; Hab 3,12). Ugyanakkor a népek Izr. ellen fordulása is Isten büntetése választott népe hűtlenségéért (vö. Iz 10,5 kk.; MTörv 32,21 stb.), mert a → kiválasztással Izr. nem lett megtámadhatatlan. A választott nép kötelességeit összefoglaló mózesi törv. szükségszerűen büntetést is kilátásba helyezett, s ez egyszersmind az ~et is magában foglalja (27–30). Így Jahve ismételten ítélőszéke elé idézi népét (Oz 2,4; 12,3 kk.; Jer 2,9.35; Ez 20,36; Mal 3,5), és elítéli (Ez 5,10.15; 11,9; 16,41; 25,11 stb.). A próf.-k újra meg újra pusztulással, elhurcolással fenyegetik a hűtlen népet; ebben ölt az Isten ~e konkrét formát a tört.-ben (→ maradék). – Izr. nagyon korán fölfigyelt arra, hogy Isten beleavatkozik a tört.-be; ezt nevezték az → Úr napjának. Kezdetben abban a meggyőződésben éltek, hogy ez a nap Izr. számára a győzelem napja lesz, de a próf.-k Ámosz óta (kk.) elsősorban az ~ napját látták benne, az emberi gög és szembeszegülés megtörésével, Isten dicsőségének helyreállítására (Iz 2,10–17). Az Isten ~e kozmikus félelemmel kapcsolódik össze (13,9 kk.; Szof 1,15; Jo 4,15 kk.). Minden nép ~ alá esik (Iz 13,5.11; 24,1–6.18–23; 34,1–4; Jer 25,30–33; Szof 1,17; Jo 4,1–16; Abd 15; Zak 14,12–21), mert Jahve az egész föld bírója (Ter 18,25; Zsolt 94,2; vö. 67,5; 96,13; 98,9). Ha a régebbi próf.-i irodalomban olykor még kétségbe vonják is a meghirdetett ~ általános (universalizmus!) és végérvényes voltát, az apokaliptikus irodalomban egyértelműen megfogalmazódik, hogy a jelenlegi világ az egész mindenségre kiterjedő ~tel véget ér, és kezdetét veszi az új → eón, a szentségnek és az igazságosságnak az ideje. A végső idők titkait kutató Dán (8,17; 9,26; 11,27.35.40; 12,4.9.13) leírja a törv.-széket (7,13 kk. 26 kk.; vö. 2,34.44), amely az Isten-ellenes hatalmakra kimondja az ~et (vö. 7,11); ezzel a Fölséges Isten uralma végérvényessé válik. Ebbe az összefüggésbe illeszkedik bele a feltámadás is (12,1 kk.). Az eljövendő utolsó és általános ~ben való hit az apokrif iratokban is megtalálható (Hénoch [etióp] 10,6; 16,1; 19,1; 90,20 kk.; 91,15; 4Ezd 6,18 kk.; 7,31 kk.; 12,3 kk. stb.). Mivel az ~ következményeként felfogott üdvösséget és kárhozatot megfelelő és végérvényesen „megfizetés”-nek tekintették, érthető, hogy az ~et nem korlátozták az adott időben élő emberekre, hanem a halottakra is kiterjesztették, legalábbis akkor, ha életükben

nem kapták meg tetteik jutalmát. Így némely kv.-ben az ~et, amelyen végérvényesen eldőlt az igazak és a bűnösök sorsa, megelőzi a feltámadás (7,31 kk.; Bár [szír] 50 és vsz. Dán 12,2 is). Azt, hogy Isten a halottak fölött is ítélkezik az utolsó ~kor, már a Bölcs 3,7.13; 4,20–5,23 is megfogalmazza, bár a feltámadást kifejezetten nem érinti (→ halhatatlanság). – Az ÚSz-ben szilárd a meggyőződés, hogy Isten ítélkezni fog az emberiség fölött. A szinoptikusoknál Keresztelő János a közelgő ~re való tekintettel hirdeti a bűnbánatot (Mt 3,7 kk.; Lk 3,7 kk.). Ez az ~ Isten → haragjának lesz a megnyilvánulása. Az ~et csak bűnbánattal lehet elkerülni: a bűnbánatra kész ember számára örök üdvösség forrása lesz az ~. 3,10 kk. azok mellett, akik bűnbánatot tartanak, azokat is említi, akik jót tesznek; ez a bűnbánat őszintesége jelének tekinthető és a megtérés konkrét formájaként értelmezhető. Ugyanakkor a Mt 3,2 és 3,7 párhuzamából arra lehet következtetni, hogy az → Isten országának kezdete az ~tel függ össze (vö. 25,34). Jézus átvette Keresztelő János szavait (4,17; Mk 1,15), de jobban kiemelte a megtérés erkölcsi következményeit és a velük kapcsolatos áldozatot: az életre vezető út keskeny (Mt 7,14), harcot és önmegtagadást kíván (5,29 kk.; Lk 13,24), továbbá megbocsátani tudást, felebaráti szeretetet (Mt 5,22; 18,34; Lk 16,19–31 stb.) és igazságot (Mt 5,20). Csak így kerülheti el az ember a megsemmisülést (11,20 kk.; 12,41; 21,31 kk.; Lk 19,13 kk.; 11,32; 13,3.5 stb.), és így lehet már most részese Isten országának (vö. Mt 13,38). Dicsőségesen csak az idők végén, az ~kor érkezik el Isten országa, amikor is elkülönülnek az igazak a bűnösöktől (13,30; 25,31–46), és mindenki megkapja tettei jutalmát (16,27); ezeken a helyeken Jézus Krisztus a bíró; más helyeken az Atya, aki a rejtekben is lát, s a jókat megjutalmazza, a bűnösöket pedig megbünteti (6,4.6.18; 10,28; 18,35; Lk 12,5; 18,7 kk.), Krisztus viszont tanúságot tesz övéi mellett (Mt 10,32 kk.). Az ~ nemcsak azokat éri utol, akik a földön élnek (24,30; 25,31; Mk 3,28; 16,15 kk.; Lk 21,35), hanem a korábban élőket, az előző nemzedékeket is (Mt 10,15; 11,24; 12,41 kk.), így – mint az apokaliptikus hagyományban – a feltámadás megelőzi az utolsó ~et. – Az ApCsel-ben és Pál ap. korai leveleiben hasonló fölfogással találkozunk. Péter ap. Jo 3,1 kk. alapján a pünkösdi csodát az ~ nagy napja előzményének tekinti (ApCsel 2,16–21; vö. 17,30; 24,25); a Róm 1,18; 2,1–11 (vö. 1Tesz 1,10; 5,2 kk. 9) viszont a harag napjának mondja az ~ napját. A bűnbánat és a Jézus nevébe vetett remény megmenthet az elveszéstől (ApCsel 2,38–41; 3,19–21); Jézus megmenti övéit Isten haragjától (1Tesz 1,10; vö. 4,16 kk.). Az utolsó ~kor Jézus lesz az Istentől kijelölt bíró (ApCsel 10,42 kk.; Róm 2,16), akinek ítélőszéke előtt mindenkinek meg kell jelenni (2Kor 5,10). Ezért az ~ napja az Úr napja (1Kor 1,8; 5,5; 2Kor 1,14; 1Tesz 5,2; 2Tesz 2,2). Jézus lobogó tűzzel és szája leheletével megsemmisíti a bűnösöket (1,7 kk.; 2,8; vö. 1Kor 15,24 kk.). Az utolsó ~ tehát Isten végleges győzelme lesz a rossz fölött. A fogságban írt levelekben ez a végső győzelem már mint jelenvaló esemény szerepel Krisztus halála és feltámadása révén (Kol 2,14 kk.; Ef 1,20 kk.; 4,8). – Jn-nak egyik jellegzetessége az eszkatológia elővételezése. A hagyományos fölfogás mellett, hogy ti. az Emberfia az utolsó napon, a feltámadás után ~et tart az emberek fölött (5,22.27 kk.; 12,48; vö. 6,39 kk. 44.54; 11,24), több helyen szerepel az is, hogy az ~ már most végbemegy (5,25; 12,31). Aki nem hisz, az már magára vonta az ~et (3,18.36), aki azonban hisz, az nem esik ~ alá, hanem már átment a halálból az életbe (5,24). Ez összefügg a megtestesüléssel: Jézus nem azért jött a világba, hogy elítélje (3,17; 12,47; vö. 8,15), hanem hogy megváltsa, hogy életet adjon a halottaknak (3,17; 10,10), azoknak pedig, akik sötétségben élnek, világosságot hoz (12,46). Aki tehát habozik hinni benne, maga ítéli el magát, mert elzárja maga előtt a világosságra és az életre vezető utat. – Az emberi ítélkezést illetően: → jog, → igazságszolgáltatás.

Ittai: 1. Gátból való filiszteus, Dávid idegen zsoldosokból álló csapatának vezére. Hűséges volt fia elől menekülő urához (2Sám 15,19–22), és harcolt Absalom ellen (18.2.5.12). – 2. 23,29. Dávid egyik bajnoka, aki Benjamin földjéről, Gibeából való volt (→ harminc bajnok).

Iturea: vidék és ország (Lk 3,1) a Jordán forrásaitól É-ra, Szíria-Fönícia és Szíria között,

fővárosa Khalkisz. Az itureaiak (az ÓSz-ben Jetur) lakták, akik eredetileg az arabok egyik törzséhez tartoztak, de amikor É felé előnyomultak, erős arám hatás alá kerültek. ~ tört.-e a távoli múltban csaknem teljesen ismeretlen. Kr. e. 105: egy részét elfoglalta Júdea királya, I. Arisztobulosz. Kr. e. 85–40: Ptolemaiosznak, Mennaiosz fiának uralma alá tartozott, és részben róm. felügyelet alatt állott. Ptolemaioszt Lizániás követte, de Antonius kivégeztette (Kr. e. 34); halála után ~ több részre oszlott: 1. Zenodorus ~ja, Ulathát és Paneaszt foglalta magában, és Zenodorus halála (Kr. e. 20) után Nagy Heródes kezére került. – 2. → Abilina. – 3. Szoemusz vidéke; Kr. u. 49: róm. uralom alá került. – 4. Khalkisz környéke. Kr. u. 41: Claudius császár az idősebb Heródes egyik unokaöccsének ajándékozta. 48–53: II. Agrippa uralma alá tartozott. Későbbi tört.-éről keveset tudunk. Lehetséges, hogy ~nak ez a része beleolvadt Szíria róm. tartományba (92).

Izáj (héb. 'Jahve embere'): Betlehembe való efratita, Dávid apja (1Sám 16,18–22). ~ fiai: Eliáb, Abinadab, Samma v. Sima, Netáneel, Raddaj, Ocem és Dávid, lányai: → Ceruja és → Abigail (17,12–14 és 1Krón 2,13–16). Amikor Dávid fölkel Saul ellen, szüleit Moáb királyához vitte, hogy biztonságban legyenek (1Sám 22,3 kk.); ezzel függ össze, hogy ~ Boásznak és a moábita Rutnak az unokája (Rut 4,22). Mint Dávid apja Jézus családfájában is szerepel, a Messiás pedig „Izáj törzsökéből” kélt vessző (Iz 11,1) v. „Izáj gyökeréből támadt sarj” (11,10; vö. Róm 15,12; Mt 1,5; Lk 3,32).

Izajás (héb. Jesaja 'Jahve szabadulás'): több ósz-i személy neve, a legfontosabb a próféta. Apja Ámosz, akit mind a zsidó, mind a keresztény források összetévesztenek Ámosz próf.-val. A babiloni Talmud szerint Ámosz Amacja király fivére lehetett. Magáról ~ próf.-ról keveset tudunk. Uzija király halála évében (Kr. e. 740) próf.-i küldetést kapott (Iz 6,1). Ekkor már nős volt, mert 3 év múlva fiával a karján jelent meg Acház király előtt (7,3). Két fia, akiket név szerint is ismerünk (Seár Jasúb 'egy maradék visszatér' és Mahér-Salal-Has-Baz 'rabolj gyorsan, prédálj hamar'; 7,3; 8,3) a próf.-val együtt jel és tanítás volt Izr. számára (8,18). Több szakember szerint ~ a jeruzsálemi arisztokráciához tartozott (vö. 3,1–24; 7,3; 8,1 kk.; 22,15 kk.; 36–39 és 1,8.11–15; 5,1–6; 6,1–7; 7,3; 8,6.18; 28,16), de érvelésük nem meggyőző. Inkább ~ nyelvéből, kifejezéseiből lehet következtetni: képei városi életre utalnak és érdeklődése középpontjában is város áll. Ahogy leírja a ruházatot (1,18), az ékszereket (3,16–23) és az éneket (5,1), az városi környezetre vall. Ifjúkorában béke és jólét volt: Edomot legyőzték (2Kir 14,7), és Elaton át (vö. 14,22) Jeruzsálembé áramlott K gazdagsága (Iz 2,7.16), de ~ meghívása idején fordulatot jövendölt (6,11). Mint más próf.-k, ~ is látomásban kapta küldetését (6,1–7): önként ajánlotta fel magát Istennek (6,8). Föllépése közvetlenül az Ámosz és Ozeás utáni időre esik. Az Asszíria romlását illető jövendülésben és Isten népe iránti szeretetének szemlélésében teljes összhangban van Ozeással, de találunk érintkezőpontokat Mikeással is, aki a kortársa volt (vö. 2,2 kk.; 7,14; 11,1 és Mik 4,1 kk.; 5,2; 5,1). Mindketten szót emelnek a társadalmi igazságosságért, amelyet a városi élet föllendülésével a gazdagok és hatalmasok közül némelyek háttérbe szorítottak. ~ abban minden más kortársát fölülmúlta, hogy a régit és az újat egyaránt hitelt érdemlően tudta tanítani. Meggyőzően hirdette, hogy Isten ítéletének ideje elérkezik, hogy a népnek és Dávid házának egy → maradéka fönnmarad, s hogy csak a bizalommal párosult hit révén lehet megmenekülni. ~ Uzija (→ Azarja), Jotam, Acház és Hiszkija korában működött, olyan időben, amikor Jeruzsálemet 2-szer is ostromolták: Recin és Pekach (Kr. e. 735), ill. Szancherib (Kr. e. 701). ~ erkölcsileg mindkét alkalommal erősítette a népet és az uralkodót (Iz 7; 28–31; 36–37). Hogy Kr. e. 701 után mi történt, arról nem lehet egyértelmű képet alkotni. A babilóniai Talmud szerint ~ Manassze idejében (ur. Kr. e. 693–639) mártírhalált halt, s ez a föltevés összekapcsolható a 2Kir 21,16 és Jer 2,30 által említettekkel. Egy másik hagyomány szerint, amelyet a keresztény szerzők (Jusztinosz, Tertullianus), az apokrif iratok és talán a Zsid 11,37 őriztek meg, ~t kettéfűrészelték (→ Siloe). A palesztinai Talmud ehhez a

legendához hozzácsatolja azt a tört.-et, hogy egy fa üregébe menekült. – ~ nevéhez fűződik: 1. → Izajás könyve. – 2. Izajás vértanúsága. Ezt az ósz-i apokrif iratot első ízben Origenész említi; vsz. a Kr. e. 1. sz.-ban írták héb. nyelven, de egészében csak etióp, töredékesen gör., ill. lat. nyelven maradt fenn. Terjedelmét illetően eltérnek a nézetek; a 2,1–3,12 és az 5,1b–14 eredetinek tekinthető. Tartalmilag a 2Kir 21,1–18 részletezése; Manassze üldözi a próf.-t, elfogják és kettéfűrészelik. Az alapgondolat a vértanúság tiszteletére utal, s vsz. a Makkabeusok koráig nyúlik vissza. D. Flusser a Kumránnal való kapcsolatra hívja föl a figyelmet, és arra gondol, hogy a próf. alakja az igazság tanítójának sorsát mutatja. – 3. Izajás mennybemenetele. Keresztény apokrif irat, amelyben helyenként zsidó hatás nyomai fedezhetők fel: ~ fölvetetik a 7. mennybe, és látja Krisztus megtestesülését és mennybemenetelét. Epiphaniosz és Szt. Jeromos ismerték a címét is, a szövegét is. Vsz. a 2. sz.-ban keletkezett, s a doketizmus hatására vall (11,8–10); már Szt. Jeromos is gnosztikus írásnak minősítette. Eredeti terjedelme 6–11 f. Etióp, lat. és 3 szláv fordításban maradt ránk. Főleg az angyalokra és a Szentháromságra vonatkozó tanítás szempontjából jelentős. – 4. Izajás látomása. Részlet Izajás vértanúságából (3,13–5,1) keresztény kiegészítéssel (utalás Izajás mennybemenetelére, Krisztus halálának és feltámadásának elbeszélése, beszámoló az ev. hirdetéséről és az Egyh. romlásáról). Végül (4,1-től) maga ~ leírja a véget: az Antikrisztus Nero alakjában üldözi a keresztényeket, de Krisztus legyőzi. A szöveg etióp és részben gör., ill. lat. nyelven maradt fenn. Keletkezése idejét nem lehet biztosan megállapítani: az 1. sz.-ra v. az Izajás mennybemenetele keletkezésének idejére gondolnak a szakemberek. – 5. A 2Kron 26,22 szerint ~ megírta Uzija tört.-ét, de ebből semmi nem maradt fenn. Hiszkija életrajzából, amelynek ~ próf. látomásának kv.-ében kellett megőrződnie (32,32), talán Iz 36–39 tartalmaz bizonyos részeket (vö. 2Kir 18–20).

Izajás könyve, Iz: protokanonikus ósz-i prófétai könyv, az 1. a → nagypróféták sorában. A protestáns kánonban Ézsaiás próf. kv.-e. – I. Keletkezése. A fejezetek címei (1,1; 2,1; 13,1), a közbeiktatott 6–8. f. okozta törés, a válogatás nélkül alkalmazott címek és visszatérő rímek arra mutatnak, hogy az 1. rész (1–35) nem alkot egységet, hanem próf.-i jövendölések és tört.-ek gyűjteménye. Némelyek úgy vélik, hogy Ez és Jer (LXX) szerkezetét mutatja: a büntetés megjövendölése a saját népének (1–12), az idegen népeknek (13–23) és az üdvösség, a szabadulás hirdetése (24–35). Vagy különféle gyűjteményekből egybeszerkesztett egésznek tekintik, amelyet – mielőtt összeszerkesztették, ill. egybeszerkesztésük során – új részletekkel toldottak meg (B. Duhm, O. Procksch). Mások szerint ~ eredetileg egységes mű volt, amely a későbbi átrendezés során a kihagyások és betoldások révén kapta mai alakját (K. Budde), v. talán 3 nagyobb és néhány kisebb gyűjteményből állították össze, amelyek a változtatások és kiegészítések ellenére is 3 részre tagolódó egységet alkotnak: 1–12; 13–23; 24–35 (S. Mowinckel). A kv. előtört.-ét jelenlegi alakjából nehéz megállapítani. A fölhasznált anyagból sok összetartozó rész elszakadt egymástól, ugyanakkor nagy fejezetek összefüggő egészre engednek következtetni. A jelenlegi elrendezésnek különféle okai lehetnek. Mindezen nehézségek ellenére vannak exegeták, akik a szabályos versszakokra tagolódásra hivatkozva nagymérvű egységességet tételeznek föl (Kissane). – Ugyanígy verstani okokból foglalnak némelyek (C. A. Briggs, A. Condamin, E. J. Kissane) állást a 2. rész (40–66. f.) egységessége mellett is, sőt van, aki a fő f.-ekben művészi fölépítést fedezett föl (K. Budde). Ennek ellenére a legtöbben a 40–55 f.-et mintegy 50 mondásból és énekből álló gyűjteménynek tekintik, amelyeket v. maga a próf., v. a tanítványai rendeztek el időrendben és tartalmi szempontból (P. Volz, K. Elliger), ill. címszavak szerint (S. Mowinckel). Mások 2 részt különböztetnek meg (40–48 és 49–55), amelyek más-más szerzőtől valók, és nem is egy időben keletkeztek. Ezt a föltevést a szókészletre, a stílusra és a gondolatokra hivatkozva többen elutasítják, mégpedig jogosan, és az énekek egymásnak kölcsönösen megfelelő kettős tagolódását tételezik föl (Ciruszra, Sionra, a szolgára, Izr.-re stb.). Az Ebed Jahve-énekek szerzőségét illetően → Isten szolgája. Mivel az 55,8–13 visszautal a 40,3–5-re, az 55. f.-et záró f.-nek

tekintik. Az 56–66. f.-ekben nincs meg az az egység, amelyet a 40–55. f.-ek mutatnak, ezért az összetartozó egészre vonatkozó föltevést el kell vetni. A 2 rész tartalmilag is, stílusában is nagymértékben eltér egymástól; a 60–62. f. egységet alkot, rokon az 57,14–19 és 66,6–16-tal, és emlékeztet a 40–55. f.-re. Ezért sok exegeta ugyanazon szerzőnek v. közvetlen tanítványainak tulajdonítja ezeket a részeket. Más részletek önállóan látszottak, mint a magában álló zsoltár (59) v. a bűnbánati ima (63,7–64,12), s hozzácsatolták őket a jövődölésekhez. – Az eredetiség kérdését nézve az 1. rész jövődöléseinek zöme Izajás próf.-ra vezethető vissza, amint az a szír–efraimita és asszír háborús eseményekhez kapcsolódva kikövetkeztethető. Kritikusan nézve néhány részlet (2,2–4; 9,1–6; 11,1–10), ill. f. (13,1–14,23; 24–27; 32; 34) eredetisége vitatható, mert más felfogást tükröz és más korra vall. A népek elleni jövődölések némelyikét szintén nem tartják eredetinek (15; 19; 23) időrendi, irodalmi és teol.-i érvekre hivatkozva (ha a kv. tanítása biztosan fejlődést tételez föl). Természetesen ellenérvek is fölhozhatók (főleg a szókészletet érintők). Némelyik eszkatologikus, ill. apokaliptikai rész annyira eredeti, hogy korábbi időponthoz aligha kapcsolható. De egy gyűjteményben a betoldások, kiegészítések is természetesek. Tehát az eredetiség szempontjából külön-külön meg kell minden f.-et vizsgálni. – Egészen a 18. sz.-ig a 2. részt is Izajásnak tulajdonították. A zsidók közül Ibn Ezra volt évsz.-okon át az egyetlen, aki Izajás szerzőségét kétségbe vonta, és a 40–66. f.-et egy babiloni fogságban élő próf. művének tartotta. Amikor J. G. Eichhorn újra felülvizsgálta a kérdést (1782), és magáévá tette Ibn Ezra föltevését, a kritikusok is mind csatlakoztak hozzá, s az ismeretlen próf.-t → Deutero-Izajásnak nevezték el. A felsorakoztatott érvek irodalmi, filológiai, tört.-i és filozófiai természetűek. Irodalmi szempontból nézve: az 1. rész f.-ei, a plasztikus képek, a szemléletes leírások igazi próf.-ra vallanak, aki mestere volt a nyelvnek. Ezzel szemben a 2. rész költő-teológus műve, aki lírai hangon és nagy párosszal a megváltást hirdeti és hallgatóit dicsőítésre indítja. Hosszú, ünnepélyes mondatokat szerkeszt, sok igenevet használ, de a mellékmondatokkal sem fukarkodik, így nagymértékben eltér Izajás rövid mondatokra tagolódó, erőteljes nyelvétől. Szókészletében is eltér a 2. rész az 1. résztől, s inkább Jóbbal, valamint a Zsolt egy részével, végül bizonyos fokig Jeremiással rokon. Ami a tört.-i háttérrel illeti, a 2. részt nagy tér- és időbeli távolság választja el egymástól: az 1. rész színhelye Júda, a szír–efraimita, ill. az asszír háború idején (a Kr. e. 8. sz. második fele), a 2. részé Babilónia, ahol Círusz trónra jutása (Kr. e. 539) már a fogság végét jelenti. Filozófiailag a kritikusok valószínűtlennek tartják, hogy egy próf. több évsz.-nyi időt figyelmen kívül hagyva a távolabbi jövőt képzelje maga elé, és egy későbbi nemzedékhez forduljon, s kortársai ennek ellenére értsék a szavát. A hagyományos gondolkodásmódhoz erősen ragaszkodó (ortodox) kutatók megpróbálták ezeknek az érveknek a súlyát mérsékelni: a filozófiai ellenvetést azzal hártják el, hogy sz.-okat átfogó jövődölések nemcsak lehetségesek, hanem valóban elő is fordulnak. A 2. rész egysége mellett azt hozzák föl érvül, hogy a kifejezőeszközökben szembeötlő egyezések is mutatkoznak: pl. Jahvénak Izrael Szentje a neve (az 1. részben 14-szer, a 2. részben 12-szer, egyébként az egész Bibliában mindössze 5-ször v. 6-szor), Egyiptom Rahab néven szerepel (Iz 30,7; 51,9). Ezenkívül: valószínűtlen, hogy egy ennyire jelentős kv. szerzője ismeretlen maradjon, továbbá már Kr. e. 180 k. egyazon szerző műveként tartották számon az egész kv.-et (Sir 48,24–25), s ezt IQIs^a is támogatni látszik. A Biblikus Bizottság megerősítette a hagyományos álláspontot (1908. VI. 29.). Azóta az ellenérvek, kivált az újbabilóniai irodalommal való érintkező pontok földerítése révén kedvezőbb megvilágításba kerültek, úgyhogy csaknem minden katolikus exegeta elfogadja a babiloni fogság idejéből való adatolást. – Míg az összefüggő egésznek tekinthető 40–66. f. szerzőjéül elismerik Deutero-Izajást, az utolsó f.-ek eredetiségét illetően később kétségek támadtak. 1892: B. Duhm az 56–66. f.-et egy ismeretlen próf.-nak tulajdonította, aki a fogság után Jeruzsálemben élt, s elnevezte → Tritó-Izajásnak. Bár az 56–66. f.-et többen elkülönítik az előző f.-ektől, Tritó-Izajás mellett csak kevesen foglalnak állást (E. Sellin, K. Elliger, H.

Odeberg), főleg azért, mert ezek a f.-ek egymással nem alkotnak egységet; vsz. egy olyan gyűjteményből valók, amely részint Deutero-Izajástól, részint tanítványaitól eredő fejezeteket ölelt föl. – II. Tartalma. ~ 2 részre (1–35 és 40–66) oszlik; a 2 részt Hiszkija tört.-e (36–39) választja el egymástól. Az 1. rész egy sor jövendölésből áll; ezek egymástól nagymértékben eltérő csoportokat alkotnak. Az 1. f. előszó jellegű. A 2–5. f. Sionra vonatkozó, fenyegető jövendöléseket tartalmaz; ezeket megszakítja egy ének, amely Sion eljövendő dicsőségét hirdeti (2,2–5) és az Úr szőlejéről szóló ének (5,1–7). Az életrajzi részt (6,1–9,7), amely részben egyes szám 1. személyben (6,1–13; 8,1–4) van írva, részben pedig egyes szám 3. személyben (7,1–16; vö. 20,1–6), a küldetésre vonatkozó látomás nyitja meg, a magvát pedig az → Emmánuelt illető jövendölések alkotják. Ehhez az É-i országrész és az AsszírIA elleni jövendölések csatlakoznak (9,7–10,34). Ezután a Dávid házából származó Messiásra vonatkozó ígéret következik (11), amelyhez 2 hálaének csatlakozik (12). Ezt követik a fenyegető jövendölések Babilon (13,1–14,23), a szomszédos és a távolabb élő népek (14,28–17,14), végül Jeruzsálem, Tírusz és Szidon ellen (22–23). A következő 4 f. a teljes pusztulás képe (24–27), ezért Izajás apokalipszisének is nevezik. Az 1. részt egy sor jajkiáltás zárja, Júda és Jeruzsálem miatt (28–31), valamint a végső üdvösség leírása (32–35). – A 2. rész egy kis bevezetéssel kezdődik (40,1–8), ezután egy sor ének szól arról, hogy Izr. kiszabadul Babilonból (40,9–48,22). A teofánia áll előtérben (40,9–31): Isten megkönyörül Izr.-en és Círusban szabadítót küld neki (41–45), ezért Bábel istenei pusztulásra vannak ítélve (47). A Jeruzsálem szabadulását hirdető himnuszoknak, amelyek sorát megszakítja az → Isten szolgájáról szóló ének (49), a hazatérés a fő tárgyuk (50–55). Az 56. f.-től hiányzik a babilóniai háttér. A vigasztaló beszédekhez figyelmeztetések és rituális követelmények (a szombat megülvése, áldozat, böjt) csatlakoznak. A bűnök hátráltatják az üdvösséget (56–59). A 60–62. f. az új Jeruzsálem bemutatása. Az Úr bosszújáról: Edom vesztéről szóló részt (63,1–6) bűnbánati zsoltár zárja (63,7–64,11). Ezt követi Jahve válasza és egy apokaliptikus befejező rész: az ellenség bűnhődése és az igazak üdvössége (65–66). – III. ~nek teológiája. A templomi látomásban Izajást magával ragadta Isten nagysága és szentsége, ezért a legszívesebben Izrael Szentjének nevezi Istent. Jahve mindenhatósága az egész világot átfogja, ellenségeit is beleértve. Jahve mindent előre elhatározott terv szerint irányít, a középpontban Izr. áll, az ellenségek csak eszközök, s mint ilyenek alárendelt szerepet töltenek be. Jahve király (6,5), és egyszer, az → Úr napján uralma mindenek előtt nyilvánvalóvá válik. Az embernek teljes hittel és bizalommal mindenben rá kell hagyatkoznia Jahvéra; a hittől függ Izr. jövője (vö. 7,9; 30,15). A földi hatalmakban kár bizakodni, azoktól nem várható szabadulás. Izajás ismételten visszatér ahhoz a kis csoporthoz, amely megfelel Jahve elvárásainak; ez a → maradék hordozza az ígéreteket, amelyek középpontjában a Dávid házából származó Messiás, az eszményi uralkodó áll. Izr. szabadulása egyértelmű ellenségei vesztével. Az apokaliptikus részben (24–27) az ellenségek veszte, Júdának és a népeknek a megmenekülése gyakorlatilag az általános végítélettel esik egybe. Ebben az összefüggésben meglepő a → halottak feltámadásában való hitnek egyértelmű kinyilvánítása. – A 2. rész több pontban tovább fejleszti ezeket a gondolatokat. Isten ismételten Teremtő, Ő a Kezdet és a Vég, neki van alárendelve a mindenség: az egyistenhit teljesen kifejlett megnyilatkozása. Isten mindenhatóságának legfőbb bizonyítéka a próf.-k jövendöléseinek beteljesedése. A középpontban Izr. áll: a választott nép kedvéért, amely egészen bensőséges viszonyban van vele, Jahve mozgósítja Círuszt és elpusztítja Bábelt. Jahve Király és Izr. a szolgája; ez a cím megtiszteltetést jelent, de egyszersmind szolgálatra kötelez. A szolgálat mindenekelőtt a népből (legalábbis bizonyos vonatkozásban) kiválasztott különleges szolgára hárul, az Isten szolgájára. Az ő bemutatásában emelkednek a teol.-i gondolatok a legmagasabbra: megfogalmazódik az üdvösség egyetemessége és a vezeklés, a másokért vállalt szenvedés értéke. Ezek a jövendölések a Messiásra vonatkoztatva teljes egészükben eltérnek az 1. részbeli elképzelésektől, de csak így kap kellő magyarázatot az ev.-okkal egybehangzó sok

részlet. A fogságból való visszatérésben, amelyet a szerző úgy ír le, mint 2. kivonulást, valamint a Szolgáról szóló ének némelyik részében az üdvösség gondolata különösen előtérbe kerül. Az üdvösségnek, amely Jeruzsálemhez kapcsolódik, a maradék a várományosa. Az utolsó f.-ekben az üdvösség el nem érkezése a bűnök következménye. A bűnöktől csak a liturgia megújulása és a törv. hűséges megtartása révén, a Templomhoz való szoros kapcsolódás jegyében remélhető szabadulás. E f.-ben tehát az üdvösség részint nemzeti, részint személyes színezetet kap.

Izabel (héb. 'van úr'): Acháb felesége, Etbaal tíruszi király lánya (1Kir 16,31). Támogatta Baalnak Acháb által megtűrt kultuszát. Szamariában templom épült Baalnak (16,32), a királyi udvarban szír jóskok jelentek meg (18,19); → Illés. De egyébként is ~ a rossz szelleme volt Achábnak (21,1–16: Nabot meggyilkolása, szőlőskertjének elsajátítása). Amikor Jehu bevonult Jiszreelbe, emberei kidobták a palota ablakából (2Kir 9,30–37). Az ő lánya volt → Atalja. Jel 2,20: az ~ név szimbolikus értelemben szerepel, jóllehet egyébként nincs nyoma a Bibliában v. a rabbinista irodalomban az ilyen szimbolikus névhasználatnak. Vs. egy hamis (libertinus érzületű, ilyen módon gondolkodó) keresztény prófétáló nőt helyettesít, aki az egyh.-i közösségben lépett fel. – A Kr. e. 9–8. sz.-ból előkerült egy ismeretlen eredetű pecsét, amelyen az ~ név olvasható.

Izmael (héb. 'Isten hall'): személynév (Mariból is adatható). – **1.** Ábrahámnak és egyiptomi szolgálójának, Hágárnak a fia (Ter 16). Ábrahám eltaszította ~t és Hágárt (16,6–15; 21,9–20) és Párán pusztájába üzte (21,21). Az → izmaeliták ősatya (17,20; 21,13.18; 25,12–16; vö. 1Krn 27,30). A népies elbeszélésben vadszamárhoz hasonló emberként szerepel (Ter 16,12; vö. Jób 39,5–8): „keze mindenki ellen és mindenki keze őellene; összes testvérével szemben telepszik le” (Ter 16,12), vagyis: a beduinok szabadon kószálnak a pusztában, már letelepült népek közelében ütik fel sátrukat, mindig készen állnak a rablásra és a fosztogatásra. A későbbi hagyomány említi ~ körülmetélését (17,23–27), valamint azt, hogy anyja egyiptomi feleséget szerzett neki (21,21), s hogy ott volt, amikor Ábrahámot eltemették (25,9). → Arábia – **2.** Netanja fia a királyi nemzetségből. Ő ölte meg → Gedalját (2Kir 25,22–26; Jer 40,1–41,14), akit Nebukadnezár Jeruzsálem elpusztítása után az egykori Júda élére állított helytartóként. A gyilkosság arra a Babilónia-ellenes hangulatra vezethető vissza, amely a Júdeában maradt zsidók körében uralkodott, másfelől az ammoniták királyának, Baalisznak is volt szerepe benne, aki egyik tagja volt a Babilónia ellen létrejött szövetségnek (27,3), s akinél ~ egy ideig tartózkodott. A megtorlástól félve Júdeából sokan Egyiptomba menekültek Jeremiással együtt, olyanok is, akik egyébként nem szegültek volna szembe az idegen hatalommal (2Kir 25,22–26; Jer 40,7–41,18). Később, a 7. hónapban, Tisri hónap 3-án bűnbánati napot tartottak Gedalja halála napjának emlékére (Zak 7,5; 8,19).

izmaeliták: a Biblia szerint → Izmael (1.) utódai, 12 törzs szövetsége az Arab-sivatagban (Ter 25,13 kk.; Zsolt 83,7); Ter 25,13 kk.; 1Krn 1,29–31: Izmael fiainak nevei, ill. a törzsek. Az ~ nyájaikból, a portyáik alkalmával szerzett zsákmányból (pl. Bír 6,3–5; vö. Ter 16,12) és (rabszolga)kereskedésből (37,25.28; 39,1) éltek. Bír 8,24: aranygyűrűt viseltek.

Izrael (héb. Jisrael): az a név, amelyet a Biblia szerint → Jákob attól a titokzatos lénytől kapott, akivel a → Jabboknál éjszakai harcát megvívta (Ter 32,23–33; Oz 12,4 kk.), ill. Istentől (Elohim), aki Bételnél megjelent neki (Ter 35,10). Ezzel igazolódott, hogy Izr. fiainak Jákob az ősatya (vö. 17,5: Ábrám – Ábrahám). A népetimológia 'Isten harcosa'-ként értelmezi a nevet: „Ezentúl ne Jákobnak hívjanak, hanem Izraelnek, mert Istennel szemben erősnek bizonyultál és emberek fölött győzöl” (32,39). M. Noth azt tételezi föl, hogy a héb. srj ('uralkodni') szóból következően az ~ név 'Isten bizonyuljon úrnak' értelmű. H. Bauer úgy értelmezi, hogy 'Isten felragyog v. világít' a jelentése. Személynévként (ugariti forrás szerint: jsril) váltakozik a Jákob névvel (37,3.13; 43,6.11; 46,1; 47,31; 48,10–13). – Nép, ill. törzs

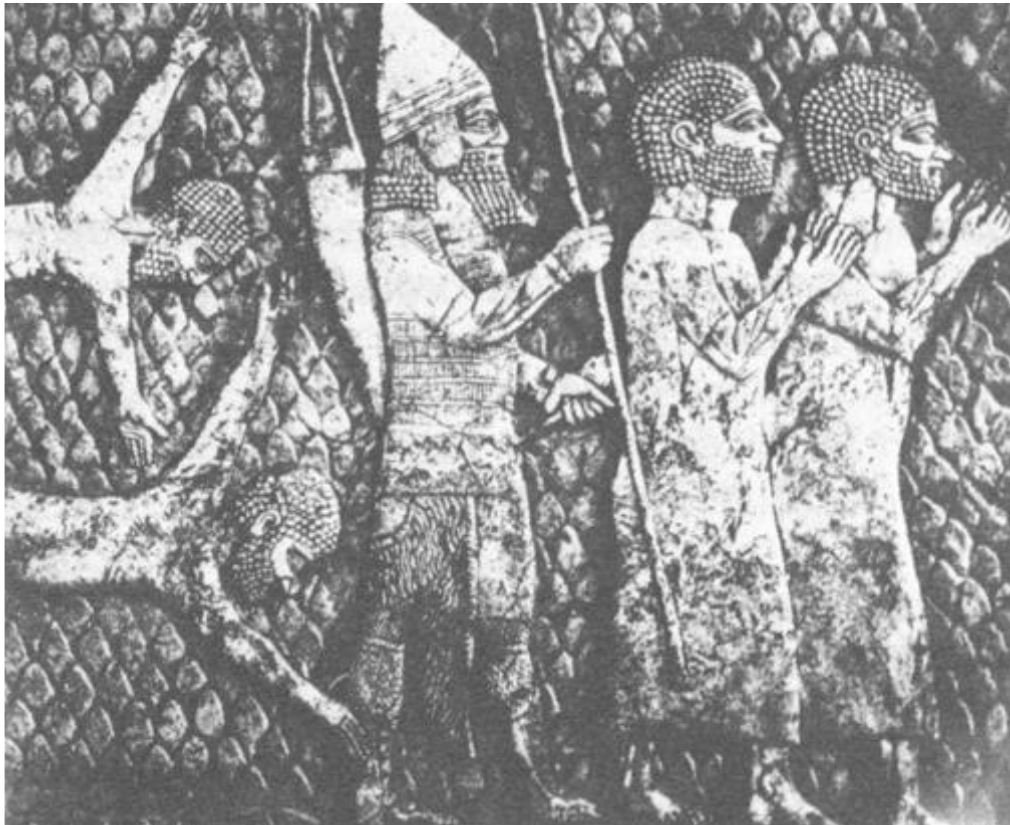
neveként az ~ név jelöli: a) Jákob családját (34,7; 47,27); – b) az izr.-kat (az ÓSz-ben Dávid koráig és Szamaria elpusztulása után, s az ÚSz-ben is); a Biblián kívül egyiptomi forrásból (Marneptah-felirat) is kimutatható, s a Hasmoneusok korából származó pénzérmén is előfordul; – c) az É-i országrész lakosait (pl. 2Sám 2,9, tehát Dávid óta, de főleg az ország kettéoszlása után; vö. 1,24; 23,3). – Mint népnév szerepel különféle szókapcsolatokban is: „Izrael vénei” (Kiv 3,16), „Izrael vezérei” (pl. Szám 7,2), „Izrael törzsei” (pl. Kiv 24,4; Mt 19,28), „Izrael népe” (ApCsel 4,10), „Izrael fiai” (pl. Ter 46,8; Lk 1,16), „Izrael nemzetsége” (1Krón 16,13; Neh 9,2), „Izrael háza” (Kiv 16,31; Mt 10,6), „Izrael közössége” (Kiv 12,3), „Izrael földje” (pl. 1Sám 13,19; Mt 2,20), „Izrael királya” (Jn 1,49), „Izrael Istene” (pl. Kiv 5,1). 1Krón 9,2; Ezd 9,1; Neh 11,3: a laikusokat jelöli a papokkal, levitákkal és a Templomhoz tartozókkal szemben. Pál ap. leveleiben, aki test szerinti ~t is ismert (1Kor 10,18), ~ Isten új népét is jelenti (Gal 6,16; vö. Róm 9,6).

Izrael fiai Egyiptomban: 1. A Bibliában József tört.-e (Ter 37; 39–48; 50) beszámol róla, hogy → József, aki Egyiptomban magas méltóságra emelkedett, egy nagy éhínség idején Egyiptomba hívta apját és bátyjait, összesen 70 személyt (46,27; Kiv 1,4–5), és ott a fáraó hozzájárulásával átengedte nekik Gósen földjét (Ter 46,34; 47,4 kk. 27; 50,9), amelyet a 47,11 (vö. Kiv 12,37) Ramszesz vidékeként említ. Itt Jákob családja birtokokat kapott és elszaporodott (1,7–12.20). – 2. Az egyiptológiai adatok tanúsága: – a) A Nílus torkolatának vidéke a tört. folyamán mindig vonzotta az ázsiai beduinokat. A sírban, amelyet Horemheb (ur. Kr. e. 1334–1306) akkor építtetett Szakkarában, amikor még hadvezér volt, látható egy szír csoport, amely „nem tudván, hogyan maradhatna életben” bebocsátást kért Egyiptomba „atyáitok atyáinak ősidőktől követett szokásával megegyezően”. A fáraó kijelölt nekik egy területet, amelyet nem volt szabad elhagyniuk. Neferti említi a királyi fal építését, amellyel lehetetlenné akarták tenni, hogy az ázsiaiak szokásuk szerint behúzódjanak Egyiptomba, és ott itassák állataikat. III. Hnumhotep sírkamrájában látható egy szemita sejk karavánja, aki a hieroglif fölirat szerint 'egy idegen ország fejedelme' (→ hikszoszok) volt; ez II. Szeszosztrisz (ur. Kr. e. 1897–1878) 6. évében megkísérelte, hogy illatszerek ellenében bebocsátást nyerjen Egyiptomba (vö. Ter 43,11.25). – b) A tört. folyamán különféle szemiták magas tisztségeket viseltek. Szakkarában 1898 : megtalálták egy bizonyos Nehemen törét (a név szemita eredetre vall); ez az ember a hikszoszok egyik fejedelmének volt a minisztere. A törre egy másik szemita sírjában bukkantak rá, akit Abdnak hívtak, és akit I. Pepi (6. dinasztia) anyjának, Iput királynénak a sírtemplomában temettek el. Az I. Carnavon-táblán a hikszoszok korának végén Felső-Egyiptom ura, Kamózisiz arról panaszkodott, hogy országát meg kell osztania egy núbiaival és egy ázsiaival. Az amarnai korszakból (III. Amenhotep, ur. Kr. e. 1402–1364 és IV. Amenhotep, ur. Kr. e. 1364–1347) ismeretes Janchamu, aki az egyiptomi udvarnál az Ázsiával kapcsolatos ügyeket intézte, és így igen nagy volt a felelőssége a palesztinai és szíriai politikában. Az I. Harris-papirusz szerint egy Jarszu nevű szír, aki az Egyiptomba bevándorolt számos ázsiai család egyikéhez tartozott, a 19. dinasztia korának végén (Kr. e. 12. sz.) tudta, hogyan használja fel „a nyugtalanságnak és a szükségnek” a múlt bőségére következő éveit arra, hogy megszerezze magának az uralmat. De ez nem volt akadálya annak, hogy néhány évvel később III. Ramszesz (ur. Kr. e. 1184–1153) szolgálatába ne fogadjon sok szemitát. Ezzel II. Ramszesz példáját követte, aki intézményt hozott létre ázsiai fejedelmek fiainak állami tisztségviselőkké való kiképzésére. Ezek rendszerint egyiptomi nevet kaptak. – 3. Forráskritika. – a) József tört.-ére jellemző a helyi színezet, amely teljes összhangban áll azzal a környezettel, amelyben a tört. hőse föllép. Az erősen központosított Egyiptom a fáraó uralma alatt állt, aki széleskörűen kiépített hivatalnoki rendszer élén kormányzott; a hivatalnokok a vezér alá tartoztak, aki hatalmát a fáraótól kapta (vö. 41,41 kk.). József egyiptomi nevet kapott a fáraótól, és hozzáadták az egyik pap lányát (→ Asznát); On ősidők óta Egyiptom legjelentősebb szt. helyei közé tartozott (41,45). Az udvari szokás előírta, hogy a fáraót 3. személyben szólítsák meg (41,33).

Az esküt a fáraó életére tették (42,17), és az álomnak nagy jelentőséget tulajdonítottak (40). Az álomfejtésnek szentelt legrégebb kv. vsz. a középső birodalom (Kr. e. 2100–1730) korából való. A megművelt terület részint nagybirtokokra (1–4 ha) oszlott, amelyek a templomokhoz tartoztak, részint kisbirtokokra, amelyek a papok és tisztségviselők kezén voltak, akik megműveltethették földjüket (47,20. kk.). E földek termésének egy részét be kellett szolgáltatni, de a templomi birtokokra bizonyára más rendelkezések voltak érvényben (41,34; 47,26). A gabonát állami magtárakban tárolták (41,35.48 kk.). – Az egyiptomiaknak a halál utáni életre vonatkozó fölfogása oda vezetett, hogy egyre tökéletesebb → mumifikálással igyekeztek halottaik tetemét megóvni a föloszlástól, és szarkofágba, ill. koporsóba helyezték (50,2 kk. 26). – b) Sok részlet arra mutat, hogy József tört.-ének Egyiptoma a Kr. e. 10–9. sz. Egyiptoma, vagyis olyan idő, amikor Izr. fiai már rég Kánaánban éltek. József egyiptomi nevének (Cofnát-Paneach) olyan az alakja, amely éppen a 20. dinasztia (Kr. e. 1200–1085) idejének a végén bukkant föl és a 22. dinasztia (Kr. e. 950–730) korában vált általánossá. Ugyanez áll → Potifár nevére is. A fáraó csak a 18. dinasztiaival lett királyi cím. Az Asznát név viszont már előbb is használatos volt. A Nílus deltája, ahol Jákob letelepedhetett, csak II. Ramszeszről kaphatta a Ramszesz vidéke nevet (47,11); a fáraó rezidenciáját illetően vö. Kiv 2,5; Ter 45,10; 46,31; 47,1.5.7. Végül Kánaánnak a héberek földjeként való körülírása, ez az egyiptomiaknak semmit nem mondó földrajzi megjelölés arra enged következtetni, hogy József tört.-ének szerzője már nem ismerte a héber szó eredeti, nem népre vonatkozó jelentését, hanem egyszerűen Izr. fiaival azonosította a → hébereket. – c) Nem lehetetlen, hogy József tört.-ébe más hagyományok is beleépültek. Az elbocsátás epizódjának (39,7–20) kimutatható a párja a 2 fivérrel szóló egyiptomi elbeszélésben; a seheli fölirat egy 7 esztendeig tartó → éhínségről tudósít. A 47,13–27 Egyiptom – Izr. fiai előtt ismeretlen – gazdasági rendszerét, amelyben (legalábbis a 20. dinasztia idején) az egyéni földbirtok ritkaságszámba ment, éhínség következményének mondja; ez → etiológiának minősül. A 110 év, amelyet József megélt (50,22) pontosan megfelel az egyiptomiak által eszményinek tartott életkornak. – d) A József tört.-ét őrző kétféle hagyomány közti eltérések arra mutatnak, hogy Izr. törzseinek tört.-e rányomta bélyegét az anyagra. Az elohista hagyományban Ruben, a jahvista hagyományban Júda az, aki tanácsolja fivéreinek, hogy ne öljék meg Józsefet, és aki vállalja a kezességet Benjaminért. Még nyilvánvalóbb ez a törzstört.-i háttér a 48,1–20 esetében, ahol arról van szó, hogy Jákob gyermekeivé fogadta József Egyiptomban született 2 fiát, Manasszét és Efraimot (48,5), de a kisebbet (Efraimot) részesítette előnyben (48,13 kk.). Hogy ennek politikai háttére volt, azt az is valószínűsíti, hogy Manassze személynév, Efraim azonban minden valószínűség szerint földrajzi név, amely Kánaán hegyvidékének legtermékenyebb központi részére utalt (vö. Józs 17,15). Izr. ott letelepedett törzsei erről kapták a nevüket. Ezen túlmenően: úgy látszik, mintha József 2 fiának adoptálása József eredetileg együvé tartozó utódai (Ter 49,22–26; Józs 17,14 kk. 16–18) szétválásának (Efraim és Manassze) felelne meg. A Bír 5,14 azt tanúsítja, hogy ez a kettéválás a Kr. e. 10. sz.-ban már tört.-i tény volt; de a 2 külön csoportnak Efraim és Machir volt a neve; ez utóbbit később háttérbe szorította a Manassze név. Az elbeszélésben József szerepe összhangban van azzal a kedvezéssel, amelyet háza a Ter 49,22–26; MTörv 33,13–17; Józs 17,14–18 szerint kezdettől élvezett. A József és Benjamin (ez utóbbi szintén földrajzi fogalom: a törzs tömbjétől D-re eső nemzetségek) tört.-éről szóló rész a tört.-i helyzetet tükrözi; Benjamin palesztinai származására a Ter 35,16–20 utal. Ez nem jelenti azt, hogy Benjamin kezdetben József alcsoportja volt. A 46,8–26 tartalmazta lista (Jákob családja) eredetileg nem kapcsolódott Izr. Egyiptomban való letelepedéséhez; ezt tanúsítja Er és Onan neve (46,12; a 38,7.10 szerint már halottak), továbbá Józsefnek és fiainak említése (46,19 kk.; már Egyiptomban voltak), Benjaminsnak és fiainak szerepeltetése (46,21; a 42,15 szerint még egészen fiatal). Nem lehetetlen, hogy Júda és Naftali (Efraimhoz hasonlóan) eredetileg földrajzi nevek voltak (Júda hegyvidéke: Józs 11,21; 20,7; 21,11; 20,7: Naftali hegye). Az Isszachár nevet azok az izr.

törzsek kaphatták, amelyek a kánaáni városállamok fejedelmeinek szolgálatába szegődtek (Ter 49,14 kk.). → Áser. – 4. Az Egyiptomból való kivonulás helye az ókori K tört.-ében. A Pentateuchusban József tört.-e az izr. ősök Egyiptomba költözésére kíván magyarázatot adni. Hogy a tényeknek ilyen módon való tárgyalása tört.-ileg lehetséges, az a főntebb elmondottakból következik. A hosszú évekig tartó Egyiptomban élést, amely az egyiptomi elemekkel egyfajta keveredést is magával hozott, Izr. fiai egész sorának egyiptomi neve is tanúsítja (Pinchász, Mózes, Putiel, Hofni, de vsz. Asszír, Hur és Áron is). A Jákob, Lévi és József név ugyanígy Izr.-en kívül is elterjedt, Izsák szintén (Ábrahám, Gád, Dán stb. neve is beleillik az adott környezetbe). Formájuk révén ezek a nevek eltérnek az ősi akkád és kánaáni nevektől, és azokra a szemita törzsekre jellemzők, amelyek a Kr. e. 2000 k.-i évsz.-okban a Szír–arab-pusztákról behúzódtak a „termékeny félhold”-ra. Szíriába és Kánaánba is nyomultak be újabb népcsoportok, s ezek közül némelyek tovább vonultak Egyiptomig (hikszoszok). Nyelvi érvek alapján M. Noth és R. de Vaux úgy vélik, hogy a nem sokkal később föllépő arámokkal is lehet számolni; eszerint jogos volna a protoarámok föltételezése. Ezekből a protoarámokból az évek folyamán különféle csoportok lehúzódtak Egyiptomba, ahol különösen a hikszoszok uralma idején szívesen is fogadták őket. Ezeken a nomádokon kívül, ill. utánuk még teljesen más népcsoportok is érkeztek Egyiptomba, ti. az etnikailag eltérő eredetű hapiruk (→ héberek). E csoportok nagy része végül más elemekkel együtt kivándorló karavánná tömörült, és Kánaánba települt, ahol a tört.-i Izr. létrejött (→ József). Amit az ÓSz családfa (genealógia) formájában családtört.-ként előad, az a valóságban nagyon bonyolult módon zajlott le. Csak így értelmezhetők az ősatyák családfáiban a különféle etnikai utalások. – 1Kir 6,1: az Egyiptomból való kivonulás és Salamon Templomának építése között 480 év telt el; Kiv 12,40 (maszoréta szöveg, szír fordítás és Vg): Izr. fiai 430 évet töltöttek Egyiptomban. Ha a Templom építését Kr. e. 960-ra tesszük, akkor Kr. e. 1870-et kell az Egyiptomba költözés évének tekinteni; ez azt jelenti, hogy Izr. fiai még a hikszoszok előtt levonultak Egyiptomba. A LXX (a samariai és az ólat. fordítással), amelyet a Gal 3,17, Josephus Flavius és sok rabbinista írás is követ, a Kiv 12,40-et úgy olvassa, mintha a 430 évbe az a 215 év is beletartozna, amelyet az ősatyák Kánaánban töltöttek (Ter 12,4; 21,5; 25,26; 47,9). De ezek a szövegek nem eredetiek. Az a tény, hogy az Egyiptomban töltött idő épp a kétszerese a Kánaánban töltöttnek, a szóban forgó szám (430) mesterséges voltára utal. A 15,13 szerint 400 évig éltek Izr. fiai Egyiptomban (vö. ApCsel 7,6; Josephus Flavius). Ezzel ellentétben áll, hogy a genealógiai adatok (vö. Ter 15,16) rövidebb egyiptomi tartózkodást tételeznek föl. A 46,12 szerint Kehát ahhoz a csoporthoz tartozott, amely Jákobbal Egyiptomba költözött; az ő fia, Amram volt Mózes apja (Kiv 6,18.20). Ezzel egybevág az, hogy Mózes anyja, Jochebed Lévinek volt a lánya (Szám 26,59), Mózes kortársai, Misael és Elcafán (Lev 10,4) a Kiv 6,18.22 szerint Kehát unokái voltak; József unokáját, Machirt, akinek gyermekei József térdén születtek (Ter 50,23), a Szám 32,40 és József 17,1 még életerős harcosként szerepelteti; Áron felesége Eliseba (Kiv 6,23) az 5. nemzedékhez tartozott Júda után (Ter 46,12; Rut 4,18 kk.), Áchán a 4. nemzedékhez (József 7,1); ugyanez áll Manasse családfájában Celofchad 5 lányára (Szám 26,33; 27,1). N. H. Tur-Sinai megkísérelte ezeket az ellentmondásokat föloldani. H. H. Rowley, aki Jákobnak és fiainak Kánaán földjére vonulását – elsősorban a Ter 34 alapján – az amarnai kor (Kr. e. 1400–1350) elejére tette (az → amarnai levelekben Szichem a hapiruknak jelentős központja), úgy vélte, hogy József is ebben az időszakban költözött Egyiptomba, s itt IV. Amenhotep idejében magas rangra emelkedett, és így ki tudta eszközölni a törzsbeliéknél, elsősorban a levitáknak (az Egyiptomban született Mózes egy levitának volt a fia), de talán Simeon fiainak is (vö. 42,24.36) a vendégjogot; a többi törzs Kánaánban maradt. Az időrendi adatok egyenetlenségei onnan eredhetnek, hogy az Izr. elődeinek tekinthető nemzetségek Egyiptomba bevándorlása, ill. azoknak a csoportoknak ottani találkozása, amelyekből később Izr. kialakult, hosszú ideig tartó folyamat volt, amely föltehetően a hikszoszok idejében

kezdődött el és az amarnai korban még nem zárult le. → kivonulás Egyiptomból.

89. Izrael fiai asszír fogságban. Az asszír katona mögött a várfalra elevenen kiszögeezett foglyok

Izrael maradéka: → maradék.

Izsák (héb. 'az istenség nevensen v. nevetett'): a bibliai genealógiában Ábrahám és Sára ünnepélyesen megígért fia (Ter 17,16.19; 18,10; 21,1–8), aki az arám Betuel lányát, Rebekkát vette feleségül (24). A → pátriárkák tört.-ében meglehetősen színtelen alak. Neve, amelyet Ábrahám (17,17) és Sára (18,12–15) nevetése alapján a születésén való öröm (21,6) és csodálkozás jeleként értelmeztek, a hagyományban összekapcsolódott Lachai-Roi forrásával (24,62; 25,11) és a Gerár, ill. Beerseba környékén található kutakkal (26,12–33). 35,27–29: → Machpelában temették el, a családi sírboltba. – Az ÚSz-ben „atyánk” (Róm 9,10), az ígéret fia (9,7–9; Gal 4,28–31) és a hit hőse (Zsid 11,20). ~ fölládozása → Moriija hegyén, amelyet Isten (Elohim) megparancsolt ugyan Ábrahámnak, de nem kívánt meg tőle, Ábrahám hitének nagyszerűen kiállt próbatétele volt (Ter 22). A különös tört. egyfelől arra utal, hogy Isten nem akarja a kánaániak körében olykor előforduló emberáldozatot, másfelől viszont Moriija hegye nevének és az ott történt teofániának szolgál népies magyarázatául.

izsóp: falakon növény kis növény (1Kir 5,13), amelynek dús ágai a vérrel v. vízzel meghintés eszközéül szolgáltak. Főleg a tisztulási áldozathoz használták v. az ágat, v. a hamuját (Kiv 12,22; Lev 14,4.6.49.51 kk.; Szám 19,6.18; Zsid 9,19; Zsolt 51,9: képes értelemben). A Földközi-tenger partvidékén vadon termő ~ sötétzöld, erősen fűszeres illatú, sűrű kis bokor, amelynek kékek a virágai. Jn 19,29 („Volt ott egy ecettel teli edény. Belemártottak egy szivacsot, izsópra tűzték és a szájához emelték”) hosszú nyelet tételez föl, ezért többen (pl. M.-J. Lagrange) némely kézirat alapján más olvasatot javasolnak (hüszó 'lándzsa' hüszzopo helyett). → cédrus.